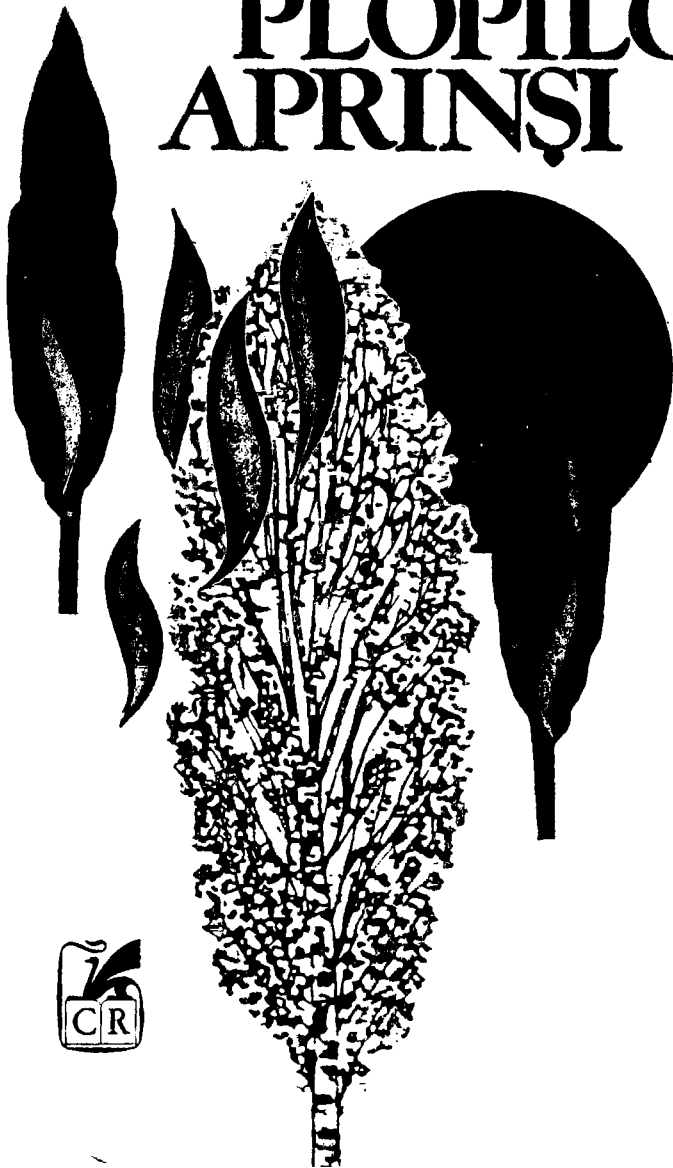

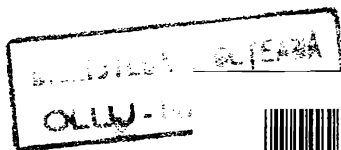
VALERIU ANANIA

ROTONDA
PLOPILOR
APRINȘI

VALERIU ANANIA

ROTONDA
PLOPILOR
APRINȘI

155.029

*455029f

CARTEA ROMÂNEASCĂ
1983

CUVÎNT ÎNAINTE

Mi s-a dat mai întâi bucuria de a avea prieteni literari mult mai în vîrstă decît mine și apoi tristețea de a fi rămas prea devreme singur.

Singurătatea mea este aceea a luminișului străjuit de lujere scurte, opt și mai multe de opt, cu frunza veșnic foșnitoare. Cînd zăuș la mine e noapte, vîrfurile ard împrejur și freamătă, într-un zăuș prelung, sub lună plină și, uneori, în aurorele polare. Amintirea e rugul cel nemistuit al omului răzleț.

La lumina lor am scris această carte, îndemnat de mulți dintre cititorii mei după ce am publicat cîteva frînturi despre Argezi. Unul dintre colegii de breaslă care m-au încurajat întru aceasta a fost regretatul Marin Preda, ceea ce, dealtfel, explică și faptul că volumul de față apare în editura « Cartea Românească ». Cine oare putea bănuî că și lujerul său se va zprinde, înalt, în Rotonda privigherilor mele? . . .

Nu am intenționat să fac aici istorie literară, deși e de bănuît că împătîmișii acesteia vor avea cîte ceva de reținut. Aducerilor mele aminte le-am poruncit doar o oarecare rînduială și, atunci cînd a fost nevoie, m-am shujit și de document, rareori căutat, cel mai adesea adus de noroc. Unei exactități controversabile i-am preferat onestitatea aproximației. E motivul pentru care am folosit în principal semnul dialogului și numai foarte rar

pe acelea ale citării. Cartea mea s-ar vrea citită mai mult în spirit decît în literă. Adevărurile ei sînt mai întîi sufletești, așa cum s-au limpezit din relațiile unor scriitori care, chiar în vremi neprietenoase, au ținut să nu se numere printre victimele crizei de comunicare și s-au îndărătnicit să nu se socotească, cel puțin ei între ei, osîndiți la incultură și sterilitate.

Nu-mi pot alunga muștrarea de a fi vorbit mult prea mult despre mine, dar îmi dau seama, în același timp, că nu se putea altfel. Dacă de-a lungul acestor pagini se alcătuiesc și crîmpeie de autobiografie spirituală, e pentru că numai ele explică ce am căutat eu în viața unor oameni, ce au căutat ei în viața mea, ce și cît am învățat — sau nu am învățat — de la ei, urmele lăsate de pașii lor pe propriile mele poteci. De unul sau de altul mă simt urmărit și acum, ca într-un sfîrșit de furtună curcubeul săgetat de un fulger tîrziu. Dar ei, laolaltă, sînt cu mine pururea în Rotonda luminișului meu. Îi port în amintire cu sentimentul că fiecareia îi datorez cîte ceva și că încă nu mi-am plătit toate datoriile.

V. A.

TUDOR ARGHEZI

1

« Nu pot începe însemnarea unor mărturii despre Arghezi fără un sentiment de mare sfială. Nu pentru că eroul ar fi greu accesibil, ci pentru că accesul la el presupune, neapărat, și propria ta implicare în contextul istorisirii, ceea ce face inevitabilă prezumția că abordezi imaginea gigantului spre a-ți adăuga și ție două degete la creștet. Am citit niște pagini de memorialistică al căror autor mi s-a părut a fi un amoraș agățat de glezna Venerei. Impresia e penibilă. Oricum, e greu de găsit tonul cu care Platon vorbea despre Socrate-Arghezi însuși, atunci când a trebuit s-o facă, își escamota implicația printr-o magistrală autoflagelare ipocrită. Scriitorul își cunoștea bine meseria și sconta pe efecte precise. »

Cu aceste rînduri începeam, în 1970, la Detroit, seria de momente argheziene, publicate într-o minusculă casetă de literatură, din care unicul ei colaborator nu a putut tipări mai mult de zece numere. Acum, cînd revăd acele pagini și-mi repovestesc amintirile pe un spațiu tipografic mult mai generos și pentru un public cititor incomparabil mai larg, vechea sfială se retrage în fața unui sentiment de datorie, atît pentru marele meu prieten, cît și pentru propria noastră istorie literară. Nu cred că printre scriitorii de acum, încă în viață, să fie un altul care să-l fi cunoscut mai bine pe Ar-

ghezi, un altul care, pe durata unui sfert de veac, să-i fi călcat pragul și să-l fi primit de mai multe ori în odaia lui, față de care poetul să-și fi deschis sufletul mai larg. Nu mulți îl vor fi văzut pe Arghezi plîngînd, nu mulți vor fi fost martorii disperărilor lui. Și nu mulți vor fi avînd o biografie în care Arghezi să se fi inserat cu ponderea unui gest al destinului.

Aducerile mele aminte se resimt însă de unele aproximații, atît de cronologie, cît și asupra unor fapte de amănunt. Nu am ținut niciodată un jurnal, nu mi-am notat, acasă, convorbirile cu Arghezi. Scrisorile și notițele autografe ce mi-au rămas de la el sînt puține, supraviețuind, ca prin miracol, unor seisme biografice.* Nici pe bandă de magne-

* Fratele meu, Dumitru Anania, a păstrat undeva, într-un dulap, cîteva din cărțile lui Arghezi cu dedicații autografe, pe care le credeam pierdute. La îndemnul său și al unor prieteni, reproduc, cu sfiala cuvenită, dar și cu conștiința că incredințez tiparului, spre păstrare, slove argheziene necunoscute, aceste dedicații.

Pe volumul *Versuri*, Editura Fundațiilor Regale, 1943:

« *Pe o carte a poetului și fratelui meu întru duh, și sfînt și de cuvinte, Părintele Valeriu Anania, cu o îmbrățișare de ziua lui Costandin și Ileana, o pată de cerneală. T. Arghezi. 21 mai 1953, Mărțișor* »

Pe *Cartea cu jucării*, ediția a III-a, « Europolis »:

« *Dacă am fost, poate, mai mult sau mai puțin să scriu — aș zice că mai puțin 279 de pagini, mă simt, iubite părinte Anania, să pui cîteva slove ridicate pînă la florile frăției tale, de sus, pe cartea pe care mi-o dai să ți-o mînjesc. T. Arghezi. 12 noiembrie 1954, Mărțișor* »

Pe volumul *1907*, Editura Tineretului, 1955:

« *Poetului Valeriu Anania, cu dragoste literară și duhovnicească. T. Arghezi. 13 februar 1956* »

Pe volumul *Versuri*, E.S.P.L.A., 1959:

« *Dacă dragostea e una și inima e alta, primească-le fratele Anania Valeriu, pentru harul și cuviințele lui, pe amîndouă, ale lui Tudor Arghezi. 24 septembrie 1964, Otopeni* »

Pe cartea *Lina*, E.P.L., 1965:

« *Fratelui întru Hristos și Homer, Valeriu Anania, cu dragoste veche și sărutare nouă, de Buna-Vestire. Tudor Arghezi* »

tofon nu l-am înregistrat, cu o singură excepție, prin 1956—1957, cînd, în chilia mea de sub dealul Mitropoliei, l-am rugat să-mi citească la microfon cîteva poezii. Să fi citit din carte vreo cinci-șase și de pe file manuscrise vreo trei-patru, acestea din urmă rămase — după cît pot să știu—inedite pînă acum. Ceva mai tîrziu, însă, banda mi s-a subtilizat nocturn, sustrăgîndu-se unui proces verbal de rigoare, și nu i-am mai putut da de urmă. Unele amintiri, așadar, se cheamă unele pe altele din lumini și neguri foarte îndepărtate și dintr-o durată care se cerea numai a noastră, cînd, de pildă, o vizită a mea la Arghezi sau a lui la mine, sau o plimbare în doi sau o convorbire telefonică încă erau și nu mai erau un eveniment. Poetul mă integrase vieții lui de familie și — în bună măsură — vieții lui sufletești, așa încît o sosire a mea la Mărțișor trebuia să mi-o anunț numai pentru ca cineva să-mi deschidă poarta cea mare, de la stradă. Apropierea — el îi spunea prietenia — noastră începuse de pe o pagină de poezie, dar ea s-a trezit crescînd pe niște temeieri sufletești în care literatura se implica adiacent. Arghezi m-a iubit așa cum eram, cu toate ale mele, chiar cînd a știut că nu-i merit dragostea. Mai tînăr decît el cu peste patruzeci de ani, dar tot atît de temperamental cum fusese și el la vîrsta pe care o aveam eu, i-am deschis uneori răni, l-am provocat la explicații severe, l-am judecat cu brutalitate. El, însă, mi-a răspuns, întotdeauna, cu o gingășie care mă dezarma, restituindu-mă stării de umilință lăuntrică, așa cum îi stă bine unui ucenic și așa cum o avea și el, la ceasul de singurătate al miezului nopții, cînd lucra sub aripa îngerului.

Și iată că și acum, cînd scriu aceste rînduri, minunea intuită de el cîndva mi se insinuează obsesiv sub vîrfurile creionului. Amintirile, care altfel mi se refuză în prezență sau limpezime, mă solicită suav de deasupra spațiului alb.

— Eu cred, îmi spunea odată Arghezi, că cel mai mare poet al lumii e omul care a inventat hîrtia.

Prin primăvara lui 1942 visam — din ce în ce mai insistent — să-l cunosc pe Arghezi, să-l zăresc măcar de departe, să-l văd de aproape, «să-l pipăi și să urlu: Este!». O biografie scandaloaasă și o literatură de vină tare concuraseră în a aprinde ambițiile secrete ale unui tânăr și foarte proaspăt călugăr din mînăstirea Antim, în a cărui chilie fuseseră mistuite și remistuite mai toate cărțile apostatului cîte putuseră fi agonisite de prin librării sau, cele mai multe, din anticăria lui Mișu Pach. Mă împrietenisem cu poezia lui prin a fi început s-o resping. Mă urmărea, dar nu ca o obsesie, ci ca pînda unui dușman furișat în odaie. *Cîntec de adormit Mitzura* — titlul — îmi suna neromânește, și mă întrebam cînd și cum n-o să mai fiu amenințat de facerea:

*Tăcerea vocile și le-a pierdut
Care-o făceau pe vremuri să răsune.*

Cred că eram și puțin întîrziat. La douăzeci și unu de ani încă nu descoperisem, în poezie, ritmul interior. Cadențam silabele pe burice.

Exegezele argheziene, cîte puteau fi la vremea aceea, nu mă prea ajuțau. Cît despre opinia publică, aceasta era deconcertantă. Există pe atunci o aristocrație bucureșteană care-l detesta pe Arghezi fără să-l fi citit. Clericii, cei mai mulți, vedeau în el doar pe ierodiaconul răspopit, dar tot atît de adevărat era că admiratorii lui de taină erau tocmai monahii. La Antim, părintele Firmilian, dascăl și cărturar de seamă, își cumpănea părerile între lauda generoasă și reticența decentă, iar părintele Darie, un călugăr autodidact, uscățiv și oacheș, era în stare să-ți vorbească două ceasuri nu numai despre absurdul lui Urmuz, ci și despre noutatea sintaxei argheziene.

La rindu-mi, îmi surprindeam versul furat de niște cadențe care nu erau ale mele, și știam că izul lor nu-i va face nici o plăcere lui Nichifor Crainic, care începuse să mă publice în *Gîndirea*. Prevedeam o luptă lungă și grea, ceea ce l-a făcut pe poetul Radu Pătrășcanu să-mi dedice o poezie, apărută, cu un an mai târziu, în volumul său de debut *Cîntecul Argonauților*, din care mi-amintesc:

*Purtînd chemarea ce-o aveau aezii
Și-n suflet cu adevărat pe Dumnezeu,
Absent și grav, părintele Vartolomeu
Psalmodiază-n liniștea grădinii pe Arghezi.*

O dată mai mult, deci, rîvneam să-mi cunosc tiranul, mai precis, să măsoar umbra strigoiului de care trebuia să fug. Într-o vreme, ziarele anunțaseră că Arghezi, în cutare zi, va da autografe la «Cartea Românească» (cred că apăruse *Lina*). M-am strecurat timid în librărie și am pîndit cîteva ceasuri. Nu eram hotărît să-i solicit un autograf. Mă încerca un fel de spaimă: cum îl va primi apostatul pe un tînăr cu dulamă și plete? . . . Nu știu ce s-a întîmplat, poetul nu a apărut în librărie, poate eu mă înșelasem asupra datei, oricum, m-am întors în mînăstire ca după un drum pe brîna muntelui, cu amețeala prăpastiei în care n-am căzut.

Cu cîțiva ani înainte, într-o colonie de tineret școlar, mă împrietenisem nu numai cu Paul Sava și Horia Căciulescu, ci și cu Mihai Vornicu, devenit apoi student la *Matematici* și, de curînd, autor al unei cărți. Scria versuri și era împătimit de muzică. Mă cerceta din cînd în cînd la chilie, aducea vioara cu el și-mi cînta, repetat și obsesiv, *Barcarola* de Ceaikovski, *Cîntec indian* de Rimsky-Korsakov și *Într-o piață persană* de Ketelby. Prin el mi-a fost dat să-l cunosc pe Arghezi, în acel iunie al anului 1942.

Arghezi îl angajase pe Mihai să-l «mediteze» pe fiul său la matematici, pentru examenele de sfîrșit de an, așa încît

acesta mergea zilnic la Mărțișor și-și ținea lecțiile afară, la masa de sub vișin, unde și poetul răsfoia presa. Într-una din zile, Arghezi frunzărea un număr proaspăt din *Gîndirea* și la un moment dat ar fi scos un « Hm ! », pe care l-a repetat după ce a mai citit o dată pagina. Intrigat, Mihai și-a aruncat ochii pe revistă. Sub lentilele lui Arghezi stăruiau niște versuri, cu un nume deasupra.

— Aa, ar fi exclamat Mihai, ia uite-! ! . . .

— Îl cunoști? s-a informat Arghezi.

— Cum nu, prieten bun.

Și i-a spus ce și unde eram.

— Daa? s-a mirat Arghezi. Se mai găsesc și azi tineri poeți care se duc la mînăstire? Și ar fi adăugat: Dacă mînăstirea îi va folosi și lui cît mi-a folosit mie, atunci bine va fi de el.

(Aceste ultime cuvinte i-au sunat lui Mihai drept o aluzie ironică la mizeriile morale care l-ar fi silit pe ierodiaconul Iosif să părăsească tagma. Arghezi însă le spusese cu gravă seriozitate, și ele aveau să răzbată, peste foarte mulți ani, în « Predoslovia » sa la cartea mea de debut: « La mînăstire am citit în limba veche a bisericii graiul cu adevărat românesc și aș bănuî că fără cărțile mînăstirii aș fi lucrat mai prost decît lucrez ».)

Și, în sfîrșit, a mai adăugat:

— Invită-l, te rog, să-mi facă o vizită. Dacă se poate, miine, spre seară.

În aceeași zi, Mihai Vornicu îmi năvălea pe ușă cu sufletul la gură:

— Arghezi vrea să te cunoască . . .

A doua zi luam tramvaiul prin Mandravela și coboram cam în dreptul mînăstirii Văcărești. Pe drum, Mihai încercase să mă prevină:

— Nu știu cum o să se poarte domnul Arghezi cu tine, dar să știi că e spurcat la gură. Într-o dimineață m-am pre-

zentat pentru lecție, dar Mitzura a deschis fereastra de la parter și m-a rugat să aștept, întrucît fratele ei încă dormea. Atunci s-a deschis și o fereastră de la etaj și a apărut Arghezi. « Ce mai faci, domnule Vornicu ? » m-a întreat. « Mulțumesc, bine, am răspuns, dar dumneavoastră ? » « Eu, căcăreze », mi-a zis el. « Vai, domnule Arghezi, un om ca dumneavoastră. . . » Și, ca și cum aceasta nu ar fi fost de ajuns, domnul Arghezi și-a supt mustața și a strigat de sus: « Mitzule, închide, te rog, fereastra, că vreau să-i spun domnului Vornicu o porcărie » . . . Și mi-a spus-o.

Am urcat un maidan plin de gunoaie și bălării, sub care se întindeau imense grădini de zarzavaturi, pînă spre Cocioc. Orașul rămăsese undeva departe, ușor înecat în pîclă. Mihai a deschis o portiță de lemn, știută și folosită doar de intimii casei. M-am trezit într-o vastă ogradă cu pomi scunzi și ierburi înalte, dincolo de care se profilau acareturile unui fel de conac. O droaie de ciîni, legați în osebite laturi ale gospodăriei, au început să latre toți deodată. Înaintam încet.

Eram, cum se spune, foarte emoționat. Pășeam în universul concret al unui poet mare, autorul *Psalmlor*, chinuitul metafizic, demiurgul rănit, îngerul bolnav. Presimțeam că o să mă bilbii. Îmi părea rău că nu purtam în mîină un crin alb, să vorbească el pentru mine. Arghezi, îmi ziceam, trebuie să cunoască graiul florilor.

Gazda ne-a văzut de departe și ne-a făcut semn să așteptăm puțin. Am așteptat. Auzeam o voce pițigăiată sfădindu-se cu niște oameni. Am înțeles că erau unii care lucraseră ceva și trebuiau plătiți. Aveam impresia că mă zăpăcesc. Cred că atunci mi-am adus aminte că citisem undeva — nu mai știu unde — despre gazetarul care, dornic să-l vadă cu ochii lui pe marele, subtilul, complexul Ibsen, i-a adulmecat urmele timp de cîteva săptămîni, pentru ca, spre marea lui dezamăgire, să-l descopere pe terasa unui restaurant dintr-o

stațiune balneară, mîncînd — vai, ca orice burghez! — crenvuști cu hrean și bînd bere . . .

Aproape că n-am băgat de seamă cînd omulețul scurt și plinuț, cu rame groase la ochelari, îndreptîndu-și mersul legănat spre mine, mi-a întins mîna. Glasul îi era încă nervos.

— Iartă-mă, părinte, sînt niște măgari din mahalaua mea, pe care-i tocnesc cinstit să-mi sape la vie. Ei bine, toată ziua se duc la gard să se p . . . de trei ori pe ceas, iar seara pretind polul întreg. Fir-ar ai dracului! . . . Apoi, cu un surîs diafan: Poftiți, vă rog, în casă!

3

Lumea de din jur de Mărțișor era bîntuită, pînă la margini, de război, sărăcie și moarte. Unele imperii se clătinau a prăbușire, altele luau muntele pieptiș și se găteau să-l încalece. Soldații, de toate felurile, împînziseră meridianele și puteau fi văzuți oriunde, pînă și pe maidanul de peste drum de Văcărești, unde cantonaseră lîngă gardul poetului. Seara, cînd ofițerii erau duși într-ale lor, ostașii se așterneau pe lîngă tăciunii camuflați, își fumau rația de țigări și cîntau încet, pe sub mustață, fără să știe că urechea vecinului îi adulmecă de dincolo de grădele și că scriitorul citește lumea mai mult din cîntecele lor decît din ceea ce publicau ziarele și vesteau posturile de radio.

— Nemții o să piardă războiul, a destăinuit Arghezi într-o zi. Nu l-am crezut și nici nu-mi venea.

— Împotriva tuturor aparențelor. Știi ce cîntau soldații aseară?:

*Frunză verde trei migdale,
Mareșale, mareșale,
De cînd ai pornit război
S-a ales praful de noi.*

E de necrezut, dragul meu, dar să știi că biruințele și înfrîn-
gările pornesc întotdeauna de aici, din sufletele acestor mocofani.

Mărțișorul însă continua să rămână același, cum îl cunos-
cusem de curînd, un așezămînt al tocmirilor înțelepte și sta-
tornice, o gospodărie mic-burgheză în inima căreia se ascundea,
zabănuit, altarul poetului, unde se oficia, noapte de noapte,
înfricoșătoarea taină a prefacerii pîinii în cuvînt. Cine avea
să priceapă misterul? Locuitorii mahalalei îl vedeau pe dom-
nul Arghezi doar ziua, la scara întîmplărilor obișnuite; între
ei și proprietarul ogrăzii aveau loc mici tocmeli și schimburi
comerciale, iar la vremea cireșelor sau a strugurilor, cînd
ispita de a te înfrupta din bunul altuia se face neînduplecată,
se petreceau și fugăreli încîlcite prin iarbă, zburături cu
prăjina și înjurături reciproce peste gard. Incidentele treceau
odată cu anotimpul, lucrurile se împăcau de la sine. Poetul îi
plăceau, cel puțin în gospodărie, bunele vecinătăți, dar
zaful și impostura nu le îngăduia nici în literatură.

Poarta așezămîntului, cea mare, se deschidea din strada
Mărțișor și te împingea într-o alee vastă, așternută cu pietre
de rîu, de-a lungul căreia se aliniau, pe stînga, niște cireși
de toată frumusețea. Dincolo de ei se întindea o bucată de
vie, cu un capăt proptit în grădina de sub fereastra scriitorului.
În colțul de lîngă poartă era și o gheretă de scînduri, destinată
pîndarului; în lipsa unui om de încredere, poetul însuși
își lua deseori sarcina de a veghea apropierea răufăcătorilor.

Ca să pătrunzi din alee în curtea casei, trebuia să te oprești
în fața unei porțițe, de obicei încuiată, să desprinzi un cio-
canel din agățătoare și să bați de cîteva ori într-o tochiță
de fier, cu sunet argintiu, ca la schit. Mai tîrziu, tochița a
fost înlocuită cu un clopot, pe urmă cu mai multe. Clinche-
tele metalului erau imediat amplificate și acoperite de lătră-
turile cîinilor, mulți la număr și voinicoși în lanțuri, vesti-
torii adevărați ai sosirii tale. Gazda te primea, întotdeauna,
cu acest protocol.

Casa lui Arghezi, care fusese durată, mi se pare, după indicațiile lui și în mai multe etape, nu mi-a impus niciodată printr-o anume frumusețe sau printr-un anume gust. Plănuind-o, poetul o văzuse, cred, mai mult pe dinlăuntru decît pe dinafară, cu excepția turnulețelor răsărite din muchea acoperișului, care se vedeau pînă departe. Să fi fost ele o replică la turlile mînăstirii de peste drum? Unii credeau că acolo meditează sau scrie poetul, cel puțin uneori. Dar Arghezi avea prea mult simț al umorului spre a se fi cocoțat vreodată în prepeleac, pentru a se «inspira». Chilia lui, atelier simplu de tot și modest, era jos. Funcția turnulețelor trebuie să fi fost sufletească. Fugit din călugărie și rostuit în viața socială, lui Arghezi i-a plăcut întotdeauna să se creadă, într-un anume fel, tot la mînăstire. La vremea cînd eram bibliotecar pe dealul Patriarhiei, fereastra biroului meu îmbrățișa toată acea parte a Bucureștilor dinspre Parcul Libertății, Crematoriu, Cocioc și Văcărești; profilată pe zare, casa lui Arghezi părea, într-adevăr, un mitoc al Mînăstirii Dintr-Un-Vis.

Cine nu știe cît de mult iubesc călugării pisicile? La Mărțișor erau o droaie, așa cum n-am mai văzut decît în fosta casă a unui alt mare scriitor, Hemingway, între al cărui așezămînt din insula Key West, la poarta Golfului Mexic, și grădiștea de lângă Văcărești, declarată acum casă memorială, e o asemănare de necrezut. Felinele lui Arghezi i se răs fătau pe genunchi, așa cum făceau și cele vreo treizeci ale lui Hemingway, și-i solicitau surîsuri pe sub mustață, în ceasurile lui mohorîte.

Bună parte din poezia Mărțișorului sălășluia în livada bogată și rodnică, întinsă dincolo de casă, pînă la marginea platoului, și populată de un univers de păsări, gîze și viermișori. Patru-cinci capre pășteau, vara, printre pomi, și nu o dată i-am cerut poetului îngăduința să mă joc cu iezi; pe unul din ei îl poreclisem Michiduță și mi-l făcusem prie-

— O familie de arici, o broască-țestoasă și o găscă bătrână erau edecurile aceluiași paradis al împogodirilor casnice, pe care sabia îngerului îl ciopârțea, noapte de noapte, în două și în mai multe.

Și poate că nici harnica Paraschiva și nici cei doi copii nu bănuiau că acest *pater familias* al Mărțișorului lor purta în sine, ca pe o taină, singura însușire socială cu care intrase în minăstire și ieșise apoi în lume: vocația singurătății.

4

Nu mai eram un străin în casa lui Arghezi și începusem să mă obișnuiesc cu felul său de a fi. Era peste putință să te afli în fața aceluiași om fără să te pierzi pe jumătate, fără să ai complexe, fără să te simți copleșit, neputincios. Examenul cel mai dificil era ca, în vorba lui de toată ziua, să-i surprinzi acea limită — foarte subțire — dintre gravitate și ironie. Poetul călărea pe această limită cu atîta finețe, încît era greu să ghicești cînd îi stă intenția într-o parte și cînd în alta, cînd vorbește cu tine serios și cînd te ia, subtil, peste picior. Mai tîrziu mi s-a întîmplat să-i urmăresc pe alții în acest noviciat la pragul conversației argheziene și să-i văd, nu fără să mă amuz, paralizați în mreaja confuziei, adoptînd un surîs de circumstanță.

Între scrisul lui Arghezi și rostirea lui prin viu grai nu era aproape nici o deosebire. Poetul vorbea rar, gutural, spontan și colorat, cu asocieri verbale de o uimitoare prospețime. Cînd îi venea bine, nu evita nici calamburul.

— Apoi, de, tu ești o comoară, conchidea Paraschiva la sfîrșitul mesei.

— O comorișcă, se umilea el agresiv, iar Paraschiva rîdea sănătos, căci ea știa mai bine cine e « moara ».

Arghezi nu era un *causeur*, era un scriitor, și anume un scriitor « gata făcut », după expresia unui poet din generația

mea. Se părea că penița lui participă foarte puțin la efortul creației și că, dacă poetului i-ar fi lipsit ochii sau mâinile, aceeași operă s-ar fi putut naște prin stenografiere sau înregistrare sonoră. Aparențele însă își au viclenia lor și a trebuit să-mi dau seama, în timp, că scriitorul muncea din greu. Cred însă că munca lui consta mai puțin în a căuta și a găsi un cuvânt sau o expresie, cât în a alege din cele ce i se îngrămădeau sub condei. De la el am învățat că e mult mai greu și mai dureros să iei la goană ceea ce-ți vine de-a gata decât să accepți ceea ce ți se lasă așteptat. Deseori, metafora e un musafir pe cât de nepoftit, pe atît de atrăgător; în acest caz, trufa literară trebuie să ignore manierele elegante și primul lucru la care trebuie să renunți este politețea față de tine însuși.

Mi-a plăcut la Arghezi discreția muncii lui literare. Am intrat în casa lui de nenumărate ori, am avut acces în chilia de jos, care îi servea drept atelier și odaie de dormit: o cămăruță cu o masă simplă, un pat de fier cu velință oltenească, o sobă de tuci cu burlan, o etajeră cu cărți și mape, un aparat de radio, o gravură semnată de Mitzura, o icoană veche, a sfântului Nicolae, îmbrățișată de un șirag de mătâni vegetale, din cele ce se cheamă Lacrimile Maicii Domnului. Grădina îi intra pe fereastră printr-o creangă spînzurată de cer. Niciodată n-am surprins, ca la atîția alți scriitori, manuscrise « uitate » pe masă, niciodată nu l-am văzut « încurcat » între două sau mai multe variante ale unei poezii. Îi venisem odată cam pe neașteptate, adus de unele nădufuri lăuntrice, care-și cereau un duhovnic. Poetul m-a lăsat cîteva minute singur în odaie, ca să aducă niște cafele, nelipsitele cafele turcești (îmi plăcea să-l urmăresc cum vine cu tava-n brațe, încet, atent, țeapăn, cu ochii grijulii pe mișcarea ceștilor, atunci cînd acest ritual nu era oficiat de Paraschiva). Așteptîndu-l, am văzut un colț de hîrtie ieșit ușor de sub mapa cu sugativă. (De obicei, masa de scris nu avea

~~nimic~~ pe ea, în afară de câteva creioane, o *Biblie* și un Pascal.) Nu am rezistat ispitei de a fi indiscret și am ridicat marginea ~~cartonului~~; dedesubt era un poem, evident în lucru, neisprăvit. După toate semnele, poetul ascunsese hîrtia înainte de a ~~î~~ venit la poartă să-mi deschidă.

Vorbea foarte rar și foarte puțin de experiența lui scriitoarească intimă. Provocat, ocolea subiectul, îi era parcă rușine, ca unui copil constrîns să spună ce-a furat. Îi era silă să facă pe mentorul. Nu mi-a îngăduit niciodată să-i spun «maestre», ci, simplu, «domnule Arghezi». Îndemnul lui deschis și repetat era să scrii o pagină pe zi, indiferent dacă ai de gînd sau nu să o publici. Să fie. Scrisul e un meșteșug, condeiul e o unealtă, măiestria se capătă și se păstrează prin exercițiu. Scrisul însă este și o meserie din care insul trebuie să trăiască. Niciodată să nu începi să scrii pentru bani, dar odată ce ai scris, cere ca munca ta să ți se plătească și să ți se plătească bine.

— Eu de aceea am militat pentru organizarea scriitorilor într-o breaslă a lor, ca să-și poată apăra solidar interesele față de editori . . .

Și-mi povestea despre necazurile și mizeriile și nervii de pe vremuri ai autorilor care nu izbuteau să controleze tirajele și nici să-și încaseze drepturile decît după lungi și descurajante amînări. Singurul — mi-a spus el odată — care-și lua banii la timp era Sadoveanu. La câteva săptămîni după ce îi apărea un volum, intra în biroul lui Toneghin (directorul de la «Cartea Românească») și-i spunea că are nevoie de parale. Acesta încerca să se eschiveze, că nu sînt bani, că noua carte de abia e în curs de vînzare, că n-au venit deconturile de la librării.

— Nu-i nimic, aștept, zicea Sadoveanu.

Și se instala confortabil într-un fotoliu și tăcea, și iar tăcea, și nu pleca pînă ce, într-un tîrziu și disperat, directorul îi punea în brațe pachetul de bancnote.

— Dar așa ceva, vezi, numai Sadoveanu putea să facă.

Ca orice meșteșug, scrisul își are și el secretele lui. Mi-a șoptit odată că singurul căruia i-ar încredința tainele mai adânci ale condeiului este fiul său, din care voia să facă, încă de pe atunci, un scriitor. Cum însă acesta întirzia, la un moment dat mi-am luat îndrăzneala:

— Domnule Arghezi, n-ați vrea să mă adoptați?

Mă sfiam să aduc cu mine manuscrise și să-i cer să-mi asculte versuri. Dar nici el nu mă silea. Din când în când mă întreba ce mai lucrez, și asta era tot. M-a «adoptat» mult mai târziu, peste câțiva ani, la o vreme când îmi reciteam singur producțiile și eram cuprins de tot mai multă disperare. Mi se părea că toată truda mea e zadarnică și sufeream de imense goluri sufletești. Scriam versuri de la vârsta de zece ani, iar acum, la treizeci, mă prăvăleam în prăpastie.

— De ce nu profiți de legătura ta cu Arghezi și nu-l rogi să-și spună părerea? m-a îndemnat un prieten din vecini, duhovnic al mîhnirilor mele.

După multe ezitări, m-am dus la Mărțișor cu vreo cincisprezece poezii, impecabil bătute la mașină, și nu i le-am dat lui Arghezi decît la sfîrșitul vizitei, după ce i-am îngăimat ceva despre dureroasele mele îndoieli.

— Îndoielile nu te vor părăsi nici la optzeci de ani, m-a încurajat el. E tot ce i se poate întîmpla mai bun unui scriitor.

Firește, nu mi-am permis inițiativa unei noi vizite, ci am așteptat. O săptămînă, și două, și trei. În dimineața zilei de 5 martie 1950 (aceasta e o dată care nu se uită) a sunat telefonul.

— Îți mulțumesc, părinte Anania!

— Mie, să-mi mulțumiți, de ce? m-am bîlbîit eu cu o străfulgerare de înțeleș.

— Vino spre seară la mine și am să-ți spun.

Poetul mi-a povestit mai întîi cum, cu ani în urmă (cînd locuia într-o mansardă de pe Bulevardul Elisabeta), avea

un bun prieten al casei, pe care-l iubea pentru frăgezimile lui sufletești. Într-o bună zi, prietenul i-a adus niște versuri, rugîndu-l să i le citească și să-i spună, sincer, ce crede despre ele. După ce le-a citit, poetul a intrat într-o dilemă severă: dacă-l minte, își minte un prieten; dacă-i va spune adevărul, riscă să piardă un prieten. În cele din urmă a optat pentru adevăr și din ziua aceea prietenul nu i-a mai intrat în casă.

— De cîteva săptămîni stam cu manuscrisul dumatile pe o poliță de deasupra patului și nu îndrăzneam să-l cercetez. Dar azi-noapte, înainte de a adormi, l-am deschis la întîmplare, am citit o pagină și am șoptit: Îți mulțumesc, părinte Anania. Am stins lampa și m-am culcat liniștit.

Atunci, în seara aceea, preț de vreo două ceasuri, am stat cu Arghezi aplecat asupra unor file dactilografiate, pe care el făcuse însemnări cu creionul. În vara aceluiași an începeam să scriu *Miorița*.

— Vă mulțumesc, domnule Arghezi!

Eram fericit, poate nu de ceea ce învățasem, ci mai degrabă de neașteptatul privilegiu.

Că poetului nu-i plăcea, în general, să vorbească despre poezie, o știusem de mult. Era în vara lui 1942, la scurtă vreme după ce-l cunoscusem. Într-o după-amiază l-am găsit în grădină, la masa de sub vișin, cu doi domni, cărora m-a prezentat afabil. Unul se chema Grigore Melidoneanu, era director în Ministerul de Finanțe, scria versuri și-i solicita lui Arghezi o prefață pentru volumul său de debut. Am înțeles că, la rîndu-i, Arghezi era interesat de nu știu ce reduceri sau scutiri de impozit. Celălalt era domnul Westfried, despre care gazda mi-a șoptit că făcuse frumoase traduceri din Baudelaire. În cadrul conversației, domnul Melidoneanu îl tot stîrnea pe Arghezi să vorbească despre poezie și, dacă se poate, să-i dea și o definiție. Poetul schimba vorba, ferindu-se, musafirul devenea din ce în ce mai insistent. Pînă la urmă, nu s-a descurajat:

— Și tot nu mi-ați spus, maestre, ce este poezia.

Arghezi s-a răsucit în scaunul de nuiele:

— Mitzu, Mitzule, adu-mi, te rog, pe Paul Verlaine!

Mitzu s-a ivit sprintară dintre vițe și a adus din casă o carte legată în piele. Poetul a deschis-o tacticos, ținând între degete butucul de chihlimbar din care fumea o țigară, și s-a oprit la o pagină.

— M-ai întreat, dragă domnule Melidoneanu, ce este poezia. Iată ce este: « *Nuance, rien que la nuance* ». Și, restituind cartea: Îți mulțumesc, Mitzule!

★

Aceasta însă nu l-a împiedicat pe domnul Melidoneanu să citească o seamă de poezii din manuscrisul pe care și-l voia (și care a fost) prefațat de Arghezi.

Era liniște, un ibric mare alimenta, din când în când, ceștile de cafea.

— Ai ceva? m-a întreat gazda.

Nu aveam nimic la mine, nu fusesem pregătit, întâlnirea cu cei doi era absolut întâmplătoare.

— Păcat, a exclamat Arghezi, aș fi vrut să citești ceva, mi-ar fi plăcut ca umbra acestui vișin să adăpostească o mică șezătoare literară.

Astfel invitat, mi-am luat inima în dinți și am recitat câteva poezii dintr-o memorie foarte credincioasă scrisului îndelung gândit. Mai târziu mi-am dat seama că, cel puțin pentru strofele unuia din ele, Arghezi ar fi trebuit să mă dea afară, într-atît erau de trase pe calapodul *Psalmlor*:

*Lasă-n noaptea asta visul să rodească,
Dă-mi îmbrățișarea morții de leșie,
Clița cît vecia împrejur să crească
Și să mă-nsteleze cu sticlirea-i vie.
O menește-mi rostul pasării ce-și scaldă
Oul semînței în fierbinți visări!*

*Nu-i așa că vraja-ți mi s-ar da mai caldă
Dacă nu te-ar suge golul dintre zări?*

Meșterul părea încântat, surîdea pe sub mustață și trăgea cu poftă din trabucul auriu, gros cât degetul cel mare, cu¹ dudu boantă.

— V-am spus eu? li s-a adresat celor doi. Cred că ați observat noutatea « morții de leșie ». Îndrăzneala îmi place tocmai pentru că ea vine de la un autor încă neinhibat de uniforma pe care o poartă. Sper — s-a îndreptat el către mine, după ce m-a pus să repet strofele — că în facerea « O menește-mi . . . » nu ai pus virgulă după « O ».

— Nu, nu e virgulă, m-am grăbit eu, fericit că Meșterului nu-i scăpase intenția ambiguității.

— Mi-aș permite însă, a adăugat el, să te fac atent că vorba « suge » îți compromite strofa. Dacă ai cum să-l pui, preferă verbul « a sorbi » . . . Ar fi cu totul altceva . . . A, s-a corectat el, ferindu-se de ipostaza mentorului, vreau să spun că, dacă ar fi poezia mea, așa așa face eu . . .

La un semn, domnul Westfried a priceput că i-ar fi venit rîndul să citească și el ceva.

— Nu am nimic la mine, s-a scuzat el, cu vădită sinceritate, și nici nu am memoria părintelui Anania. Am să citesc marți, la cenaclu, a adăugat el cu ochii la Melidoneanu.

Cenaclul lui Grigore Melidoneanu era o noutate pe care Argezi a primit-o cu plăcere. Proprietar al unei case spațioase, directorul de bancă se hotărîse să-și pună salonul la dispoziția unor scriitori care ar vrea să-l frecventeze săptămînal. Marți ar fi urmat să fie prima ședință, iar viitorul amfitrion s-a grăbit să mă poștească. Ezitam, pe jumătate onorat, pe jumătate timid.

Nu aveam experiența unui cenaclu literar propriu-zis. În ultimii ani de internat făcusem parte dintr-o mică societate cultural-artistică-științifică, din ale cărei dezbateri nu rețin

alte beneficii în afară de acela că mi-a deschis ochii asupra lui Dostoievski. Suspectă de emancipare, gruparea a fost repede interzisă de către directorul școlii, pentru ca nici cel care i-a urmat să nu o încurajeze. E foarte probabil că tocmai aceste amărăciuni ale unei adolescente rănite m-au hotărât ca, împreună cu alți câțiva tineri de vârsta mea — Constantin Bărbulescu (Costin Mita), Radu Ștefan (Ștefan Zlătaru), Zaharia Ducu, Constantin Ianculescu, Radu Pătrășcanu —, să înființez o revistă literară adevărată, nu școlărească, tipărită în regulă și vândută la chioșcuri, al cărei nume nu putea fi altul decît *Dacia* și căreia nu i-am putut fi director numai pentru că în ianuarie 1941, cînd m-am dus s-o înscriu la tribunal, eu nu împlinisem încă vârsta legală — pe atunci — a majoratului. Am alergat la studentul I. Bărlănescu-Begu, trecut, oricum, de douăzeci de ani, care a acceptat bucuros să-și pună numele în fruntea publicației. Revista însă a apărut cu o întîrziere de aproape trei luni, din pricină că, între timp, Dan Botta și Emil Giurgiuca se înscrieseră și ei cu o revistă intitulată tot *Dacia*, titlu la care, în ciuda insistențelor noastre pieptoase, n-au voit cu nici un chip să renunțe. În cele din urmă, Direcția Presei a condiționat apariția revistei noastre de schimbarea titlului, chiar printr-o formulă de compromis; să mai adăugăm ceva la el, numai să nu rămînă cum este. Împreună cu Aurel Cosmoiu, care ni se alăturase cu entuziasm, am încercat, plimbîndu-ne agitați pe Calea Victoriei, nume între *Dacia Felix*, *Dacia Superior*, *Dacia Nouă*, *Dacia Mirabilis*, *Dacia Subtilis*, pînă ce am intrat într-o tutungerie, am cerut o coală ministerială cu timbru și am botezat-o, pe loc, *Dacia Rediviva* (ideea a fost a lui Cosmoiu, el știind mai multă latină decît mine). Asupra lui Dan Botta m-am răzbunat în numărul doi al revistei, pe luna mai, vîrîndu-mă, printr-o notiță impertinentă, în cunoscuta polemică dintre el și Lucian Blaga. Cînd Botta, care era profesor, a aflat că preopinental său încă nu părăsise

băncile școlii, s-a înfuriat și i-a făgăduit, prin cineva, nici mai mult și nici mai puțin decât « o mamă de bătaie », promisiune pe care însă nu a mai apucat să și-o țină, victima potențială beneficiind, în toamna aceluiași an, de imunitatea șiacului mînăstiresc. Pe durata primelor trei luni, redacția *Dacia Rediviva* a funcționat în pupitrul meu de elev în clasa a opta din internatul Seminarului Central. Sediul de pe copertă era fictiv; un prieten al fratelui meu, de pe o stradă din preajma Gării de Est, acceptase ca în cutia lui de scrisori să vină și cărțile poștale, cu comenzi pentru revistă, ale chioșcarilor din provincie (la chioșcurile din București o căram noi, cei cițiva, cu brațul și cu spinarea; firește, despre o posibilă leafă sau drepturi de autor nu-i trecea nimănui prin cap și nici nu putea fi vorba). De abia în iunie, cînd am absolvit școala, am închiriat o cameră mobilată pe bulevardul Dacia și am considerat că publicația noastră are acolo un sediu adevărat. O tipăream pe unde se putea, cu bani puțini, mai mult pe credit și pe veresie. Subvenții de la stat nu primeam, precum cele mai multe publicații ale vremii, întrucît a noastră se încapățina să nu închine măcar o coloană « războiului sfînt » sau Consiliului de patronaj. Mă pregăteam pentru facultate, eram sărac și nu știam nici o meserie. Atunci, în iulie al aceluși an, 1941, s-a întîmplat întîia mea întîlnire fatidică (de la originarul *fatum*) cu numele lui Arghezi. Mi-a căzut sub ochi un articol al său în care, amintindu-și de vremea petrecută în tinerețe la Paris, povestea că studenții săraci se angajau, pe durata primului semestru, chelneri la restaurant și-i serveau pe colegii lor bogați spre a-și asigura studiile pe cel de al doilea. Iată, mi-am zis, o meserie pe care aș putea s-o învăț ușor! În aceeași oră m-am înfățișat la jupînul Manole Șerbănescu, pe ai cărui copii îi « meditasem » cîndva, proprietar al unui restaurant de clasa a doua pe strada Vasile Lascăr (azi Galați), și, cu mare greutate, l-am deprins mai întîi cu ideea de a angaja un nou chelner în persoana

unui tînăr cu carte, care scria și la gazetă, și, oricum, « profesorul » odraslelor lui. Acolo, în salonul și grădina localului « La Aprodu », am lucrat aproape toată vara, de la 7 seara pînă la miezul nopții, și în felul acesta, cu banii de pe șervet, am plătit datoriile restante ale revistei și am avansat finanțarea unui număr de patruzeci de pagini închinat lui Eminescu. Odată însă cu intrarea mea în incinta Antimului și, mai ales, după strămutarea mea la Polovragi, legăturile mele cu *Dacia Rediviva* au fost din ce în ce mai subțiri. Direcția ei fusese preluată de Aurel Cosmoiu, apoi a trecut în seama lui Vasile Netea, care a dus-o, și el, pînă unde a putut. Între timp, m-am pomenit publicat în *Gîndirea*, în a cărei redacție, de pe strada Domnița Anastasia, mă duceam din cînd în cînd și de unde mă alegeam nu numai cu o altă poezie reținută pentru tipar, ci și cu sfaturile moralizatoare ale directorului, rostite profesoral, printre fumuri groase de havană. Dar, ce ciudat, tocmai această colaborare a mea, de scurtă durată, la revista lui Nichifor Crainic a generat înțibia mea vizită la Argezi. Paradoxurile vieții! Cei doi se detestau reciproc și țineau, parcă dinadins, să-mi educe conștiința. În redacția *Gîndirii* auzeam:

— Tudor Argezi, această insanitate a literaturii române! . . .

La rîndul său, « insanul » din Mărțișor șuiera mai plastic:

— Nichifor Crainic e un excrement uscat, ca și hapurile cu care îl vinde pe Dumnezeu la tarabă! . . .

Și tot de paradox ține și faptul că, după cîteva șovăiri, m-am îndepărtat de fermecătorul dascăl de teologie, pe care aveam să nu-l mai văd niciodată, și mi-am alipit sufletul de acela al heruvimului bolnav. Dar nici la *Dacia Rediviva* și nici la *Gîndirea* nu exista un cenaclu în care să fie citite producții literare, ascultate, cîntărite după anume criterii estetice sau de altă natură, admise, respinse sau numai amen-date, instanță în care, probabil, îmi ziceam, trebuie să te

rostești nu numai ca scriitor, ci și în ipostază de critic. Eram cu totul străin de un asemenea mecanism pe care-l bănuiam mai complicat decît s-ar fi putut să fie în realitate, iar aceasta mă făcea să ezit în fața invitației cu care tocmai mă onorase domnul Melidoneanu.

— Eu cred c-ar fi bine să te duci, m-a îndemnat Arghezi. Bănuiesc că la cenaclu o să mai fie și alții. E bine să vă cunoașteți, să vă împrieteniți. Nu veți avea decît de cîștigat. Și o să mă țineți și pe mine la curent cu ce faceți.

Am făgăduit. La sfîrșitul vizitei, doamna Melidoneanu a venit cu automobilul și l-a luat pe soțul ei, avînd a merge amîndoi într-o altă familie. Eu și domnul Westfried am luat tramvaiul. Stînd amîndoi, alături, pe bancheta de pai împletit, în timp ce părăseam mahalaua Mandravela și străbăteam cartierul Văcărești, vorbeam despre una și despre alta, dar mie mi se înfipsea în minte un semn de întrebare care nu mă părăsea: de ce l-o fi chemînd pe domnul acesta Wetzfried? (De fapt, numele lui așa sunase în urechea mea, Wetzfried, și așa l-am purtat în memorie timp de patru decenii, de-a lungul cărora nu l-am văzut niciodată scris, pînă mai deunăzi, cînd opera de ecarisaj ortografic a magistrului Cioculescu a binevoit să-mi atragă atenția că, în realitate, pe Wetzfried îl chema Westfried.) Wetzfried, Siegfried, Gottfried... Arghezi vorbise de el cu simpatie, cu multă simpatie. La rîndul său, domnul Westfried era un om plăcut, foarte plăcut, îndatoritor, amabil, de o rară politețe. Surîdea frumos și discret, cu personalitate. Foarte atent, de cîte ori observa că cineva vrea să-și aprindă o țigară, scotea prompt bricheta din buzunarul vestei, deși el nu fuma. Erai obligat să-i mulțumești cu sinceritate și jenă, căci gestul său era departe de a fi al unui servil. Deferența lui impunea respect. Dar de ce Westfried? . . .

— Am înțeles că aveți traduceri din Baudelaire, scuzați-mi ignoranța, am înnodat eu vorba.

— Da, Baudelaire e slăbiciunea mea. Traduc și acum.

— Din franțuzește, desigur, deși, după nume, bănuiesc că sînteți german, am insinuat eu întrebarea, pe cît de indirectă, pe atît de nedelicată, la care îmi doream un răspuns afirmativ.

— Nu, sînt evreu, a răspuns el pe un ton sec.

Atunci am avut un acces de lașitate. Dacă se va afla — și se va afla — că eu particip la adunări împreună cu acest domn Westfried — și e probabil ca la cenaclu să mai vină unul, doi sau mai mulți ca el —, în mod sigur devin suspect de filosemitism, colegii mei vor șușoti pe la colțuri, mă vor arăta cu degetul, mă vor izola. Eram în plin regim antonescian. Dacă antisemitismul, în nuanțe moderate, se consuma mai mult la nivelul oficial, al autorității de stat, în mentalitatea generală a unei anume societăți filosemitismul avea o reputație îndoielnică, dacă nu de-a dreptul odioasă. Firește, trecuse vremea cînd lui Sadoveanu i se ardeau cărțile în piețe publice, trecuse coșmarul guvernării și rebeliunii legionare, dar pe Șoseaua Kiseleff funcționa o expoziție antimasonică, monumentală *Istorie literară* a lui George Călinescu fusese primită cu răceală și ostilitate. Peste doi ani, *Steaua fără nume* avea să se joace la Naționalul din București fără numele lui Mihail Sebastian. Cu toată admirația pentru Gala Galaction, studenții săi, sau cel puțin o bună parte din ei, aveau destule rezerve față de faptul — atestat de surse orale — că părintele profesor frecventa nu numai biserica, ci și sinagoga, unde cînta psalmii lui David împreună cu rabinii și hahamii.

Și, totuși, uneori mă întrebam dacă trebuia, neapărat, să-mi pese de ceea ce gîndesc alții despre mine. Într-o zi, ducîndu-mă la țară să-mi revăd părinții, m-am oprit la casa unuia din cei mai iubiți veri ai mei, despre care știam că, tuberculos la treapta ultimă, e pe moarte. Am deschis ușa și am văzut pe pat un schelet acoperit de piele, al cărui plămîn, rămas într-o biată zdreanță, se agăța cu disperare de o respirație repede și puturoasă, îngroșînd, parcă vizibil, negura

de bacili din odaie. În prag, cugetul mi s-a cumpănit o secundă: dacă mă apropii de muribund și-l îmbrățișez și mă așez pe marginea patului și-i vorbesc, așa cum ar fi normal și cum aș fi făcut-o în orice altă împrejurare, contaminarea e aproape sigură; dacă nu fac așa, Aurel va muri cu tristețea că pînă și eu, vărul și prietenul său, l-am ocolit. Gîndul din urmă nu l-am putut suferi și m-am așezat lîngă Aurel și i-am vorbit și-i citeam lumina din ochi, lumina aceea cu care fiecine ar trebui să se despartă de lumea aceasta, și l-am sărutat pe amîndoi obrajii, pe lîngă spumușoarele gîlbui ce-i înfloreau la cheotorile gurii. Nu m-am contaminat, cred că puteam muri de orice, în afară de tuberculoză. Niciodată, însă, după aceea, nu mi-am putut da seama dacă făcusem nesăbuitul gest numai ca să nu-l mîhnesc pe muribund, sau și pentru a nu-mi stîlci, fie și numai în ochii lui, propria mea imagine. Vanitatea e un sentiment atît de perfid, încît uneori împrumută masca celor mai sincere dăruiri.

Între mine și domnul Westfried se așternuse tăcerea, o tăcere vinovată, care mă stînjenea mai întîi pe mine. Tramvaiul străbătuse Calea Văcărești și se apropia de stația Sfînta Vineri, unde trebuia să cobor.

— Cînd ați spus că va avea loc ședința cenaclului? am întrebat eu într-un tîrziu.

— Marți, marți seara, pe la șapte.

— Ah, am îngăimat eu, cum de nu m-am gîndit mai din timp? . . . Marți, tocmai marți . . .

— Tocmai asta voiam să spun eu, a intervenit el. Marți, exact marți va trebui să plec la Galați, cu unele treburi, și nu sînt deloc sigur că mă voi putea întoarce seara. Mai mult ca sigur că nu voi putea fi de față la cenaclu. Îi voi telefona domnului Melidoneanu, rugîndu-l să mă scuze. Și pe dumneavoastră vă rog să mă scuzați. În mod sigur, voi lipsi de la cenaclu. Îmi pare rău, ar fi trebuit să-mi amintesc mai din vreme că am un drum la Galați și că nu-l pot amîna.

Dar vă rog să vă duceți la cenaclu, vă spun că va fi foarte interesant.

Am coborât din tramvai purtând în mine o amețală otrăvită. Domnul Westfried îmi dăduse o promptă și usturătoare lecție de bun-simț. Eram convins că nu avea nici o treabă la Galați și că marți va sta toată seara închis în casă, numai pentru a-mi lăsa mie drumul liber către un cerc literar spre care mă îndrumase Arghezi. Tăcerea stingherită din tramvai, apoi biiguiala mea îl făcuseră să-mi priceapă intenția, și el mi-o luase înainte cu o secundă, una singură, dar îndestulătoare pentru a defini noblețea spirituală a unui om. Mă simțeam umilit, înfrînt, și nu știam cum să mă răscumpăr. Îmi fusese teamă de ceea ce ar putea spune colegii despre mine, dar nici o clipă nu mă gândisem la ceea ce ar putea gândi domnul Westfried însuși. Pe el îl lăsasem deoparte, la periferia opiniei publice, și iată că acum el se așeza în centrul ei, triumfător, obsedant.

În cele din urmă m-am hotărât să mă duc la cenaclu, dar nu în virtutea asigurării domnului Westfried, ci cu speranța că-l voi găsi, totuși, acolo, și că voi avea prilejul să-i cer iertare; o iertare de care sufletul meu avea mare nevoie. Nu-i cunoșteam adresa, nu-i știam numărul de telefon. Singura șansă de a-l întâlni era ca el să fie prezent, poate pentru a-mi da o nouă lecție, de data aceasta nu de bun-simț, ci de demnitate, să-mi demonstreze că, în plin regim antonescian, el, evreul Westfried, era mult mai puțin îngrădit de spaimă decât mă dovedisem eu, creștin îmbrăcat în schima abnegației.

Marți seara sunam la ușa lui Grigore Melidoneanu. În vestiarul parfumat, care anunța luxul apartamentului, primele cuvinte ale gazdei au fost acelea de a-mi transmite scuzele și regretele domnului Westfried, care, avînd niște treburi urgente la Galați...

Restul îl văd ca printr-o ceață groasă, mai degrabă nu-l văd. Nici astăzi nu-mi aduc aminte cine a mai fost la cenaclu,

cine și ce a citit, dacă am citit și eu și ce anume . . . nimic. A fost prima și ultima seară cînd am călcat pragul acelei case, unde absența domnului Westfried îmi ardea obrajii ca după cîteva perechi de palme.

Timp de cîteva luni m-a ars o altă întrebare: ce va zice domnul Arghezi cînd va afla? Eram atît de proaspăt în casa lui și atît de repede îmi oferisem interdicția morală de a mai fi primit! Dacă Melidoneanu nu știa nimic (părea convins că prietenul său avusese, într-adevăr, treburi urgente la Galați), nu se putea ca domnul Westfried să nu-i spună lui Arghezi, să nu i se plîngă, într-un fel oarecare, de purtarea mea. Continuam să mă duc la Mărțișor, împovărat însă de complexe de vinovăție ale diaconului Iakint, și de fiecare dată mă așteptam să surprind mustrarea gazdei într-o vorbă, într-un gest, într-o atitudine. Dar nu se întîmpla nimic. Arghezi vorbea despre orice și despre oricine, de la Pascal la Mitiță Sturdza, numai de domnul Westfried nu pomenea niciodată. Nici măcar nu mă întrebese cum a fost la cenaclu. Să fi uitat? Să nu-i fi dat importanță? Să mă fi îndemnat numai din delicatețea de a-i face plăcere directorului de bancă? . . . Toate aceste întrebări și circumstanțe nu făceau altceva decît să-mi sporească nevoia de a-mi mărturisi eu însumi păcatul. Ceea ce am și făcut, dar nu atunci, ci mult mai tîrziu, într-o după-amiază lungă. Meșterul mă asculta cu luare-aminte, liniștit, ca un duhovnic bătrîn care a auzit multe în viața lui și nu se cutremură de nici o dezvăluire.

— Domnule Arghezi, am conchis, cred că e vorba de un act de lașitate, și atît. Nu sînt antisemit, vă rog să mă credeți că mi-am scrutat bine lăuntrul. Deși fac parte dintr-o generație contaminată, în bună măsură, de acest morb, nu pot fi antisemit prin structură și convingeri. M-am născut și am crescut în Oltenia, unde, precum știți, practic nu există evrei. Or, unde nu sînt evrei nu se poate naște antisemitismul (ceea ce, firește, nu înseamnă că acesta apare oriunde există evrei).

Dar nici filosemit n-aş putea să spun că sînt. Dumneavoastră aţi putea fi, nu ştiu, vă priveşte, eu, aici, în casa aceasta l-am cunoscut pe domnul Westfried, am înţeles că vă e prieten, iar vinovăţia mea se consumă *vis-à-vis* nu numai de el, ci şi de dumneavoastră.

Cu capul plecat, cu palmele între genunchi, aşteptam verdictul.

— Dragul meu, s-a rostit el într-un târziu, filosemitismul e tot atît de aberant ca şi antisemitismul, amîndouă presupun un sentiment, dacă nu o ideologie, de discriminare colectivă. Important e să fii om. Eu m-am pomenit filosemit involuntar, salvînd de la moarte un evreu, datorită unei împrejurări în care nu am nici un merit în afară de acela de a fi scriitor. Să-ţi povestesc întîmplarea.

Reconstitui istorisirea fără să cred că greşesc prea mult, de vreme ce am ascultat-o ca pe un răspuns la o confesiune. Era vorba de un evreu, anume Weissglass, pe care Arghezi îl cunoştea şi-l preţuia pentru intelectul său subţire. Sub regimul antonescian, Weissglass se afla într-un lagăr de concentrare, sub comandă românească, de unde nu putea să comunice cu cei din afară decît prin mijlocirea unei cărţi poştale cu conţinut sumar şi sever supravegheat, ceea ce se cheamă doar « un semn de viaţă ». La un moment dat, s-a pomenit scos din baracă şi numărat într-un lot ce urma să plece către o destinaţie necunoscută, care nu putea fi alta decît un lagăr de sub comandă germană, de unde, aproape sigur, nu mai exista scăpare. Moartea plutea în aer, spectrul « Auschwitz »-ului destrăma şi ultimul firicel de nădejde. În timp ce nenorocii se îndreptau spre locul de încolonare, ofiţerul care supraveghea operaţia (poate chiar comandantul lagărului) a observat că unuia dintre ei îi atîrnau nişte hîrtii din buzunarul pantalonilor; se vedea cît de colo că le vîrise în grabă şi că nu mai avusese timp să le ascundă de tot.

— Ia vino-ncoace, mă, jidane, ce ai tu acolo ? s-a răstit ofiţerul.

Tremurînd de spaimă, prizonierul s-a lăsat despuiat și se uita cu disperare la ofițerul care-i cerceta terfeloagele.

— Astea, mă, sînt poezii de Arghezi ! a exclamat ofițerul. De unde și pînă unde, mă, tu și Arghezi ?

— Eu, domnule comandant, sînt un admirator al poeziilor lui Arghezi, și m-am apucat să traduc în limba germană o parte din ele, cîte le știu pe de rost și mi le aduc aminte. Asta, știți . . . , ca să-mi umplu timpul.

— Tu, admirator al lui Arghezi ! Poate că-l și cunoști ?

— Îl cunosc și aș fi vrut să-i fac o carte poștală, dar n-am știut. . . , nu știu dacă se poate, domnule comandant, s-a grăbit el să răspundă, văzînd că vocea ofițerului se muiase și simțînd, cu instinctul fiarei încolțite, că destinul îi oferă un moment de răscruce. Dacă s-ar putea, înainte să plec . . .

Rezultatul a fost nu numai că lui Weissglass i s-a permis să-i scrie lui Arghezi o carte poștală cu un conținut care transgresa rigorile cenzurii, dar și că el (și, poate, cu el întregul lot) nu a mai plecat spre acea destinație necunoscută ce promitea o moarte sigură, ci a rămas în barăci românești, de unde, la sfîrșitul — sau către sfîrșitul — războiului, s-a întors acasă. Se întîmplase ca ofițerul — rezervist sau nu — să fie el însuși un admirator al lui Arghezi (așa cum era și colonelul Leoveanu, comandantul lagărului de internați politici din Tîrgu-Jiu), iar aceasta a fost salvarea lui Weissglass. Cartea poștală a ajuns, într-adevăr, la Mărțișor, purtînd într-un colț însemnarea « cu stimă », iar dedesubt semnătura cenzorului: o foarfecă, desenată subțire cu penița. E de presupus că ofițerul cu pricina și cenzorul ce se ascundea sub semnul foarfecei erau una și aceeași persoană.

Scriu acest capitol după ce Alexandru Cornescu și-a publicat amintirile în volumul editat de Nicolae Dragoș și, poate, oarecum incitat de ele. Nu cred că cele două versiuni se contrazic, ci că mai degrabă se întregesc. Oricum, eu cunosc întîmplarea din gura însăși a lui Arghezi. Diferența esențială

ar fi că hotărîtoare în destinul lui Weissglass au fost nu cartea poștală, ci hîrțiile din buzunarul acestuia, descoperite de ofițerul lagărului. Firește, nu exclud posibilitatea ca Arghezi, în urma misivei, să fi intervenit pentru eliberarea prizonierului, deși nu știu cît de puternică și la ce nivel va fi fost influența lui în dictatura antonesciană. Om foarte practic, Meșterul știa că, mai ales în cazurile delicate, intervențiile se fac numai la vîrfuri. Avea să o experimenteze el însuși, pe propriul său suflet, prin 1949—1950, în urma arestării fiului său. Copleșit de durere, poetul bătuse pe la toate ușile Ministerului de Interne, fără ca din spatele acestora să-i vină măcar un semn. Deznădejdea era aproape totală. Eram martorul zvircolirilor lui și ale Paraschivei și nici n-am îndrăznit să le spun că într-o zi, întîlnindu-l întîmplător pe părintele Gala Galaction, care era deputat în Marea Adunare Națională, l-am întrebant dacă poate face ceva.

— Nimic, dragul meu, nimic, mi-a răspuns el ridicînd din umeri și frîngîndu-și mîinile. Îmi pare rău pentru Arghezi, dar nu pot.

Se pare că însuși Teohari Georgescu, ministrul de interne, se dovedea insensibil sau nu îndeajuns de puternic. În acele dramatice împrejurări mi-a citit Arghezi copia unei scrisori pe care i-o adresase, direct, Anei Pauker, scrisoare ce m-a mișcat profund nu numai prin durerea părintelui, ci și prin demnitatea scriitorului. Solicitînd eliberarea fiului său, poetul nu-și revendica decît meritul de a-i fi dăruit literaturii române o seamă de cărți (deși el, la acea vreme, nu mai avea voie să publice), și nicidecum pe acela de a fi fost militant de stînga sau de a-l fi salvat de la moarte pe Weissglass. Scrisoarea (dacă ținerea de minte nu mă înșeală, au fost nu una, ci două scrisori) a avut efect. Peste cîteva săptămîni Arghezi era invitat la Ministerul de Interne, unde un ofițer plin de zîmbete i l-a dat în primire pe tînărul prizonier.

— Deși există probe de vinovăție, a zis el curtenitor, totuși noi îi dăm drumul, știți, avînd în vedere că e fiul dumneavoastră . . .

— Dar cînd l-ați luat, tot pentru că era fiul meu l-ați luat? a replicat Arghezi, redevenit el însuși, cu surisul lui de viperă sacră.

Că poetul era săritor la necazurile altora, gata oricînd să pună umărul într-ajutor, nu am nici o îndoială. O făcea chiar pentru cei cu care nu avea nici o legătură directă, și cu atît mai mult dacă aceia erau scriitorii. Avea o solidaritate de breaslă cu care nu mulți dintre ostenitorii condeifului se pot lăuda. În ședința Academiei care a luat în discuție « reconsiderarea » lui Goga, Arghezi a ignorat obiecțiile unora și altora asupra politicii acestuia și a insistat asupra faptului că poetul din Rășinari a fost singurul scriitor ajuns pe un fotoliu ministerial, care nu și-a uitat colegii de scris, ci i-a ajutat în fel și chip, numindu-i în posturi publice, oferindu-le burse sau stipendii. Mi-a spus-o chiar el. Pe la începutul războiului, cînd în presa literară izbucnise celebra « camiliadă », în care mai toți scriitorii se împărțiseră în pro și contra Camil Petrescu, Arghezi a sărit în favoarea lui, cu sentimentul că apără un nedreptățit.

— Se ridicaseră împotriva-i toți puchinoșii tiparului, iar omul trebuia apărat. Pe de altă parte, merita. Să știi de la mine: acest Camil e talentat de pute ! (Știam deja că « pute » exprimă superlativul.)

Prin 1956 sau '57 i-am transmis un mesaj din partea lui Radu Gyr, scriitor cu etichetă diametral opusă aceleia a lui Weissglass, cu rugămintea de a vorbi cu Mihai Beniuc, președintele de atunci al Uniunii Scriitorilor, ca acesta, la rîndul său, să intervină pentru repartizarea unei locuințe. Bietul Gyr, prăpădit de bolnav, atunci cînd nu mai era tolerat pe lîngă Institutul de Geriatrie, unde-și tîra zilele, dormea cu alte cinci persoane în camera unei rude, mai rău ca la

pușcărie. Deși Arghezi nu-l întâlnise niciodată și nu-l cunoștea decât « din silueta violetă a literaturii lui », s-a oferit de îndată să intervină, dar, « de ! nu la Beniuc, ci undeva mai sus, mult mai sus ». Efectul intervenției lui însă nu s-a finalizat, Radu Gyr beneficiind, între timp, de o altă locuință, dacă nu mai confortabilă, în orice caz mai lipsită de griji.

Iată pentru ce nu exclud posibilitatea ca Meșterul să fi făcut și o intervenție directă pentru salvarea lui Weissglass (al cărui nume întreg s-a păstrat în memoria Mărțișorului nu prin Imanuel, ci prin James), cu atât mai mult cu cât acesta era și un om de condei (în 1957 a publicat, sub pseudonimul Ion Iordan, o traducere a lui *Faust*, pe care Arghezi o găsea — ah, desigur ! — mai bună decât pe a lui Blaga).

— Așa se face, dragă părinte, a conchis el, că Weissglass îmi vine și acum în casă și, de câte ori îi întind mâna, încearcă să mi-o sărute.

Istorisindu-mi întâmplarea, Arghezi nu a pomenit nici măcar o singură dată numele domnului Westfried și nu s-a referit în nici un chip la propria mea întâmplare.

Pe acesta l-am întâlnit, la câțeva vreme după aceea, pe o alee mărginașă a Cișmigiului, nu departe de intrarea dinspre piața Walter Mărăcineanu. Nu am avut multe să ne spunem. Atunci i-am cerut răspicat iertare, o iertare pe care el mi-a dat-o îmbrățișându-mă. Ne-am despărțit în grabă, copleșiți de emoție.

Mult mai târziu aveam să aflu că Alecu Westfried murise.

5

17 oct., Ziua Domnului, 1943

Blagoslovește, Părinte Anania !

Dacă ești la Polovraci și încă nu ți-ai început medicina la București, rîndurile mele o să-ți spuie că suntem vecini de mîns-

tire, cuvioșia-ta la schit și eu la lagăr, tot un fel de monahism și aici, cu diferența că această chinovie, din care îți trimit amintirea mea, e cam internațională și eterodoxă. Avem și noi o bisericuță gata construită, de curînd, și încă nesfințită, curată și clară ca un chivot de altar, și am găsit într-însa un zugrav foarte bătrîn, lipit cu ochii și pensula lui albastră de fața proaspătă a lui Iisus. Parîngul de colea, de peste drum, se uită drept în turla ei, ca o icoană de piatră a lui Dumnezeu.

Ți-am rămas de mult dator un răspuns la o scrisoare a cuvioșiei-tale, lungă, primită acasă, în București. Aminîndu-l în fiecare zi, zilele s-au făcut săptămîni și săptămîinile luni, fără să mă fi învrednicit pînă azi, cînd stăm alături, în marile seninătăți ale Carpaților, să iau odată condeiu din călimară pentru tînărul meu sihastru.

Sunt localnic al Țîrgului-Țîilor lui Tudor, a căruia statuie mică mă așteptam să o găsesc de multe ori mai înaltă, grandioasă ca și destinul pe care l-a servit, cum îl mai slujim unii din noi, în răspăr cu vremea, și azi de la zintii ale lumii. Lucrez la o piesă de teatru, fîgăduită T. Național pentru luna asta, citesc și cred în viitorul și puternicia neamului nostru, căruia fiecare din noi, în felul lui, i-a dat din inima și din cugetul lui cîte ceva. La vîrsta mea, nu i-am putut da mai mult ca niște slove durute, care au fost socotite păcătoase. Mă îmbărbătează însă umbra lui Tudor și încă ceva, copaia din care îmi iese obîrșia și în care taică-meu a fost legănat cu piciorul bunicii mele, la furcă, pe aci prin prejur, la Cărbunești, acum 80 de ani. În rugăciunile schitului adu-ți aminte, Părinte, și de robul lui D-zeu, care te îmbrățișează.

TUDOR ARGHEZI

Aceasta este cartea poștală de care pomenește Arghezi în «Predoslovia» sa la poemul meu dramatic *Miorița*.

În toamna anului 1942, în urma unui conflict cu autoritatea bisericească imediată, părăsisem Antimul, întrerupsesem

studiile teologice și mă strămutasem la Polovragi, în căutarea unui nou echilibru sufletesc. De acolo i-am făcut lui Arghezi o scrisoare la care, spre mîhnirea mea, nu primeam răspuns. Între timp, îmi trecusem bacalaureatul cu gîndul de a mă înscrie la Facultatea de Medicină din București, dar o întîlnire crucială cu Victor Papilian îmi îndreptase intențiile spre Universitatea din Cluj — Sibiu, unde acesta era profesor de anatomie și, pe atunci, decan. La Polovragi îmi venea cu regularitate *Informația zilei* și-mi amintesc că singurul număr pe care nu l-am primit a fost cel în care Arghezi publicase faimosul său pamflet *Baroane*, la adresa prezumată a lui Manfred von Killinger, ambasadorul Germaniei la București. În singurătatea schitului nu aveam cum să știu că autorul pamfletului fusese internat în lagărul din Tîrgu-Jiu. În toamna lui 1943, un alt conflict cu autoritățile m-a obligat să absentez din mînăstire vreme de șase luni, unde am revenit în primăvara următoare. Am găsit cartea poștală a lui Arghezi, sosită între timp, pe care starețul Gherasim Bica mi-o păstrase cu sfințenie, dar nu între foile *Evangheliei* din altar, cum greșit a reținut — sau a exagerat — Arghezi, ci între scoarțele ceaslovului din chilia lui.

Recitind-o, mă înduioșează, o dată mai mult, accentul cu care poetul și-a revendicat, în repetate rînduri, obîrșia lui oltenească. Era mîndru de rădăcinile sale gorjene și a ținut ca blazonul acesta de noblețe să-i fie pomenit chiar și pe piatra de mormînt. Uneori mă gîndesc că dragostea lui pentru nevrednicia mea s-a datorat și comunității de obîrșie. Oricum, se pomenea solidar cu descendenții pandurilor și nutrea pentru ei o simpatie evidentă. În casa lui din Mărțișor l-am cunoscut, în 1955, pe Alexandru Balaci, pe atunci redactor-șef al Editurii pentru Literatură, care se afla acolo împreună cu mai mulți colegi, printre care Mihai Șora și Al. I. Ștefănescu. Într-o trecere prin odaia de alături, Arghezi

mi s-a oprit la ureche și mi-a șoptit, cu nuanța unei conspirații de clan:

— E un om de ispravă. Și unde mai pui, e oltean de-al nostru, din Turnu-Severin . . .

Pomenirii lui Tudor i-aș adăuga o amintire. Mai povestea Arghezi că din gara Tîrgu-Jiu mergea spre lagăr cu o birjă la o oră foarte târzie, însoțit de un ofițer aspru și tăcut, care avea misiunea de a-l escorta și, bineînțeles, de a preveni orice comunicare a deținutului cu oamenii liberi. Când birja a trecut prin fața statuii lui Tudor, poetul și-a ridicat pălăria.

— Cu cine te-ai salutat? a intervenit, cu un bob zăbavă, ofițerul, uitîndu-se împrejur și nevăzînd pe nimeni.

— Cu un strămoș al meu, a răspuns prizonierul, tărăgănat, dintr-o mustață șireată.

Piesa la care lucra în timpul detenției era *Seringa*, pe care i-o ceruse Liviu Rebreanu, director al Teatrului Național din București. Rebreanu însă nu a mai îndrăznit să pună în scenă piesa unui stigmatizat politic, ceea ce l-a înfuriat pe autor, care, și așa, nu-l avea la inimă. Îmi amintesc că mă dusesem odată la Arghezi și m-a primit în odaia din față, un fel de birou, unde-și avea și biblioteca. În timp ce amfitrionul se duse în bucătărie să aducă obișnuitele cafele, am scos din raft una din cărțile mai noi ale lui Rebreanu — nu mai știu dacă *Gorila* sau *Amîndoi* — și am băgat de seamă că volumul avea foile netăiate, cu excepția unei singure fascicole, pe la mijloc, prin care fusese tras cuțitașul.

— N-am citit cartea asta, îmi spun, n-am apucat s-o cumpăr la apariție și pe urmă am uitat de ea.

— Nici să n-o citești, se strîmbă el, Rebreanu nu știe să scrie. E o carte proastă . . .

Cu volumul încă în mîină, m-am uitat la el lung, nedumerit, întrebîndu-l din ochi cum poate să se pronunțe asupra unei cărți din care, evident, nu citise decît o pagină sau două. Arghezi s-a iritat puțin și a devenit tăios:

— Dragul meu, dacă mă duc în piață și vreau să cumpăr un burduf de brînză, nu am nevoie să mănînc tot burduful spre a mă convinge că brînză e bună sau nu. Scot un dop, gust și zic: e bună sau nu e bună. Ți-am spus că Rebreanu nu știe să scrie...

Pe fața cărții poștale, în colțul trimițătorului, stă scris de mîna: « Tudor Arghezi, Lagărul de internați politici, Tg.-Jiu». Pe aceeași față, ștampilele unei duble cenzuri: cea politică (a lagărului) și cea militară (era timp de război). E de presupus că unele accente ale scrisorii ar fi îndrituit cenzura politică să oprească scrisoarea (Arghezi însuși se îndoiește că aceasta ar fi putut ajunge pînă la mine, ceea ce înseamnă că accentele nu erau simple scăpări). Dacă totuși epistola a ieșit dintre sîrmele ghimpate, aceasta i s-a datorat, fără îndoială, colonelului Leoveanu, comandantul lagărului, care avea pentru poet o stimă deosebită și care l-a cruțat de unele rigori ale detenției. Mult mai tîrziu, prin 1956 sau '57, Arghezi mi-a povestit că-l aflase pe Leoveanu într-un spital din București și că se dusese la el, împreună cu Paraschiva și cu semnele recunoștinței. Nu era singurul caz în care poetul se simțea dator să se plătească de asemenea datorii. În perioada cît a fost absent din literatură, adică între 1949 și 1955, o ducea destul de greu, uneori foarte greu, aproape de limita de jos a existenței lui și a familiei. Într-o vreme i se luase cartela și nu avea pe ce să le cumpere copiilor zahăr. Norocul erau caprele din livadă și, la sezon, livada însăși. Nu o dată i-am găsit pe copiii săi vînzînd, cu terezia, cireșe la poarta Mărțișorului. Poetul era sancționat printr-o sinistră tăcere conspirativă. A-i călca pragul echivala cu un act de subversivitate și puțini erau prietenii care nu-l părăsiseră. La 21 mai, de ziua lui, cîțiva ani nu am mai întîlnit pe nimeni în afară de Domnița și Dumitru Gherghinescu-Vania, care veneau special de la Brașov cu o floare și un coș de alimente. În acel răstimp de privațiuni materiale, în tochița de la poartă

a bătut într-o dimineată părintele Dionisie Lungu, un călugăr autodidact care scosese cîndva un ziar al lui, scris cu suculență și nerv. L-a întîmpinat Paraschiva.

— Ce bine că nu a ieșit domnul Arghezi, s-a bucurat musafirul, că nu am de gînd să intru. Am venit să vă aduc o mie de lei.

— O mie de lei? s-a mirat Paraschiva împingînd banii înapoi. De unde pînă unde, părinte? . . .

Călugărul a insistat subtil, parînd orice rezistență:

— Azi-noapte mi-a spus mie Maica Domnului că Arghezi are nevoie de o mie de lei și mi-a poruncit să-i aduc. Eu fac ascultare, doamnă Arghezi . . .

Pe Paraschiva au podidit-o lacrimile; se întîmplase ca în ziua aceea să nu aibă în casă un ban. Faptul mi-a fost povestit mult mai tîrziu, prin '56 sau '57, cînd Arghezi m-a rugat să dau de urma călugărului.

— Vreau să restitui mia aceea de lei. Vezi, eu n-am știut niciodată adresa reală a Maicii Domnului.

6

Mulțor prieteni le-am povestit istoria cu caprele lui Arghezi și ei m-au îndemnat s-o scriu.

Era, bănuiesc, în 1953, primăvara. Maică-mea se pomenise cu tensiunea arterială foarte ridicată și am adus-o la București, unde am internat-o, pe cîteva săptămîni, în spitalul Colțea, sub îngrijirea profesorului Bazil Teodorescu. Gospodăria de la țară, cîtă mai era, rămăsese pe seama tatălui meu, bărbat cu puțină învățătură, dar « om al unei singure cărți », Anton Pann, pe care-l știa din scoarță-n scoarță; niciodată nu și-a dojenit copiii altfel decît aplicîndu-le morala celei mai potrivite pagini din *Povestea vorbeii*, și aceasta îi era vinovatului de ajuns.

În acest timp mergeam la Mărțișor o dată sau de două ori pe săptămână, iar Arghezi nu uita să mă întrebe gingaș:

— Cum se simte doamna, mama dumitale?

Vorbindu-ne unul altuia de păsurile zilei, i-am spus că una din grijile mele era să cumpăr o capră pentru părinții mei. Vaca lor nu da atîta lapte cît li se cerea pentru « cotă » și fuseseră nevoiți s-o vîndă. Or, laptele de capră era scutit de asemenea dări.

— De ce nu mi-ai spus pînă acum? s-a înviorat Arghezi. Pentru părinții dumitale îți dau eu două capre. Ale noastre s-au înmulțit (noi nu sacrificăm iezii), iar Paraschiva s-a împovărat peste măsură. Oricum, ne vorbiserăm să scăpăm de două... Nu-i așa, Paraschivo?

Am plecat cam pe gînduri. Mai întîi, eu intenționeam să cumpăr o singură capră, nu două. În al doilea rînd, știindu-l pe domnul Arghezi cam cîrciobar la parale, mă întrebam cît o să-mi ceară el mie pe cele două capre și dacă eu voi avea neobrăzarea să mă toclesc. Trăiam dintr-o leafă de bibliotecar, din care jumătate se ducea la impozitele bătrînilor mei. Domnul Arghezi, îmi ziceam, ar fi putut să-și găsească un alt client. Lucrurile însă se arătau și mai complicate. O capră o puteam cumpăra din chiar comuna părinților mei sau din satele vecine sau, în cel mai rău caz, din tîrg de la Drăgășani. Dar să duci tu două capre din București tocmai la Glăvi, iată o istorie care-mi da de gîndit.

Încă o vizită, și încă două, pînă ce mi-am luat inima-n dinți :

— Domnule Arghezi, cam cît credeți că o să vă datorez eu pentru cele două capre?

— Vai de mine, se poate? a intervenit Paraschiva.

Arghezi a început să rîdă.

— Cum te-ai putut gîndi la așa ceva? Caprele ne vin pe gratis, una din alta. E darul familiei mele pentru părinții dumitale...

N-aș putea să spun că în felul acesta mi-a fost mai ușor. Un dar de la Arghezi — mai ales în vremea aceea, când el încă trecea prin destule lipsuri — îmi pica mai greu decât dacă el mi-ar fi cerut un preț cinstit, ca între oamenii care se cunosc.

Celelalte complicații însă nu aveau cum să fie evitate.

Maică-mea a ieșit din spital însănătoșită, dar trebuia să mai rămână la mine vreo două săptămîni, pentru un plus de tratament.

Sedea ca pe ghimpi, cu gîndul acasă.

— Ce-o fi făcînd taică-tău singur, cu toate pe cap? . . .

Și, voluntară cum era, și-a hotărît ziua plecării, fără pu-tință de amînare, dar la o dată cînd nici eu și nici fratele meu nu o puteam însoți. Cît despre capre, bucuroasă că va avea lapte îmbelșugat și nevămuit, a decis ca ele să meargă în vagonul de mesagerii al aceluiași tren cu care va că-lători ea.

De la gară mi s-a comunicat că dispozițiile în vigoare interziceau transportarea animalelor vii dintr-un raion în altul fără autorizație specială. Arghezi a trebuit să scrie o cerere în acest sens către sfatul popular al raionului în care se afla Mărțișorul, dar după destule nedumeriri și consul-tații, căci nici unul din noi nu știam dacă e mai nimerit să declare că el, Ion Theodorescu-Arghezi, dăruiește sau vinde soților Vasile și Ana Anania, etc. Nu mai știu la ce formulă ne-am oprit, dar nu aceasta fusese dificultatea. Cei de la raion m-au întrebat (eu mă dusesem cu cererea) dacă cele două capre au fost vaccinate; autorizația nu putea fi dată decît pe baza unui asemenea certificat. Poetul, care nu se gîndise niciodată să-și vaccineze caprele, a umblat cu tele-fonul prin toată mahalaua pînă ce a dat de medicul veteri-nar, undeva, pe teren. I-a surîs dulce în receptor:

— Dragă doctore, caprele sînt pe mîna Paraschivei, ea e cea mai bună garanție, pe onoarea mea, dragă doctore . . .

Am obținut certificatul de vaccin și autorizația de transport. Eram plin de sudori. Necazul însă nu s-a oprit aici. Regulamentul Căilor Ferate cerea ca animalele vii să fie predate în cuști individuale și bine asigurate. În dimineața zilei hotărîte de neînduplecata mea mamă pentru plecare, eu și Arghezi ne-am apucat de treabă. Înarmați, fiecare, cu fierăstrău, ciocan, clește și cuie, am strâns de prin magazine câteva scînduri, am găsit și am mai desprins câteva dintr-un gard, concurînd pentru cea mai solidă (și mai frumoasă!) cușcă. Aceasta, după ce luasem măsura viitoarelor locatari, desemnate de Paraschiva. Pe una o chema Bița, pe cealaltă nu mai știu. Am înțeles că Bița fusese favorita Paraschivei. Pe la amiază, cuștile erau gata, iar meșterii și le-au inspectat reciproc, să nu fi rămas vreo țeapă nerăzuită sau vreun cui neîndoit. Gospodina ne-a răsplătit cu o masă bună și n-a uitat să-și laude bărbatul:

— De, Puică, tu te pricepi la toate.

(Poetul și nevastă-sa își ziceau unul altuia «Puică».)

Spre seară m-a prins o altă îngrijorare: cum o să fac eu drumul pînă la gară?! Pe atunci nu se puteau găsi decît camioane-platformă, cu cai, și mă întrebam ce spectacol îi voi oferi eu Capitalei, în severa mea uniformă, dacă o voi traversa din Mandravela pînă la Podul Basarab într-un asemenea vehicul, alături de vizitiu, și cu o asemenea figurație în spatele meu. . . Fără să-i spun nimic generosului binefăcător, i-am telefonat fratelui meu, rugîndu-l să găsească el un camion, pe la Obor sau mai degrabă la Filaret, și să vină cu el la Mărțișor.

Momentul culminant al dramei a fost îmbarcarea. Camionul era tras în fața casei, fratele meu, întîrziat, se tot uita la ceas. Între timp, Paraschiva împletise printre grățiile cuștilor ramuri de salcîm înflorit, să se simtă caprele bine și să aibă ce ciuguli pe drum. Îmi dăduse, pentru maică-mea, și o rețetă cu meniul zilnic al caprelor, din care nu lipseau pro-

porțiile dintre tărîță, sare și temperatura apei. Știam de mult că soții Arghezi sînt niște dulci sentimentali față de animalele lor. Într-o vreme, ca să-i fac să mai uite de lipsuri și singurătate, le aranjasem o ședere de două săptămîni la Bistrița Vîlcii, dar pînă la urmă nu s-au îndurat să-și lase pe mîna altuia cîinii și pisicile și iezii și găinile și pe Gîri-Gîri și aricii și mai știu eu ce. Acum, la plecarea caprelor, Paraschiva nu și-a mai putut stăpîni duiosia. Nu cred ca vreo mamă să fi bocit la mărișul fetelor ei cît a suspinat ea în timp ce favorita era adusă de funie la cușcă. O mîngîia și o îmbrățișa și o scăr-pina între coarne și sub bărbie și fratele meu se uita îngri-jorat la ceas și ea încă nu-l lăsa să închidă cușca și-i lua caprei copita și i-o săruta cu lacrimi:

— Bițo, fata mamei, să fii cuminte și să mănînci. . .

Paraschiva lăcrăma de jalea despărțirii, Arghezi lăcrăma de jalea neveste-si, eu cred că lăcrămam de propria mea jale. Așa au plecat cele două capre din ograda Mărțișorului, ca două mirese, behăind dintre flori de salcîm, în timp ce eu mă rostogoleam spre tramvai, s-o duc pe maică-mea la gară.

Cel mai înveselit de toată întîmplarea aceasta a fost taică-meu, cînd și-a văzut nevasta acasă, venită de la București fără dureri de cap și pricopsită cu două capre de la poetul Tudor Arghezi.

— Tu știi că ăsta e un poet mare, Nico?

— Știu, mi-a spus băiatul.

— Da, dar cît de mare?

— Știu eu? O fi ca Eminescu.

— Ăsta, Nico, e mai mare chiar și decît Anton Pann.

7

— Dragă părinte, sînt aproape cincizeci de ani de cînd n-am mai văzut Cernica. Ai putea să-mi înlesnești o vizită?

Galaction îmi făgăduise de câteva ori, dar acum, mă rog, el a ajuns deputat, e și la Academie, nu mai are timp și de mine.

Era în pragul verii lui 1949 când l-am hotărît pe starețul Urpasian să ne trimită trăsura la Pantelimon. Arghezi venise la întâlnire însoțit de fiul său. Caii ne purtau în pas mărunț, printre holde, în acea dimineață de duminică, în timp ce poetul, mai degrabă tăcut, descifra turlele mînăstirii, tot mai multe și mai înalte, de după dîmburile cu salcîmi.

Arghezi purta în sine nostalgia unei vieți monahale prin care trecuse ca un meteor, nostalgie pe care i-o surprinsesem de nenumărate ori în lungile noastre conversații din chilia lui cu velință oltenească sau la masa de sub vișin. Nu mi-a spus niciodată — și nici nu l-am întrebat — ce anume îl făcuse pe tînărul de 20 de ani să bată la poarta mînăstirii și să solicite azilul unei tagme pentru care, evident, nu era făcut; dar unele nuanțe ale istorisirilor lui m-au făcut să cred că sărăcia în care se zbătea nu fusese străină de o asemenea hotărîre. Mai mult, aș bănuî că, la vîrsta aceea, Theo nu se credea făcut nici pentru viața obișnuită. În câteva rînduri, vorbindu-mi de unii scriitori care, prin însăși natura lor, sînt inadptabili la rigorile vieții sociale, credea că mînăstirea Cernica le-ar putea fi oferită ca loc de retragere și lucru literar, deci fără să li se impună implicarea în cinul monahal. Un fel de călugărie « în civil ». Arghezi își numea locuința « așezămîntul Mărțișor », iar într-o vreme i-a trecut prin minte să mă roage să-i procur o dulamă de șiac, drept haină de toată ziua, pe care să o poarte mai ales în tipografia pe care și-o instalase în clădirea de alături.

— Înțelegi, să fac ultima revizie și apoi să închin coala cu semnul crucii, ca la Neamț, și să-i dau drumul în mașină.

— Depinde de ce stă scris pe ea, am zîmbit eu pieziș.

— Dragul meu, s-a iritat el, mi se reproșează că sînt trivial, dar nimeni nu înțelege că la aceasta mă obligă balca-

nicii în mijlocul cărora trăim. Bădăranul s-a cocoțat pe post de ministru și rămîne nesimțitor la vorba subțire. El nu te pricepe decît dacă-l înjuri de mamă și-l mînjești cu c... de sus pînă jos. E și aceasta o treabă sfîntă.

Oricum, novicele de la Cernica s-a bucurat foarte repede de simpatia lui Iosif Gheorghian, mitropolitul primat al Ungrovlahiei, ierarh cărturar și cu o viață foarte curată, căruia Arghezi i-a păstrat, fără umbre, o amintire suavă. Mitropolitului nu-i erau străine îndeletnicirile nocturne ale tînărului poet și aceasta a făcut ca noviciatul acestuia să dureze foarte puțin. El i-a dat la călugărie numele său, un nume pe care monahul nu a fost în stare să-l poarte prea multă vreme, dar pe care i l-a transmis, prin botez, propriului său fiu, odraslă a Paraschivei. A fost o vreme cînd numele lui Arghezi (ca atare) nu putea să apară în presă și se prezuma că el poate fi dinamitar și chiar pe firul telefonic. Cînd Paraschiva mă chema la aparat, îmi spunea că vrea să-mi vorbească « părintele Iosif » ; într-o dulce naivitate, poetul credea că-și alesese un nume conspirativ ! Oricum, era o preferință.

Ierodiaconul Iosif nu a stat mult la Cernica și, ca atare, amintirile lui de mai tîrziu nu erau prea bogate. Fusesse instalat într-o chilie din casa cunoscută acum drept « stăreția veche », la catul de sus, în podeaua căruia se deschidea un gîrlici spre încăperile de jos. În una din acestea locuia, la vremea aceea, fratele Petre, pe care poetul îl iubea mai ales pentru curăția lui sufletească. Fratele Petre a apărut odată pe gura gîrliciului :

— Părinte Iosif, vino repede jos, că în chilia mea a intrat diavolul.

Pe o poliță se aflau înșirate mai multe sticle de ulei, primite de la stăreție în ziua hramului. După un vechi obicei călugăresc, sticlele nu se astupau; uleiul își făcea deasupra un dop de rîncezeală și se păstra mai bine decît sub unul de plută. Un șoarece se ivise pe deasupra sticlelor, doritor

de cină, și, cum nu putea să ajungă la pofta inimii lui, își lăsa coada pe gîtul sticlei, o înmuia în ulei și o lîngea copios, după care repeta mișcarea. Evident, fratele Petre nu bănuise că în capul unui șoricel poate fi atîta deșteptăciune . . .

Fratele Petre avea acces și la o barcă, cu care mergea ziua pe lac și prindea pește. Îl frigea seara pe cărbuni, în chilia lui, din care nu lipsea și o damigeană cu vin și nu uita să-l cheme la ospăț și pe vecinul său de deasupra. Se cinsteau amîndoi după cuviință, după care fratele se da mai des la ulcică și începea să cînte. Avea voce frumoasă. Întîi un heruvic, apoi un axion, apoi anixandarele, mai apoi o priceasnă, și după alte ulcele simțea nevoia să se emancipeze.

— Acum, părinte Iosif, fiindcă ne cunoaștem și știu că n-o să mă spui, am să-ți cînt un cîntec de lume . . .

Ierodiaconul a încuviințat zîbind, curios să afle ce și cît va fi știind fratele Petre din cele lumești. Acesta și-a mai dres glasul cu încă o ulcică, s-a asigurat că nu-l mai aude altcineva și a început să cînte . . . *Trăiască regele* . . .

— Ce zici, dragă părinte, de atîta candoare? Îmi venea să-l pup!

După cît pot eu să știu, deteriorările sufletești ale monahului nu s-au produs la Cernica, ci în mediul de la Mitropolie, unde fusese adus ca ierodiacon, sub oblăduirea ace-luiași blînd Gheorghian. (Mi-a mărturisit că în manuscrisul *Icoanelor de lemn* se afla și reversul medaliei, portrete ale înefabilului monahal, dar că editorul și-a reținut doar materialul de scandal, copios comercializabil. Strîns de parale, autorul a consimțit la mutilarea manuscrisului, cu gîndul de a-l reîntregi într-o viitoare ediție. Capitolele însă s-au pierdut, iar el nu a mai găsit răgazul să le refacă.) Aici, la Mitropolie, va fi avut de îndurat destule necazuri din partea unor colegi care-i invidiau ocrotirea mitropolitului și care, pe de altă parte, erau din ce în ce mai intrigati de faptul că lumina de la fereastră i se stîngea, întotdeauna, foarte tîrziu. Ei nu

aveau cum să știe că acolo, sub lampă, se zămislea « Linia dreaptă », așa cum în chilia de la Cernica, în vecinătatea imediată a « mlaștinii și livezii », se închegaseră o seamă din poemele *Cuvintelor potrivite*. Arghezi însă recunoștea că nici el nu se suferea la măsura obișnuită, că un anume spiriduș lăuntric îl îndemna să iasă cu ceva din comun și să se dedea uneori la provocări gratuite. La o slujbă, mitropolitul a atras atenția preoților că ar fi bine să poarte gulere tari, albe, pentru o anume eleganță vestimentară. La slujba următoare, ierodiaconul Iosif s-a prezentat cu un guler neobișnuit de înalt, care-i ieșea cu două degete de sub acela al stiharului și-i ținea bărbia-n proțap. Mirat, bătrînul s-a uitat lung la el.

— Ce fel de guler este acesta, părinte?

Fără să spună nimic, ierodiaconul și-a dus mîna la guler, l-a smuls din buton și l-a azvîrlit pe podea.

— Iartă-mă, frate Iosife, i-a zis mitropolitul tremurînd, n-am vrut să te supăr, te rog, iartă-mă!

Povestindu-mi întîmplarea, Arghezi voia să adauge o linie la portretul părintelui său duhovnicesc, dar nu se lepăda de prezumția că o făcuse dinadins și fără un anume motiv.

Scîrbirile cele mari — și decisive — i-au venit de la năstrușnicul arhieru Sofronie Vulpescu, rămas în amintirea vremii sub porecla de « Popa Iapă », un fel de vicar al Mitropoliei, cu care ierodiaconul Iosif era obligat să fie deseori în contact de serviciu. Se zice că acest Sofronie nu era om rău, dar avea un viciu cu totul neobișnuit, o anume voluptate de a fi flagelat zgomotos, fie de cîinii mahalalei, pe care anume îi zădăra cu bățul de-a lungul gardului, fie de florăresele din piață, pe care le saluta din treacăt cu : « Ce mai faci, cioară? » și de care se lăsa spurcat, rîzînd în hohote. Așa stînd lucrurile, e de presupus că el îl va fi provocat în numeroase rînduri pe arțăgosul său subaltern, pînă la a-l fi scuipat în gură, cu nădejdea că se va alege măcar cu cîteva înjurături dintr-un repertoriu pe care-l bănuia îndeajuns de

condimentat. Dacă ar fi să-l judecăm pe Sofronie după bibliotecă pe care a lăsat-o în urmă (și care, acum vreo treizeci de ani, încă se mai păstra, sub numele lui, la mînăstirea Antim) — și presupunînd că o și citise — trebuie să înțelegem că era un om deosebit de cult. Nici cultura, însă, și nici rangul nu-l vor fi împiedicat să simtă drept incomodă vecinătatea unui subaltern care excela prin niște haruri parcă anume făcute să irite complexele unui biet arhieru vicar, parvenit din condiția unui bărăgan al hoților de cai. Înăuntrul ierarhiilor stricte, nimic nu-i poate dăuna mai mult unui om decît ca el să fi fost așezat în subordinea unui ins care i se simte inferior. Mediocrul își caută competitorul potențial cu intuiția exactă a femeii care-și adulmecă rivala; inocența intențională nu exclude urmărirea, deseori pînă-n pînzele albe. În conversațiile mele cu Arghezi, numele lui Sofronie revenea foarte des și nu m-am sfiit să-l supun pe originalul arhieru unei « analize » ca aceasta de mai sus, cu scopul de a-mi explica resortul care-l făcuse să-i pricinuiască tînărului Iosif atîtea mizerii. Poetul nu-și amintea să-l fi provocat vreodată, ori să-i fi răspuns la provocări. Admitea ca posibile amîndouă ipostazele: pe de o parte, firea năbădăioasă a ierarhului, pe de alta, anumite complexe de inferioritate ale acestuia. Probabil că lui Sofronie nu-i era indiferentă nici poziția privilegiată a ierodiaconului față de mitropolit.

Cert este că în urma unui nou incident cu vicarul, monahul Iosif și-a tăiat părul, s-a dus țintă la mitropolit și i-a declarat că el a isprăvit-o cu călugăria. Bătrînul a încercat să-l înduplece, dar fără izbîndă. Tînărul avea ochii plini de lacrimi, hotărîrea lui era de neclintit.

— Și ce vrei să faci? l-a întrebat, în cele din urmă, cu mare mîhnire, mitropolitul.

— Deocamdată vreau să plec în străinătate, o vreme să nu mai știu de nimeni și de nimic.

- Și unde vrei să te duci?
- Nu știu, probabil în Elveția.
- Ai pe cineva acolo?
- Nu am pe nimeni.

Gheorghian și-a adus aminte că superiorul unei mari ~~mirăstiri~~ mirăstiri catolice din Friburg, care avea și universitate, îi fusese coleg de studii în Franța. I-a dat lui Arghezi o scrisoare de recomandare și ceva bani și l-a lăsat să plece.

Aici aș vrea ca pe marginea amintirilor mele să fac un mic comentariu. Din ziua aceea, Arghezi nu s-a mai considerat pe sine călugăr, iar aceasta este esențial pentru controversele de mai târziu ale istoricilor literari. În accepția ei clasică și strictă, călugăria este un act absolut personal, iar abandonarea ei e un act tot atât de personal. Nu există « numire » în călugărie, și nici « destituire » (cu excepția unor grave încălcări ale disciplinei). Ea este asumată voluntar și poate fi părăsită tot numai printr-un act de voință personală. Faptul că ierodiaconul Iosif Theodorescu a părăsit cinul monahal în 1905, dar pronunțarea excluderii lui s-a făcut abia cu șapte ani mai târziu, nu înseamnă că în acest timp el a continuat să fie călugăr. De obicei, răzvrătitului i se lasă un timp pentru răzgîndire; dacă nu revine, autoritatea bisericească se pronunță asupra-i cu valoarea unei « luări de act ». Chiar și atunci i se mai dă un termen pentru o eventuală contestație, cum a fost și cazul lui Arghezi. Firește, contestația nu s-a produs, iar sentința a rămas definitivă. Era o simplă formalitate de procedură, apostazia se arăta ireversibilă: poetul se întorsese din străinătate cu un copil, pe care avea să-l legitimeze prin căsătorie. Potrivit însă unor date publicate recent de biografi, legătura tainică a lui Arghezi cu Constanța Zissu și zămislirea lui Eliazar se petrecuseră în timp ce el încă mai purta haina monahală, ca ierodiacon la Mitropolie. Așadar, e vorba nu numai de un copil natural, ci și de fructul unei căderi ca aceea a diaconului Iakint. În

acest caz, plecarea lui din călugărie se cere explicată nu numai prin incidentele cu lumea clericală, ci și prin aceea că, știindu-se tatăl unui viitor copil, el a refuzat impostura; unei « părințanii răzlețe » i-a preferat pe cea consfințită de codul civil. Aceasta, desigur, este o judecată târzie, dar ea se sprijină pe una din amintirile mele cele mai limpezi. Arghezi nu mi-a vorbit niciodată de prima lui căsătorie, dar nu mi-a tăinuit faptul că avea un fiu care trăia la Paris. Neîndrăznind să abordez asemenea tărimuri delicate, mă mulțumeam să gîndesc că era vorba de un copil din flori (poetului îi plăcea mult expresia și o cita ca pe una din gingășiile sufletului românesc). În 1957, cînd Eliazar (cineastul Elie Lotar) a venit să-l vadă pe taică-său la București, mi-au făcut amîndoi o vizită — începută acasă și continuată la birou —, cu care prilej i-am prezentat unui înalt personaj în anturajul căruia mă găseam (l-am numit pe patriarhul Justinian).

— Nu știam că mai aveți un fiu, s-a mirat acesta.

— E un păcat din tinerețe, i-a șoptit Arghezi ștregărește, simulînd nuanța cu care bătrînul Ștefan-Vodă îi trimitea Răreșoaiei multă sănătate.

Și dacă păcătosul diacon Iakint se simțea ca un stîrv abandonat fiarelor, nu mici vor fi fost mîhnirile de atunci ale ierodiaconului Iosif și, poate, ale celui ce, după aproape cincizeci de ani, cobora din trăsură în poarta Cernicăi și se lăsa confruntat cu propriile lui amintiri.

Ajunseserăm cu puțin înainte de sfîrșitul slujbei. La ieșire, călugării se încrucișau cu noi în pronaos și eram singurul cu care ei schimbau salutări rituale. Un văzduh de gheață se înfîripa în jurul necunoscutului cu ochelari grei, stingher printre umbre. Îl urmăream cu atenție și cred că atunci, în ziua aceea, mi-am dat eu seama de un Arghezi lăuntric, pe care nu mulți îl vor fi cunoscut. În ființa lui intimă, poetul era un mare emotiv, dar în același timp era posedat de un demon care-i denunța emotivitatea drept slăbiciune și-l

făcea să se împotrivească propriei lui naturi. Ironia, sarcasmul, deriziunea, grotescul erau tot atâtea arme cu care el se apăra de sine însuși. Lacrimii interioare îi opunea virulența unui verb corosiv, menit să-l strivească. Într-o noapte de Paști m-a rugat să-i înlesnesc o participare mai comodă, dintr-un balcon, ferit de înghesuiala mulțimii; la sfârșit mi-a spus că avea impresia că asistase la un târg de dovleci. Altă dată l-am invitat eu să vină la un spectacol cu vicleim și colinde; copleșit de emoții, poetul mi-a relatat repede amănuntul că un copil din sală, după aproape două ceasuri de nemișcare, cedase unei anume trebuințe și că dîra nevinovalului lichid, ivită anonim de sub scaunele primelor rînduri, se scurgea elogios către scenă... Argezi nu vedea lumea printr-o oglindă strîmbă, ci o strîmba el însuși spre a-și disimula propriile-i afecte, de care se sîia în fața oamenilor și, poate, în fața lui însuși. Sufletul său era departe de a fi o lentilă diformă sau deformantă a universului mare și mic; altfel, nici *Cartea cu jucării*, nici *Ce-ai cu mine, vîntule?* nu s-ar fi născut vreodată. Firește, vorbesc de sufletul lui, nu de programul său estetic sau de ipostaza moralistului. Făcînd încet înconjurul cetății principale a Cernicăi, zisă a Sfîntului Gheorghe, poetul recunoștea chiliile foștilor săi frați de chinovie, a eclesiarhului, a paracliserului, a canonarhului, a prescurarului, și se grăbea să-i adauge amintirii viermișorii unei paranteze.

— Aici ședea vărzarul minăstirii și era personajul cel mai important din prima săptămîină a Postului Mare, cînd se mîncea doar o dată-n zi și numai varză acră cu mămăligă rece. Era foarte solicitat și se simțea ca un senior, destinat generozității.

Cît va fi în stare să-și strunească zăbala? mă întrebam în timp ce-mi da de gîndit un anume tremur al glasului său gutural, ca liniștea unei ape la pragul cascadei. Drumul ne-a purtat, printre trestii, în insula unde se află cimitirul și

am zăbovit în osuarul de sub biserica Sfântului Lazăr, în fața unei movile de cranii. Dintr-o hîrcă, prin găvanul ochiului, un șarpe de baltă ridicase capul sîsîind, supărat că-i tulburasem pacea. Privirea poetului s-a oprit pe unul din cranii și atunci s-a întîmplat întîia lui zguduire din ziua aceea. Potrivit unei pravile străvechi — care în zilele noastre s-a subțiat de tot — trupul neînsuflețit al unui călugăr nu era pus în sicriu, ci doar înfășurat în mantie, legat cruciș cu băieri și lăsat astfel în groapă. Sub cap i se puneau o cărămidă pe care i se săpaseră numele și anul morții. După șapte ani, rămășițele erau dezgropate, spălate ritual cu vin și untdelemn și adăugate grămezii de sub necropolă, oasele în firide și hîrcile într-o movilă din mijloc, unde aveau să aștepte ceasul trîmbiței. Inscricția de pe cărămidă se strămuta pe craniu, cu cerneală groasă. Pe o astfel de inscripție căzuseră ochii lui Arghezi și l-am auzit strigînd:

— Aoleo, părinte Visarioane, aici te găsi?

Cine va fi fost acel Visarion și cît de scumpă îi era amintirea, n-am știut atunci, și nici acum nu-mi pot da seama dacă era vorba de starețul poetului sau de un altul.

Am prînzit la stăreția nouă, o casă care acum nu mai există, lîngă poarta cetății, împreună cu cîțiva călugări bătrîni. Arghezi mîncă fără poftă, cu gîndul la ai lui cei de demult. Își amintea cîte un nume, întreba de el și răspunsurile erau cam aceleași, atunci cînd bătrîni nu ridicau din umeri: A murit demult. A plecat la Sfîntul Munte și nu s-a mai întors. Și el a murit. L-au tăiat hoții în pădure. S-a strămutat la Căldărușani și e-ngropat acolo. Poetul devenea tot mai trist, pe măsură ce-și da seama că e ultimul supraviețuitor din generația lui monahală. Și, totuși, nu era să fie așa. La un moment dat a început să povestească despre fratele Petre, comilitonul său de la stăreția veche, și a scăpat amănuntul că acesta, deși gîngav, vorbea destul de limpede și cînta fără poticneli, dar că întîia silabă o rupea trăgîndu-se de barbă.

Călugării s-au uitat repede unul la altul și au exclamat într-un glas:

— Părintele Partenie !

Îl știam și eu pe părintele Partenie, mai mult din văzute. Ținea strana cu hărnicie și, pentru că era mic de statură, își punea sub picioare câte cinci și șase perini de papură, ceea ce-l făcea să se legene pe viers. Starețul a trimis pe cineva să-l cheme și acel cineva l-a întâlnit în drum, căci tocmai tocuse de vecernie. Bătrînul, îmbrăcat în toată ținuta, cu rasă, camilavcă și mătănii, s-a oprit lîngă ușă, bănuitor și speriat, neștiind pentru ce îl cheamă starețul și, mai ales, de față cu atîta lume. Arghezi s-a ridicat de pe scaun și i s-a apropiat.

— Frate Petre, blagoslovește ! Am venit să te văd, frate Petre !

Călugărul se uita la el, nedumerit. Poate că nu-și mai amintea de cînd nu i se mai spusese pe vechiul său nume.

— Frate Petre, nu mă mai cunoști?

Bătrînul rămînea țeapăn și-l cerceta rece.

— Eu sînt părintele Iosif, nu-ți mai aduci aminte de părintele Iosif? Iosif ierodiaconul.

Nici o mișcare.

— Eu sînt Tudor Arghezi ! a exclamat poetul în cele din urmă, cu un soi de disperare.

De abia atunci a tresărit bătrînul și în clipa următoare i-am văzut pe cei doi căzuți unul în brațele celuilalt și suspinînd unul pe umărul celuilalt. Emoția ne gîtuia și ne-am ridicat stingheriți, cu privirile aiurea. Mai știu că cel ce s-a desprins din îmbrățișare a fost părintele Partenie. Pretextînd, mai mult din gîtlej și mîini, că era de rînd la strană, a fugit către poarta cetății, cu barba-n piept, lăsîndu-și prietenul să se reculeagă din niște lacrimi pe care demonul lăuntric nu le mai putuse împiedica.

O altă întâlnire din ziua aceea avea să fie și mai zguduitoare. La stăreția veche ne-am dus numai noi, cei trei veniți cu trăsura. Casa, acum muzeu memorial — pe peretele căreia se află și o placă întru amintirea lui Arghezi — era pe atunci nelocuită, tăcută pe marginea bălții. Poetul s-a stăpînit pînă în momentul cînd a intrat în fosta lui chilie și a dat cu ochii de firida în care-și ținuse cele cîteva cărți, ale cărei ușițe încă mai purtau vopseaua de odinioară, veche și cenușie, scorojită de timp. Atunci poetul și-a prins capul în palme și a prins a plînge cu adevărat, abandonîndu-se într-o cascadă de sughituri. Eu și fiul său ne-am făcut semn, am ieșit tiptil din odaie și am rămas pe cerdac pînă ce poetul, ușurat de lacrimi, a venit la noi să ne mulțumească de singurătate. Ne-am continuat plimbarea pe lîngă trestii și ne-am oprit pe latura dinspre răsărit a cetății, unde vechiul zid mai stăruia doar cu cîteva palme de la pămînt. Era spre asfințitul soarelui, în prag de vară, și liniște mare stăpînea peste ape. Tăceam și noi, cu ochii pierduți în gînduri. Nimeni nu mai zicea nimic. Și nu știu ce mi-a venit atunci, că m-am pomenit recitînd, nemișcat, cu glasul scăzut, uitîndu-mă peste baltă:

*Sufletul meu își mai aduce-aminte
Și-acum și ne-ncetat de ce-a trecut,
De un trecut ce-mi e necunoscut,
Dar ale cărui sfinte oseminte
S-au așezat în mine făr' să știu
Cum nici pămîntul știe pe-ale lui
În care dorm statui lîngă statui
Și-i zăvorît sicriu lîngă sicriu . . .*

Am dus poemul pînă la ultima lui treaptă și am tăcut. Tăceam toți. Astăzi mă gîndesc că, fără să-mi fi dat seama, săvîrșisem un act de cruzime. Într-un tîrziu, mi-am întors

capul. De sub ramele ochelarilor lui Arghezi se scurgeau, liniștit, două șiruri de lacrimi, pe care el nu mai încerca să și le rușineze.

8

Am amintit că Arghezi, mai ales după ce devenise deputat în Marea Adunare Națională, adică prin 1956—1958, obișnuia să-mi facă vizite în biroul meu de bibliotecar al Patriarhiei, de peste drum de Parlament, la o cafea, o țigară și un ceas de voroavă. Fiind o bibliotecă nu atât de împrumut, cât de conservare, era multă liniște acolo, într-un spațiu în care nu pătrundeau decît privilegiații. Biroul era căptușit cu cărți, câteva mii, de jos pînă-n tavan; pe o masă ședeau stivuite cele aduse din alte corpuri, care-și așteptau rîndul la fișare sau clasificare zecimală.

— Cred că te simți bine aici, între prieteni, îmi zicea Meșterul așezîndu-se pe fotoliu.

— Da, domnule Arghezi, între prieteni care vorbesc numai atunci cînd sînt întrebați. E cam întuneric aici. Deși fereastra dă spre miazăzi, e cam mică, iar puțina ei lumină e absorbită de cotoarele cărților. Mă ajut cu lampa din tavan.

— Cărțile dumitale, vrei să spui, nu izvorăsc lumina, ci o înghit?

— Am vorbit de cotoarele tomurilor, iertați-mă, nu de cartea «mîinilor mele care te-au deschis». Prin fereastra aceasta însă se văd nu numai turlele mînăstirii Văcărești, ci și turnulețele Mărțișorului. (În vorbirea noastră curentă, «Mărțișor» nu mai însemna strada cu acest nume, ci așezămîntul arghezian.).

— Pe vremea călugăriei mele, își amintea el, încăperea aceasta era odaia de lucru, să-i zicem particular, a mitropolitului Iosif Gheorghian. Aci obișnuia să citească și să scrie.

Avea o minte bogată și un suflet foarte curat. De pe cînd încă studia în Occident, băgase de seamă că-i place să fumeze. Nu a devenit fumător, dar pe masa lui de lucru se afla întotdeauna o cutie de « Regale » cu carton, din care, adîncit în lucru, lua cîte una din cînd în cînd, o aprindea, trăgea unul sau două fumuri și îndată-și aducea aminte că e păcat și o arunca pe fereastră, aproape întreagă. De mustărările lui de conștiință profita paracliserul, care-și avea chilia pe aici, pe sub fereastră. Se învățase să prindă țigările din zbor, le rotunjea cu briceagul și le vindea apoi vecinilor, la jumătate de preț . . .

— Erați cumva unul din vecini? . . .

— Nu, mie nu mi-a plăcut niciodată tutunul blond. L-am preferat pe cel negru. În Franța fumam « Caporal ». Ai fumat vreodată « Caporal »?

— La dumneavoastră acasă, mi-ați oferit o dată una, iar a doua nu mi-a mai trebuit. Un fel de « Plugar ».

— Gheorghian însă, așa cum am spus, nu era un vicios, se controla îndeajuns pentru a nu deveni. Pentru el, fumatul era o tentație suavă pe care o consuma doar în faza ei incipientă. Eu cred că lui i se putea ierta orice, într-atît era de bun și de blînd. Și să știi de la mine că Gheorghian a fost un mare cărturar și un mare animator de cultură.

— Da, știu și eu cîte ceva, chiar ceea ce, probabil, încă nu știți dumneavoastră sau, poate, ați uitat. Am găsit pe aici documente care arată că lui Iosif Gheorghian i-a aparținut, pe la sfîrșitul secolului trecut, inițiativa revizuirii *Bibliei* de Buzău, care, la rîndul ei, descindea direct din *Biblia* lui Șerban. Inițiativa s-a concretizat în *Biblia* din 1914, cea dintîi pe literă latină, și, după părerea mea, cea mai bună versiune de pînă acum.

— Dacă te-ar auzi Galaction . . .

— Sigur că s-ar supăra, așa cum s-a infuriat pe ebraistul Popescu-Mălăești, care, prin 1940, a publicat o broșură cu

critici foarte severe la adresa *Bibliei* din '38. Nu știu dacă ați avut-o în mână, broșura se cheama *Omnia pro pecunia*.

— Titlu de pamflet, nu de lucrare științifică...

— Poate că tocmai asta l-a înfuriat pe părintele Gala și l-a făcut să-l amenințe pe Mălăești, într-o ceartă din cancelaria Facultății de Teologie, că, dacă va continua, așa cum acela făgăduise, se va vedea nevoit să apeleze la bunele oficii ale cenzurii.

— Bietul Galaction !

— Dar, fiindcă veni vorba, hai să vă arăt ceva foarte interesant, ceva care să vă emoționeze. Vedeți dumneavoastră, operația de a clasifica zecimal o carte mă obligă să cercetez nu numai datele de pe copertă, ci și conținutul ei, și așa se face că, răsfoind din capitol în capitol, dau de pagini care mă prind și pe care nu le mai las pînă nu le-am citit în amănunt. În felul acesta am descoperit că, tot pe la sfîrșitul secolului trecut, poate chiar înainte ca *Biblia* de Buzău să fi intrat pe mîna comisiei care a pregătit pe cea din 1914, Sinodul a luat o hotărîre prin care revizuirea *Bibliei* să-i fie încredințată unui scriitor de mare talent și bun cunoscător al limbii române, și anume domnului George Coșbuc. Peste altceva, în afară de această hotărîre, nu am mai dat și nu știam dacă autorul *Firelor de tort* a primit sau nu comanda. Ei bine, mai deunăzi a venit aici, la ușă, un cetățean oarecare, cu o ofertă aparent banală: primele trei din cele cinci volume ale *Bibliei* de Buzău. Aici avem destule exemplare ale acestei *Bibliei*, poate prea multe, așa încît acela nu mă interesa, mai ales că era incomplet. Omul însă avea mare nevoie de parale și stăruia într-un chip care-mi muia inima. Sînt oameni dintr-o anume categorie socială care, după ce au vîndut totul la talcioc, au mai rămas cu cărțile, ultimele bunuri de care se despart, și numai la mare nevoie. Pe aici trec o sumedenie. Cumpăr pentru Patriarhie ceea ce interesează Patriarhia, iar din ce nu, aleg pentru mine. Unii exagerează valoarea

ofertelor (crezînd că orice carte pe slovă veche e inestimabilă), alții, dimpotrivă, au pierdut simțul evaluării. Odată am fost invitat acasă la o bătrînă doamnă — o Moruzi sau o Lahovary, nu mai țin minte — care mi-a oferit cîteva splendide ediții bibliofile din clasicii francezi (știu că ați observat la mine acasă și v-a plăcut, printre altele, volumul *La torture par l'espérance* de Villiers de l'Isle Adam, tipărit, pe *papier bleu*, în tiraj numerotat; de acolo îl am). La sfîrșit, cînd am întrebato cît dorește să-i dau pe toate cărțile, prețul cerut mi-a creat sentimentul că le fur. Nici nu puteam să-i ofer eu mai mult, ca să n-o ofensez cu ceea ce ar fi părut o pomană. Am mai ales de prin rafturi o seamă de lucruri ieftine, care nu mă interesau — foiletoane, reviste ilustrate, romane polițiste — am dublat grămada și prețul, ca să plec cu conștiința curată.

— Poate că doamna Moruzi sau Lahovary nu le citise decît pe cele din urmă . . .

— Ba eu cred că le citise și pe primele, mi-am dat seama din conversație, dar mai cred că ea le evalua în raport cu banii ei de atunci, cînd le cumpărase, la Paris, nu cu sărăcia ei de acum, de la București.

— Burghezie putredă, ce vrei !

— Vînd cărți nu numai burghezii, sau, mă rog, foștii . . . Șerban Cioculescu, de pildă, e un proletar al intelectului, dar asta nu l-a împiedicat să vină aici, acum vreo trei-patru ani, și să-i vîndă Patriarhiei una din raritățile bibliotecii lui. Era foarte strîmtorat și nu mai avea încotro.

— Zău ?

— Am să v-o arăt, după ce termin, o am chiar aici. E vorba de *Dialoghi piacevoli* de Stephano Guazzo, tipărită la Veneția în 1586. Pentru noi, românii, e prețioasă și prin aceea că în paginile ei este reprodusă o poezie a lui Petru Cercel, o *Rugăciune* în strofe dantești, foarte frumoasă.

— Cînd eram eu bolnav, Cioculescu a venit la mine acasă . . .

— Știu, mi-a povestit doamna Paraschiva, dar eu voiam să adaug că achiziționarea acelei cărți a fost lucrul cel mai bun pe care l-am putut face pentru el. Mai mult nu se putuse face.

— Ce, anume, mai mult?

— M-am pomenit într-o zi cu Cioculescu că vine la mine, mă ia de braț și mă întreabă: « Unde este, aici la dumneavoastră, o zugrăveală care înfățișează iadul? » L-am dus în tinda catedralei, în fața rîului de foc prin care mișună diavolii, chinuindu-i pe păcătoși. Cioculescu a dat o roată cu ochii peste ei, apoi a pus degetul pe unul din încornorați, cu profil tăios și cu bărbuță. « Țsta e, a exclamat el, sigur, el e ! » « Cine, domnule profesor? » « Nae Ionescu, nu-l recunoști? E leit, nu-ncape nici o-ndoială. » « Nu l-am văzut niciodată, nici măcar în poză. » « Cine e zugravul? » « Fresca e cea veche, originală, dar a fost restaurată de Belizarie. » « Cineva mi-a deconspirat că pe o zugrăveală din București se află Nae Ionescu sub chipul unui drac. Desigur, Belizarie nu va fi avut nimic cu el, dar un dușman al lui Nae l-a pus — cu sau fără plată — să-l immortalizeze în ceata lui Scaraoțchi. » Rîzînd de această descoperire, criticul a adăugat: « Ce vrei, de cînd sînt șomer, m-am deprins să umblu din iad în iad » . . . Atunci mi-a mărturisit că, în lipsă de altceva, căutase de lucru pe aici, la Patriarhie, ceva care să i se potrivească, cît de cît. Era un post vacant la bibliotecă, de fapt la arhiva cea veche, depozitată la demisol, unde puteai da de documente surprinzătoare (de pildă, acolo a găsit profesorul Niculae Șerbănescu o chitanță semnată de meșterul Niculae Grigorescu, prin care s-a descoperit că acesta, înaintea Agapicii, zugrăvise biserica mînăstirii Zamfira din Prahova). Era un post foarte modest, plătit cu numai patru sute de lei, care însă asigura o piine. Cioculescu a făcut o cerere, patriarhul Justinian — care e foarte sensibil la astfel de situații — a aprobat-o, dar numirea trebuia confirmată de Ministerul

Cultelor, în fruntea căruia se afla un profesor universitar. Ei bine, Constantinescu-Iași nu a fost de acord cu numirea lui Cioculescu în acest post de arhivar, așa încît petiționarul a trebuit să-și vîndă din cărți ca să poată trăi. Cînd patriarhul i-a comunicat lui Cioculescu refuzul ministrului, criticul a exclamat: « Ministrul e un prost ! » Șeful Bisericii, în cabinetul său oficial, a avut o mișcare de protest, dar preopinental a continuat: « Da, da, înaltpreasfințite, ministrul e un prost; aceasta ar fi fost singura lui ocazie de a arăta că Șerban Cioculescu are un cap de patru sute de lei » . . .

Arghezi mă asculta fumînd. Știam că lungă mea digresiune nu-i face plăcere, neplăcerea lui era chiar evidentă, dar intenția mea era aceea de a-i subția un mai vechi resentiment față de critic, resentiment pe care-l populariza ori de cîte ori avea prilejul. Mă voiam un făcător de pace și nu izbuteam. În cele din urmă, Arghezi n-a mai răbdat:

— Dragă părinte, parcă nu ne era vorba de Ciugulescu, ci de Coșbuc . . . Oricum, e o diferență . . .

Mi-am formulat scuzele de rigoare și am pus mîna pe cele trei tomuri, împingîndu-i-le în față.

— Acestea sînt volumele din *Biblia* de la Buzău, pe care cetățeanul insistă să le cumpăr. Le-am reținut spre cercetare numai pentru că, răsfoind la întîmplare unul din ele, am văzut o mulțime de însemnări presărate, cu mîna, în text și pe margini, ale unui maniac oarecare, mi-am zis, ori sectant, deși nu numai sectanții sau maniacii fac asemenea intervenții, ci și călugării, chiar pe cărțile nou apărute, în ceea ce li se pare lor că nu e potrivit cu învățătura sau tradiția. Au zăcut cîteva săptămîni aici, pe colțul mesei, pînă ce am umblat iarăși prin ele și atunci am dat, între două file, de o carte de vizită — aceasta este — a lui Nerva Hodoș, pe spatele căreia un bilețel adresat lui Coșbuc îl invită pe acesta să vină spre seară la un ceai. Fulgerător am făcut legătura între hotărîrea Sinodului și numele lui Coșbuc găsit într-o *Biblie* și m-am apucat

să cercetez cu atenție însemnările. Ei da, acestea erau ceea ce se cheamă o diortosire, adică o îndreptare a limbii. Uitați-vă, creionul a puricat rînd cu rînd, a înlocuit cuvintele uzate cu echivalentele proaspete, asupra altora a pus semnul întrebării, pentru altele propune două sau trei variante. Comentariile de pe margine nu sînt întotdeauna ale unui evlavios; de pildă, aici, unde sînt descrise odăile tainice, din spate, ale Templului ebraic, diortositorul reflectează: « Aici își făceau preoții chefurile. » Să știți că vă aflați în fața unor însemnări autografe ale lui George Coșbuc.

— Ai verificat ?

— Am fost la Academie și le-am confruntat cu manuscrisele originale ale poetului. Certific autenticitatea.

Arghezi întorcea pagină după pagină, zăbovea îndelung asupra uneia sau alteia, deseori mormăia a mulțumire.

— S-a oprit undeva, a zis el într-un târziu.

— Da, nu a isprăvit nici măcar cărțile Pentateuhului. De ce nu a mers mai departe, nu se poate ști deocamdată. Dealtfel, eu cred că nici partea cu însemnări nu e isprăvită; observați că, cel puțin în această fază, el a lucrat numai asupra cuvintelor, nu și asupra sintaxei. Bănuiesc că-și propusese să revină asupra textului cu îndreptări în structura frazei.

— Procedeu ar fi cam copilăresc, a intervenit Meșterul. Vocabularul și sintaxa merg împreună, n-ai cum să le despați. Nu poți alege cuvintele ca pe bobii și apoi să le învîrtești sub burice, ca să vezi ce-ți iese.

— Asta, cînd e textul meu, mi-am permis eu să observ. Dar cînd lucrez pe textul altuia . . .

— Aici s-ar putea să ai dreptate, a cedat el, mai ales cînd e vorba de un text al Duhului Sfînt . . .

A continuat să răsfoiască îndelung, pipăind cuvintele și cumpănindu-le vecinătățile, mulțumit sau nemulțumit, după cum credea că e cazul. Pînă la urmă m-a pus să-i făgăduiesc că, după ce voi cumpăra volumele și le voi încorpora

în bibliotecă, am să i le împrumut acasă, pentru o vreme, ca să le mai vadă. Nu am mai apucat însă nici măcar să le achiziționez, Biblioteca a fost năpraznic văduvită de bibliotecar, iar volumele au intrat pe mâini necunoscute — sau, poate, restituite proprietarului —, de urma cărora nu se mai știe, pînă astăzi, nimic.

Poetul citea cu încă destulă ușurință slova cirilică, deprinsă, cîndva, la mînăstire, și se simțea bine în tovărășia vechilor cărți bisericești, din care eu păstoream, pe atunci, o colecție foarte bogată, cu exemplare pe care nu le avea nici Academia. Mi-a cerut odată, prin telefon, să-i împrumut un . . . Molitfelnic. I-am dus un exemplar dintr-o ediție curentă, s-a strîmbat, nici nu l-a deschis și mi-a cerut să-i aduc « o carte adevărată, în fața căreia simți nevoia să te descoperi ». Am roșit. Cum de nu mă gîndisem și la astfel de sensibilități? La 7 ianuarie 1954, de ziua numelui său îi dăruisem un frumos exemplar din *Biblia* zisă a lui Șerban, tipărită la București în 1688, pe care-l aveam în biblioteca mea personală (cu o dedicație căreia azi, cînd revăd tomul în colecția Mitzurei, îi găsesc nu numai stîngăcie, ci și prețiozitate) și am citit în ochii lui lumina înlăcrimată a unui copil fericit. Lumina aceea n-ar fi trebuit s-o uit nici acum, cînd îmi cerea un Molitfelnic. I l-am dus, fără să știu pentru ce anume îi trebuie. Caută cuvinte uitate, mi-am zis. La vîrsta și împlinirile lui, Meșterul era încă un mare scormonitor de limbă. Se îmbogățea pînă la disperare. M-a ascultat rîzînd cînd i-am povestit o descurajare a mea, de început, cînd eram cu precădere preocupat de sporirea vocabularului literar. Mă aflu în mînăstirea Suzana, de pe valea Teleajenului, în vizită la două călugărițe, Onoria și Arcadia, surori de sînge, celebre prin știința lor de a recolta și conserva ierburile de leac. Casa lor, cu cîteva odăi, era mult mai încărcată decît un magazin « Plafar » de astăzi, cu sute și sute de pungi, plicuri și cornete bine mirositoare, bune pentru multe soiuri

de boli și suferințe, altele numai pentru preîntîmpinarea lor. Vreme de cîteva ceasuri, cele două bătrîne s-au întrecut în a scoate din rafturi punguță după punguță și a-mi spune istoria fiecărei buruieni, de la timpul de cules pînă la lingurița de ceai.

— Aici e cimbrîșor . . . Aici avem anghinare . . . Dincoace e coada șoricelului . . . Iată aici, părinte, e țintaur . . .

— Cum ați spus? am tresărit eu. Țintaur?

— Da, țintaur. I se mai zice și țintaură, dar noi ne-am deprins să-i spunem așa, țintaur . . .

Mi-am scos repede carnetul, să-mi însemn un cuvînt nou, muzical ca un clopoțel de argint. Și încă în două variante! Am să-i caut și obîrșia . . . Ecou de la «centaur»? . . . Sau, poate, unul din puținele cuvinte compuse ale limbii române, «țintă de aur»? Oricum, e splendid! . . . Rimă rară la «aur» (eventual, «aură»), «faur», «graur» etc. L-am purtat așa, în carnetel, ca pe o mică bijuterie secretă, pînă într-o bună zi, cînd, citind — sau, poate, recitind mai atent și pe un fond aperceptiv deja sensibilizat — *Horă de șoareci*, am dat de versurile:

*De subt o țintaură
S-a ivit o gaură . . .*

Firește, Arghezi nu putea s-o rimeze cu altceva! Dar mi-am zis, oftînd, cu brațele moi pe genunchi: Se pare că omul ăsta a stors tot ce se putea stoarce din limba română și că nouă nu ne-a mai rămas nimic . . .

— Sigur, rîdeți, domnule Arghezi, rîdeți, cum trebuie că a rîs Edmond Rostand cînd i s-a spus că el e miliardarul de rime . . . Dar ce ne facem noi, cei de după dumneavoastră?

— Limbă românească, ce să faceți? Poezia se isprăvește odată cu poetul, limba crește odată cu neamul.

— Mă întreb, de unde cunoașteți dumneavoastră atîtea cuvinte din universul țărănesc? După cîte știu, nu v-ați născut și n-ați copilărit la țară.

— Pe cele mai multe le știi de la Paraschiva, a răspuns el, și nu-ți închipui cît îi sînt de recunoscător.

(Într-adevăr, Paraschiva vorbea un grai simplu, bogat și nealterat de cărturărie, din care nu lipseau alunecările de la gramatică, pe care soțul ei i le corecta deseori, fără ca ea să se supere vreodată: «Apoi de, Puică, tu ești scriitor și știi mai bine, eu sînt o țărancă proastă și vorbesc așa cum am apucat». Poate că tocmai ca un semn al recunoștinței de care vorbea, Argezi se obișnuise să-i dăruiască Paraschivei primul exemplar din fiecare carte nou apărută, pe care ea îl ducea într-un loc anume al ei, sporindu-și nu numai colecția, ci și mîndria de a se ști, ea, aproape o analfabetă, depozitara cea mai credincioasă a operei argheziene.)

— Pe altele, a continuat el, le cunosc din graiul social, din lecturi repetate și, de ce nu, chiar din dicționare... Folosești dicționarul?

— De ce nu?... Dacă și dumneavoastră...

— Pe care anume?

— M-am oprit la Tiktin.

— Eu îl prefer pe Scriban. Să știi că e un dicționar foarte bun și te-aș sfătui să nu-l ocolești. Dar să-ți mai spun ceva: fie că prinzi cuvintele din viu grai, fie că le dobîndești din dicționar, dacă ele nu-ți intră de-a dreptu-n sînge, n-ai făcut nimic. Mi-ai vorbit de un carnetel. Dacă-l mai ai, pune-l pe foc. A-ți face un inventar de cuvinte noi, pe listă, ca să alegi din ele după nevoie, e ca și cum ai înșira pe ață mînă-tărcile și le-ai pune la uscat; le poți folosi, dar numai după ce le-ai muiat și le-ai umflat într-o zeamă care nu e a lor, adică pot fi iarăși cărnoase, dar nu mai au același gust. Asta e unul din secretele meseriei. Cuvîntul trebuie să-ți vină singur sub condei, chiar dacă-ți vine greu și trebuie să-l aștepți îndelung; dacă pină la urmă nu-ți vine, înseamnă că nu trebuie.

— Dar de căutat, căutați cuvinte și acum.

— O să caut toată viața. Tu îmbătrânești, limba se primește.

Caută cuvinte, mă gîndeam după ce-i împrumutasem Molitfelnicul pe slovă veche. Dar, cel puțin de data aceea, nu căuta cuvinte. Mi-a mărturisit-o șoptit, cînd mi-a restituit cartea. Voise să mai citească o dată pravila tunderii în monahism. Nu mi-a dat nici o explicație.

Avea el niște taine ale lui, sufletești, pe care le lăsa în conversație doar să mijască, sensibile ca niște mimoze. Îmi vine sub creion o amintire de prin 1958. Încununat de glorie, titluri și bani, Meșterul se mutase în locuința de lângă Piața Aviatorilor. Avusese însă o primă congestie cerebrală, vederea îi scăzuse la jumătate, ochelarii nu-l mai slujeau îndeajuns, se ajuta, la scris și citit, cu o lupă de ceașornicar. Era la scurtă vreme după ce familia îl dusese cu mașina în Parcul Privighetorilor, la Băneasa, pentru două ceasuri de odihnă. După numai o jumătate de oră însă el s-a ridicat de pe iarbă și a poruncit: « Duceți-mă acasă! . . . Acum, vă rog, duceți-mă acasă! » L-au dus, Paraschiva l-a lăsat în odaia lui de lucru, unde voise să rămîină, și și-a văzut de treburi. După altă vreme l-a auzit urlînd ca un ieșit din minți și a alergat la el. Aruncase lupa pe podea, rupsesse hîrțile, izbucnise în plîns: « De cînd mă căznesc să pun o pădure pe versuri, și nici acum nu pot! » . . . Scena mi-a povestit-o Paraschiva. Eu l-am găsit tot într-o stare tulbură, dar o tulburare rece, stăpînită, înlăuntrul căreia se consumau gînduri de o tragică luciditate. Eram tot în odaia lui de lucru, doar amîndoi.

Mai întii, după ce s-au adus obișnuitele cafele, m-a poftit să-mi aprind o țigară. Știam însă că medicii îi interzisese să fumeze.

— Domnule Arghezi, de data aceasta în nici un caz . . .

— Dacă te rog eu? ! s-a umilit el. Am ajuns să beau tutun pe furiș, ca un școlar la closet.

Îi treceam țigara, trăgea cu poftă câteva fumuri și o punea pe scrumieră, învîrtind-o tot către mine, pentru orice eventualitate... Bănuiam că joaca aceasta de-a fumatul n-o făcea numai cu mine. Nu cred că în fața altcuiva să fi oftat atît de acoperit, uitîndu-se împrejur la toate cîte avea din belșug. Era trist, sfîșietor de trist.

— Da, dar să știi, dragul meu, că nu se mai poate...

— Ce nu se mai poate, domnule Arghezi?...

— Nu se mai poate! Asta e! Sufletul omului își are, și el, marginile lui. Ca să nu-i zic altfel. Apoi uitîndu-se tîntă la mine, prin ochelari: Știi cum a murit Esenin?... Știi cum a murit Maiakovski?... Știi cum a murit Fadeev?...

Mai mult nu mi-a spus, mai mult n-am putut scoate. Se ascundea în spatele gestului ștregăresc de a-i înșela, cu țigara, pe nevastă-sa și pe doctori.

La plecare, am luat-o deoparte pe Paraschiva.

— Doamnă Arghezi, vă rog eu, vă rog din suflet să-l supravegheați îndeaproape.

— De ce, e ceva?... s-a speriat ea prin lentilele enorme.

— Nu, nimic deosebit, am căutat eu s-o liniștesc, dar cred că trebuie să stați mereu cu ochii pe dînsul.

— Nu știu ce să mă fac cu omul ăsta, a început ea să se văicărească. A avut congestie la cap. Păi cum păcatele, Doamne iartă-mă, să nu-l ajungă și una ca asta, că de cînd îl știu nu s-a culcat și el odată ca oamenii, măcar la miezul nopții, tot către ziuă și iar către ziuă... Și nici acum nu se astîmpără. Știi ce mi-a făcut ieri noapte? L-am culcat după ceas, am stins lumina și am așteptat, ca de obicei, să adoarmă. Ei bine, părinte, hoțul s-a prefăcut că doarme, sufla adînc și rar — că știe să se prefacă, n-ai dumneata grijă — și pe urmă m-am culcat și eu și dusă am fost, că aici e alergătură mai multă ca la Mărțișor, seara sînt frîntă... La o vreme

nu știu cum m-am trezit . . . , el nu mai era în pat. S-o fi dus la baie, m-am gândit. La baie, nimeni. Unde l-am găsit? În odaia din față, acolo unde lucrează el. Aprinsese lampa a mică și ședea la masă, cu lupa aia de ceasornicar la ochi, că-mi vine s-o arunc la gunoi! . . . « Bine, domnule, așa ne-a fost vorba? Dacă află doctorii? » L-am certat zdravăn, l-am tîrît îndărăt, în dormitor. « De ce nu m-ai lăsat, Paraschivo? Era numai o idee și voiam s-o notez, că pînă mîine am s-o uit » . . . Și uite-așa-mi face! Pe aia cu Băneasa ți-am spus-o.

— Doamnă Arghezi, vă rog încă o dată, insistent, să nu-l scăpați din ochi. Cred că de data aceasta e vorba de altceva decît de o pădure pe versuri . . .

N-am aflat niciodată de ce voise el să citească pravila tunderii în cinul monahal, așa după cum n-am știut de ce îl preocupa, pînă la obsesie — și cred că de-a lungul vieții întregi, ca și pe Gala Galaction, dealtfel — convertirea lui Saul pe drumul Damascului. Aducea doar vorba despre ea, nu angaja nici o discuție, refuza delicat tentativa de a oferi eu una, se mira doar ca în fața unei taine de nepătruns. Mi-a cerut odată să-i fac rost de o « viață » a apostolului Pavel și nu am avut atunci o alta la îndemînă decît pe cea scrisă de Farrar. Mi-a înapoiat-o, după un timp, fără s-o comenteze.

★

Dacă Arghezi ar mai fi în viață, i-aș povesti gîndurile mele de acum despre ceea ce cred eu că e o piesă de arheologie spirituală — una din multele încă neștiute —, menită să stea mărturie pentru vechimea și continuitatea noastră, ca neam românesc, pe moșia strămoșilor noștri. Gîndurile mi s-au năzărit după ce săpăturile de la Sarmizegetusa au dat la iveală vasul de lut cu celebra inscripție « Decebalus per Scorilo ». Arheologii au tradus-o cu « Decebal, fiul lui Scoril » (socotind că *per* ar fi echivalentul lui *puer*), dar unii împătimiți ai filologiei, ceva mai tîrziu, au tălmăcit-o cu « Decebal pentru Scoril » (argumentînd că *per* nu putea substitui substantivul

filius, singurul potrivit în cazul de față, ci prepoziția *pro*). Interpretînd astfel inscripția, aceștia din urmă au ținut seama și de faptul că vasul cu pricina nu era un obiect casnic oarecare, ci anume un vas de ritual, de cult, folosit într-o anume împrejurare cu caracter religios, cînd el a fost oferit — desigur, nu gol — de către rege întru amintirea tatălui său (despre care se știe, din alte documente, că-l chema Scoril). Afectiv, sînt pentru această din urmă tălmăcire, căci ea acoperă un moment din cultul morților — atît de puternic la daci și cu tot atîta puternicie transmis urmașilor lor —, cînd vasul de lut era oferit pentru pomenirea celui repausat. Ritualul avea, desigur, un caracter general; particular era doar faptul că regele își putea permite să pună pe vas și o inscripție.

De aici gîndul m-a dus la acea stranie și singulară *Simbătă a Moșilor*, perpetuată pînă astăzi în tradiția poporului român, și la puterile dinlăuntru ei. Ea nu este o simplă « simbătă a morților », de care sînt mai multe în curgerea calendarului. Precedînd întotdeauna Duminica Rusaliilor, ea e o simbătă a moșilor, a strămoșilor, a tuturor înaintașilor știuți și neștiuți, pînă la izvoarele neamului, e o sărbătoare a rădăcinilor. *Moși*; aceștia sînt cei ce ne-au lăsat o *moșie* (cu înțeles de patrie, așa cum cuvîntul a fost folosit și de Eminescu), ei sînt cei ce au făcut din noi *moșneni* sau *moșteni*, adică, după dicționar, țărani liberi, posesori în devălmășie ai unei proprietăți de pămînt *moștenite* de la un *strămoș* comun, cei cărora le datorăm conștiința că tot ceea ce avem mai bun de la ei e o *moștenire* care trebuie păstrată, apărută și transmisă celor ce, noi înșine, le vom deveni strămoși. Mai mult, în limbajul obișnuit, un ins moștenește de la înaintași nu numai pămînt sau o altă proprietate, ci și caracterele particulare ale ființei sale sufletești și corporale, semne sigure ale unei anume descendențe, identificabile după o generație sau mai multe. Unii filologi pun cuvîntul pe seama limbii albaneze, dar știut este că toate cuvintele de acest fel sînt suspecte de obîrșie traco-geto-

dacică. Specialiștii ar trebui să-i acorde o atenție prioritară și am fost fericit să văd că, mai nou, cuvîntul se află pe lista fondului dacic al vocabularului românesc.

Ei bine, în Sîmbăta Moșilor — și numai atunci — pentru pomenirea morților se « împart » cireșe în vase de lut. Ritualul însă, practicat pe întinse arii locuite de români, nu e creștin. El nu este pomenit în cărțile de cult, nu e legat de nici un simbol specific. Cireșele, numai cireșele, da, pot fi o jertfă din pîrga fructelor (precum, bunăoară, perele sau strugurii); dar de ce, neapărat, într-un vas de lut? Tradiția e atît de puternică, încît Sîmbăta Moșilor a devenit, din timpuri străvechi, un tîrg al olarilor, din care s-au dezvoltat, îmbogățindu-și conținutul și culoarea, cunoscutele tîrguri ale moșilor (cel din București a dat numele drumului care ducea la el, *Calea Moșilor*, numire ce trebuie păstrată cu scumpătate, așa cum tot pe numele lui de demult și de acum se cere păstrat *Drumul Dorului*, din satul Rod, de deasupra Săliștei, de-a lungul căruia se așterneau privirile femeilor, sub streășina mîinii, primăvara, să-i zărească pe păstori revenind cu turmele de la iernat). Cît e de vechi acest ritual? Care-i sînt izvoarele? De cînd s-a altoit el pe ritualul creștin? Ce mă împiedică să cred că el era practicat și de regele dacilor, care-l moștenise de la strămoșii lui, întru pomenirea părintelui său?

Toate aceste gînduri i le-aș povesti lui Arghezi, odată cu amintirea că tocmai într-o asemenea Sîmbătă a Moșilor s-a întîmplat să vină el la mine, în biroul meu de bibliotecar, la o cafea și un ceas de voroavă, printre tomuri vechi. Patriarhul Justinian, care-și avea cabinetul de lucru cu ferestrele la drum și în imediata vecinătate a bibliotecii, nu era străin nici de vizitele Poetului la mine, nici de amănuntul că, de fiecare dată, acesta făcea un popas ritual pe coridorul de trecere, preț de cîteva clipe, în fața portretului lui Iosif Gheorghian, semnat de Mîrea, pe care-l privea ca pe o icoană, nemișcat, cu pălăria în mînă.

— Vezi, îmi spunea oaspetele după aceea, pe pictorul Mirea cel din « Vîrfurile cu dor » nu pot să-l sufăr, are ceva vulgar în imaginație, dar tabloul acesta mi se pare un cap de operă. Mă întîlnesc în el cu un Gheorghian viu și mai mult decît viu, cu un chip care ține de inefabil. Îmi e foarte drag.

De fapt, tabloul era o copie de pe originalul lui Mirea (păstrat, acesta din urmă, în stăreția mînăstirii Agapia), făcută anume pentru galeria mitropoliților Ungrovlahiei. Poetul vibra interior de fiecare dată, poate cu aceeași emoție cu care și-l amintea, după o jumătate de veac, pe blîndul Iosif primindu-l în chinovia de la Cernica, împrumutîndu-i numele de călugăr, hirotonindu-l ierodiacon la Mitropolie, încurajîndu-i ucenicia literară și, mai tîrziu, încercînd să-i îmblînzească apostazia cu unul din acele gesturi de care nu sînt în stare decît spiritele cu adevărat nobile. De-a lungul unei vieți, Arghezi și l-a revendicat pe mitropolitul Iosif drept părintele său duhovnicesc și niciodată nu vorbea de el fără să-i tremure vocea.

La rîndul său, Justinian era un om fără prea multă carte, dar înzestrat cu un extraordinar simț practic și, mai presus de toate, puternic ancorat în tradițiile poporului, pe care le cultiva firesc, fără ostentație, asemenea țaranilor de pe Cerna olteană, din mijlocul cărora se ridicase. Pe Arghezi îl prețuia mai mult din faimă decît din lecturi și se bucura că-i calcă pragul reședinței, chiar dacă rareori se abătea și pe la el. Întîlnirile dintre cei doi erau rare și deferente și în nici un caz nu pot da crezare unei anecdote după care Arghezi ar fi rostit în fața patriarhului o vorbă de o groaznică obscenitate, pe care nici cei mai licențioși dintre scriitorii noștri nu și-au permis să o încredințeze tiparului. Arghezi era, într-adevăr, slobod la gură, dar nu pentru a ofensa urechea interlocutorului; el vorbea asemenea țaranului care rostește cu naturalețe și candoare cuvinte și expresii altfel impudice. În raporturile sale directe cu semenii, Poetul vădea bun-

simț și, uneori, o politețe exagerată. (Sînt sigur că Nicolae Iorga și chiar Nichifor Crainic, care i-au înfierat libertățile de limbaj, nu cunoscuseră opera lui Clement Alexandrinul, scriitor și polemist bisericesc din secolul al doilea, elev al lui Panten și dascăl al lui Origen. Citit astăzi, el ne apare ca un Arghezi al timpului său, mai ales în pamflete, prin libertatea de a le spune unor lucruri pe nume. Ca și poetul nostru, va fi avut și el destule reproșuri, de vreme ce se simțea obligat să-și argumenteze licențele de expresie, inclusiv pe cele privitoare la anumite mădulare ale corpului omenesc: « Dacă lui Dumnezeu nu i-a fost rușine să le facă, nu văd de ce mi-ar fi mie rușine să le numesc ».) Necedinței mele în anecdotă pomenită îi vine în sprijin și o carte poștală ilustrată, răsărită acum din corespondența mea mai veche, pe care Arghezi mi-a trimis-o din Geneva la 21 august 1957: « *Nici amintirile de odinioară, legate de fosta-mi Genevă, nici americanizarea ei actuală furtunoasă nu mă pot face să uit, emoționat de durerile trăite, frumoase în marea depărtare, măcar o secundă nimic de acasă. Prin bunăvoința frăției-tale, i-aș cere I.P.S.S. Patriarh o binecuvîntare peste Europa, cu fața către Alpi, în odăjdii. Îmbrățișeri. Tudor Arghezi* »

Nu știu dacă vizita de care vorbesc s-a petrecut înainte sau după această scrisoare. Ni s-au adus dulcețuri și cafele și am rămas amîndoi de taină pînă către orele 11. La un moment dat a reintrat maica Achilina, vechea și credincioasa cămărășiță a palatului patriarhal.

— Preafericitul vă pofteste pe amîndoi în oficiul sufrageriei.

— Cum, adică, pe amîndoi? m-am nedumerit eu.

— Adică, și pe domnul Arghezi.

— Știe că e aici?

— L-a văzut pe fereastră cînd a venit, iar eu i-am spus că încă n-a plecat.

Abia atunci mi-am adus aminte în ce zi eram și că patriarhul obișnuia să-și pomenească morții nu numai după ritualul strict bisericesc, ci și după acela pe care-l moștenise din bătrâni și de la care nu-și permitea abatere. Lângă sufragerie se adunaseră părinții catedralei, care tocmai isprăviseră parastasul, oamenii de serviciu, secretarul, dactilografa, bucătarul, șoferii și cei ce se mai aflau în imediata apropiere a stăpînului casei. Pe o masă lungă erau înșirate, pe mai multe rînduri, farfurioare cu colivă și tot atîtea ulcele de lut smălțuit, înflorate, pline cu cireșe și cu cîte o luminare. Ne-am așezat și noi lângă ceilalți. Justinian s-a arătat curînd, în ținută de lucru, gata să îplinească încă o treabă din ziua aceea, pe lângă multe altele, și a început să « împartă », înmînîndu-i fiecăruia ofranda și rostind numele celui pentru care o destina: Miron patriarhul; Nicodim patriarhul; Valeriu arhiereul; Vartolomeu episcopul; Lucreția presbitera. . . Cînd a ajuns în dreptul lui Arghezi, glasul său aspru a căpătat o oarecare dulceață:

— Iosif mitropolitul. . .

Justinian mi se dovedea, și de data aceasta, posesor nu numai al unei memorii fabuloase, ci și al unor intuiții extraordinare. Cum de se va fi gîndit el la un asemenea moment? După Gheorghian, în șirul prinaților Ungrovlahiei nu a mai fost nici unul cu numele de Iosif. N-a fost timp de explicații. După ce a isprăvit ritualul, pînă la ultimul om, patriarhul s-a înclinat ușor:

— Dumnezeu să primească!

Și, parcă anume spre a nu profana vădita emoție a Poetului, care rămăsese uluit, pierdut, strivit, s-a înclinat a doua oară:

— Pe mine o să mă iertați, am lăsat niște oameni așteptînd.

Ne-am întors în biroul meu, tăcuți. Arghezi și-a aprins o țigară și a început să fumeze adînc, fără să scoată o vorbă.

Zadarnic am încercat eu să înnod firul conversației, el continua să privească în sine. Doar într-un târziu a exclamat:

— E-heei, la voi, aici, e altă lume !

I-am cerut maicii Achilina să ne mai facă niște cafele, iar ea ne-a adus și lingurițele pentru colivă.

— Nu, măicuță dragă, pe a mea te rog să mi-o faci pachetețel, s-o iau acasă și s-o mănînc cu Paraschiva.

Maica Achilina a făcut pachetețelul, adăugînd încă o porție, iar Poetul, între timp, a telefonat undeva să i se trimită o mașină.

— Domnule Arghezi, am adus o hîrtie să vă împachetez și ulcica.

— Nu, măicuță dragă, pe aceasta să nu mi-o învelești, am s-o duc așa, că e pomană românească.

Așa a coborît pe scara palatului patriarhal, sub ochii miraiți ai șoferului și ai celor ce se mai aflau prin preajmă. Și nici azi nu mă pot împiedica să cred că vasul de lut, plin cu cireșe, pe care Arghezi îl purta în brațe, era același pe care regele dacilor îl dăruise pentru pomenirea părintelui său, într-o asemenea zi a Moșilor.

9

Lui Arghezi îi datorez, cu veșnică recunoștință, debutul meu editorial.

Am început să scriu *Miorița* în vara lui 1950, după ce poetul îmi spulberase îndoielile și mă încredințase că sînt pe un drum propriu, bătut, timp de douăzeci de ani de ucenicie, cu propriile mele tălpi.

— Literatura? O mie de inși se aruncă în mare și numai cîțiva ajung pe țărmul celălalt. Te văd printre cei de dincolo, deși valurile îți stau împotriva. Înnoată și ține-ți condeii între dinți precum cîinele bățul. Eu așa am făcut.

Am lucrat la piesă vreme de trei ani și nu-mi aduc aminte ca în acest timp să-i fi citit ceva lui Arghezi, deși continuam să-l văd. Mai degrabă aş crede că i-am recitat din ea un oarecare număr de versuri, plimbându-ne prin livadă. Munceam cu dîrzenie, învăluit într-un orgoliu secret. În primul an n-am făcut altceva decît să exersez polimetria versurilor în planul psihologiilor. Fragmente, pe măsură ce le scriam, îi citeam lui Ion Luca, în casa căruia, la Vatra-Dornei, am lucrat două veri și de la care am avut multe de învățat în ce privește meșteșugul dramatic. Tot acolo i-am citit lui Victor Papilian și, ceva mai târziu, lui George Vraca. Piesa o socoteam isprăvită în iulie 1953, dar lui Arghezi încă nu îndrăzneau să i-o arăt. Examenul mi se părea prea greu și mi-ar fi trebuit cîteva certificări, care, dealtfel, nu au întîrziat. Bătusem lucrarea la mașină și așa a găsit-o la mine, într-o zi, Șerban Cioculescu, care a luat-o s-o citească și i-a arătat-o apoi lui Vladimir Streinu. Astfel întărit, mă pregăteam să mă duc la Mărțișor, cînd o lectură făcută lui Al. Mironescu și V. Voiculescu a avut darul să-mi deschidă ochii asupra unor lipsuri. Am refăcut ceea ce am crezut de trebuință și, dactilografiată în noua ei versiune, *Miorița* avea să aștepte, totuși, doisprezece ani pînă să se vadă carte și treisprezece pînă să devină spectacol. În ordinea nefirescului, lucrul mi se părea firesc. La o vreme cînd Barbu, Blaga, Voiculescu, Bacovia nu aveau acces la tipar, eu, un biet anonim — și, pe deasupra, handicapat de impardonabile cusururi extraliterare — nici nu mă puteam gîndi la așa ceva. Arghezi, el însuși, răbda în tăcere, își vedea de casă și de copii, se înfrunta cu lipsurile zilnice și nu cîrtea.

— Ce mai scrieți, domnule Arghezi?

— Dragul meu, pentru mine, toată viața, a scri a însemnat a publica. Acum. . .

Și ridică din umeri.

— Domnule Arghezi, dar cum rămîne cu pagina aceea, zilnică, obligatorie?

— Aceea e cu totul altceva, s-a lăsat el prins de bunăvoie.

M-a poftit în chilia lui și mi-a citit fragmente din *Cîntare omului*; ceva mai tîrziu, din 1907 (dacă nu cumva le pomenesc de-a-ndoaselea).

Presă îl ignora, o generație de tineret se ridica fără a-l cunoaște. În societate ieșea foarte rar, și atunci era tratat ca un oarecare. Odată m-a invitat să-l însoțesc într-o sală de teatru, unde ginerele său din acea vreme, actorul Mircea Anghelescu, participa la un concurs de promovare în arta dramatică cu un text din Shakespeare în traducerea socrului său. Nu prea multă lume pe scaune; familiile actorilor și, probabil, colegi. În față, juriul. Orice concurs produce emoții, și nu numai pe scenă. Mircea Anghelescu ratase un final din pricină că, împiedicată, cortina nu-i căzuse exact pe ultima silabă, și era nervos. Scena trebuia reluată. Văzînd că în sală se fumează, Arghezi și-a aprins o țigară. După numai două-trei fumuri, un oarecare responsabil s-a ridicat cu autoritate și a întrerupt scena:

— Vă rog, stingeți țigările! Nu au voie să fumeze decît tovarășii din comisie.

Arghezi era singurul din spațe care fuma.

— Scuzați-mă, a zis el, omorîndu-și țigara, nu știu de ce aveam impresia idioată că fac parte din comisie.

Incidentul nu a fost luat în seamă, concursul a continuat fără să se noteze că beneficia de un text Shakespeare-Arghezi și că tălmăcitorul era de față. Acesta, la rîndul său, nu s-a arătat indispus de anonim, ci mai degrabă de faptul că eu îi apărusem, pentru prima oară, într-un costum civil.

— Nu-mi placi așa. Noroc că ai barba deasă și nu ți se vede prin ea nodul de la cravată. . .

Viața literară trecea pe lîngă el cu suverană suficiență de sine. Unele articole denunțau, asmuțitor, o așa-numită

« literatură de sertar », a celor ce erau bănuți că scriu fără să publice.

— E o mare nerozie, exclama Argezi, sertarul trebuie să facă parte din recuzita obligatorie a adevăratului scriitor. Numai în gazetărie, foaia de pe masa de scris pleacă direct la tipar. Literatura pretinde un stagiul intim de așteptare, de luni de zile și uneori de ani. Sertarul e un fel de purgatoriu, de unde pagina pleacă în veșnicie sau în neant.

Încurajat de asemenea povețe, m-am hotărât să țin și eu piesa la adăpost de ochii maestrului și să i-o arăt doar când o nouă lectură, atentă și severă, îmi va șopti că merită.

— Îmi spuneai că scrii o *Miorișă*.

— Mai am încă mult de lucru. Las', că v-o arăt eu.

Începînd cu 1954 sau '55, Argezi reintra în literatură cu traduceri din Krilov, cu versuri pentru copii și cu *Pagini din trecut*. În primăvara lui 1955 triumfa cu *1907* (fostă « literatură de sertar ») și era decorat cu Ordinul Muncii. De ziua sa de naștere, m-am întilnit la Mărțișor, ca de obicei, cu soții Gherghinescu-Vania, cam pe la ora unsprezece. Argezi nu era acasă, doamna Paraschiva ne-a rugat să-l așteptăm. S-a întors într-o mașină, urmat de alte mașini și de o droaie de editori, redactori și reporteri, care i-au umplut biroul cu volume noi, frumos legate în piele. După urările de rigoare și, la o vreme, noi, cei trei, simțindu-ne căm de prisos, ne-am pomenit într-o odaie de alături și am rugat-o pe Paraschiva să-l cheme puțin pe soțul ei, fiindcă am vrea să ne luăm rămas bun.

— Cum se poate? ne-a întîmpinat el. Dumneavoastră rămîneți cu noi la masă. Apoi, țintindu-ne prin ochelari: Dumneavoastră ați venit la mine, în ziua asta, și atunci cînd domnii de alături nu veneau.

Am prînzit împreună și am rămas pînă către ora cinci, cînd se anunțase vizita lui Beniuc. În timpul mesei, Domnița Gherghinescu s-a arătat consternată că amfitrionul primise

în dar o mașină. De fapt, nu era o mașină adevărată, ci o « Ifa », mică și cochetă, pe care Mitzura s-a și grăbit s-o boteze « Ifița ».

— Și chiar ați acceptat, maestre?

— De ce nu? a zîmbit el lejer. Crezi dumneata că eu nu merit o mașinuță în schimbul unei tipografii?

În același an, poetul devenea membru al Academiei. Prin oraș circula anecdota că Arghezi aștepta în fața casei cînd un oarecare director a venit să-l conducă la Academie.

— Vă cer iertare, maestre, a zis acesta sărînd din mașină cu ochii pe ceas, am întîrziat cu zece minute.

— Asta n-ar fi nimic, dragă domnule, a răspuns poetul, mie mi se pare că ai întîrziat cu zece ani.

I-am povestit-o la proxima mea vizită, așa cum o auzisem, iar el mi-a confirmat-o rîzînd.

În același an l-am întîlnit, la Mărțișor, pe profesorul Alexandru Balaci, căruia Arghezi m-a recomandat drept scriitor și pe care l-a făcut să-mi spună că așteaptă de la mine un manuscris. Am explicat că nu am decît simple încercări, că încă nu sînt pregătit pentru tipar și că maestrul exagerează. După plecarea oaspetelui, m-am înfuriat de-a binelea și i-am reproșat lui Arghezi că vrea să mă nenorocească.

— Dumneavoastră ați debutat la patruzeci și șapte de ani; eu nu am decît treizeci și patru, încă mai pot să aștept.

— Eu am ieșit de unul singur și mi-a fost greu. Dumitale ți-am făgăduit că-ți voi prefața întîia carte și am de gînd să mă țin de cuvînt. I-am spus-o și lui Balaci. Fă-ți un volum și du-te la editură, dar te sfătuiesc să stai de vorbă numai cu el.

— În orice caz, nu am de gînd să încep cu poezii.

— Începe cu ce vrei, dar fă-o.

Ce ciudate sînt resorturile memoriei! Ziua în care Arghezi îmi spusese că-mi va prefața întîia carte ar fi trebuit să în-

semne o culme a emoțiilor mele de scriitor, o dată pe care s-o înscriu cu chinovar în calendarul evenimentelor mele spirituale. M-am căznit deseori, și nici acum nu-mi pot aminti cînd, unde și în ce context a făcut-o. Poate că, la vremea ei, am luat-o drept o glumă gratuită, vecină cu ironia. Sau poate că nu gîndeam că o să ajung vreodată la tipar. Scriam ca să scriu, căci altfel nu se putea. Acum, cînd făgăduința devenea certitudine, eu mă făceam arici și-i opuneam perspectivei o rezistență cu țepi. Nu cred că e vorba neapărat de modestie, nici neapărat de ambiția unei lansări glorioase. Rezistența mea a durat vreo doi ani, atît cît au durat și insistențele maestrului. Pînă la urmă, am depus manuscrisul *Mioriței* la editură și de abia atunci i-am dat și lui un exemplar, să-l citească și să scrie prefața. Cîteva luni de zile nu mi-a vorbit nimic despre el, nici că l-a citit, nici că nu l-a citit. Părerea nu i-am aflat-o decît la 7 ianuarie 1958, de ziua numelui său. Poetul, din motive de sănătate, se mutase într-o casă de lîngă Piața Aviatorilor și acolo l-am găsit pe profesorul Al. Rosetti, căruia, prezentîndu-mă, i-a vorbit, în fața mea, cam în termenii pe care aveam să-i citesc, ceva mai tîrziu, în « Predoslovie ». De abia atunci am început să fiu fericit și să cred că voi fi autorul unei cărți. La 3 iunie primeam o copie a prefeței, dactilografiată, cu corecturi de mîină și semnată autograf. Nu însă din vina editurii au trebuit să mai treacă încă șapte ani pentru ca manuscrisul meu să reîntre în circuitul lecturilor de rutină și referatelor de rigoare. Conducerea se schimbase, director era Ion Bănuță; Mihai Gafița funcționa ca redactor-șef. Nu mă puteam plînge, bunăvoință era destulă, dar lucrurile mergeau destul de greu. La 21 mai 1965, poetului i se sărbătorea vîrsta de 85 de ani. Casa lui, atunci în strada Arhitect Cerchez, era plină de notabilități literare. La cupa de șampanie, amfitrionului i s-a năzărit să se intereseze public de soarta cărții mele și i s-a făgăduit că aceasta va pleca în curînd la tipar.

— Nu de alta, a adăugat el, dar sînt nerăbdător să-mi văd și eu prefața publicată.

Pe scaunul din stînga mea era Veronica Porumbacu.

— În cinstea *Miorișei!* mi-a șoptit ea ciocnind cupa.

Atunci am știut că nu va mai fi nici o piedică. Manuscrisul ședea de multă vreme la Mihai Petroveanu, pentru ultimul referat. . .

În vara aceluiași an, Arghezi, suferind de ochi, a plecat la Geneva pentru tratament. Întors la București, mi-a dăruit dactilograma originală a « Predosloviei », cu o dedicație autografă pe prima pagină, datată octombrie 1965. Cartea era trimisă la tipar, dar în aceeași lună eu plecam, pe multă vreme, în America, unde aveam să editez, de-a lungul anilor, nu mai puțin de unsprezece almanahuri. Arghezi mi-a dat o colaborare pentru primul din ele, dar nu a mai apucat să-mi dea și pentru cel de al doilea. La despărțire m-a întrebat dacă lăsasem la editură și o poză. Așa ceva nu-mi trecuse prin minte. Eu, poză? Cred că am și roșit.

— Cînd ajungi la New York, să-ți faci o poză și s-o trimiți la editură. Sau mi-o trimiți mie și le-o dau eu. Să-i spui fotografului să-și pună firma pe ea, în față, să se vadă. Vor fi destui care să se bucure. . . Dacă nu trimiți poza, să știi că-mi retrag prefața.

Poza am făcut-o pe Broadway, într-un studio care se chema « Blue Bird ».

Cartea a apărut în anul următor și am primit primul exemplar cu poșta aeriană. Splendid tipărită, am luat-o cu mine la o plimbare, seara, prin uriașul furnicar al metropolei, unde mă aflam cu unele treburi. La întoarcere, mi-am găsit colegul cu care împărțeam o cameră de hotel așteptîndu-mă.

— Ce e prin oraș?

Eram vesel, foarte vesel.

— Nenorociiții ăștia de americani sînt încă insensibili la cultura europeană. De un ceas mă plimb pe Broadway cu

o capodoperă sub braț și nu mă ia nimeni în seamă. Nici măcar televiziunea. . .

— Capodoperă? a ris el. Ai și început să ai fumuri.

— Ce fumuri, frate dragă? Capodopera e aici, pe primele șase pagini.

Peste un an reveneam, temporar, în țară și găseam două morminte, cu țărîna încă proaspătă, în grădina Mărțișorului.

— Vă mulțumesc, domnule Arghezi ! Și mă rog de iertare dacă aceste amintiri vor fi tulburat ceva din îndelunga, sfînta noastră sufletească intimitate. Le-am spicuit de ici și de colo, la statura ceasului de-acum. Pentru celelalte e încă prea devreme. Sau, poate, prea tîrziu.

GALA GALACTION

Sufletul lui Gala Galaction era un roi de fluturi scînteietori, născuți noaptea dintr-o flacără înaltă și rotiți apoi, pînă la mistuire și regenerare, în jurul stîlpului de foc. Niciodată nu mi l-am închipuit altfel pe bătrînul rabbi din stirpea iconografică a lui Gamaliil, fie că i-am citit opera literară, fascinantă ca o migrație de șerpi, fie că i-am urmărit rostirea rostogolită baritonal dintre două stufuri albe, o barbă magnifică, odihnită pe piept într-o revărsare de liniști, și mustățile centrifugale, în veșnică fremătare pe buza senzuală, ca un început de răzmeriță. Mi-ar trebui, mai nou, imaginea colosală a pulsarului cosmic, ale cărui erupții se prăbușesc în propriile-i prăpăstii, negre, de unde se nasc în învăluri necontenite. Galaction nu putea fi cunoscut, ci numai ghicit și numai atît cît îți îngăduia statura lui de faun creștinat, îmbrăcat călugărește în potcap cu streășină, dulamă încătărămată și rasă de șiac, de sub care clămpăneau, în mers, cismele subțiri, ca două donicioare de păcură. Cîte ceva din tainele lăuntrului său îl trădau doar ochii aceia limpezi și tulburi, aglomerati în orbite ca niște cioburi de oglindă pisată, și mîinile acelea neastîmpărate, prin ale căror degete vorbeau toate limbile Babilonului. Ședeai cu el de vorbă și deodată îți dădeai seama că te afli în fața unui cifru ființial.

În 1946, la Cluj, l-am ascultat citind într-o șezătoare literară, laolaltă cu Ion Minulescu, Al. Cazaban și alți cititori scriitori bucureșteni, în aula Colegiului Academic.

— *Poate să vă pară curios, dar eu m-am considerat întotdeauna un discipol al lui Anatole France, a spus el în scurtul cuvînt prin care și-a introdus lectura.*

A doua zi l-am auzit predicînd în catedrala episcopală. Se aprinsese în amvon și brăzda bolțile ca un fulger alb:

— « Mai mare dragoste ca aceasta nimeni nu are, să-și dea viața pentru prietenii săi. »

Nici un biograf antum al lui Galaction nu și-a dat seama că orice tentativă de a-i face un portret moral va fi ruinată de apariția *Jurnalului*, după cum orice biografie postumă riscă să devină palidă. Nimeni nu va îndrăzni să spună despre Galaction adevărurile pe care le-a spus el însuși, nimeni nu va cuteza să pună mîna pe biciul cu care el s-a flagelat. Preotului Grigore Pișculescu i se pot pune în circă toate păcatele din lume, în afară de lipsa de sinceritate. Sincer în devoțiunea mistică și în resentimentele față de dușmani, în risipa și în cumpănirea banului, în umilință și-n trufie, în bunătate și-n blestem, în extazul credinței și-n torturile îndoielii, în aspirația la sfințenie și-n abandonul cărnii, omul acesta era fericit să ierte adulterul, dar se căia de păcatul desfrînării după ce se apropia, legiuit, de nevastă-sa, visa o lume fără războaie, dar se bucura de bombardarea teatrului care-i refuzase fiicei sale gloria de mare actriță. Dacă se poate vorbi de o enigmă Galaction, aceasta e incredibila capacitate a insului de a fi sincer în concomitența contrastelor.

Poate că tocmai de aceea a fost el obsedat, toată viața, de enigma convertirii lui Saul din Tars. De la teza de doctorat din tinerețe și pînă la « testamentul teologic » pe care îl prezenta, în cadru festiv, la șaptezeci și cinci de ani, minunea din drumul Damascului l-a urmărit pas cu pas, ca o umbră a propriei sale conștiințe. Pentru Galaction, tînărul

învăţatul, fanaticul Saul nu era altceva decît un judecător de instrucţie, investit de sinedriu cu misiunea de a demistifica legenda învierii lui Iisus. Pentru a demonstra falsul, procurorul avea nevoie de proba materială, iar aceasta nu putea fi alta decît corpul celui răstignit, prezumat a fi fost ascuns undeva de către adepţi. De aici, arestarea creştinilor şi supunerea lor la nesfîrşite şi minuţioase interogatorii, deseori însoţite de torturi. Întrebarea esenţială: « Unde e Iisus? » Întăritat de insuccesul din Ierusalim, Saul află că o seamă de creştini s-au refugiat în Damasc şi, însoţit de garda represivă, pleacă în căutarea lor. Aici Galaction intervine crucial, ca rezultat al unei îndelungate investigaţii filologice asupra unui singur cuvînt ebraic. Întrebarea: « Saule, Saule, pentru ce mă prigoneşti? » el o traduce: « Saule, Saule, pentru ce mă cauţi? » În felul acesta, momentul nu mai înseamnă o convertire propriu-zisă, ci revelaţia fulgerătoare a ceea ce exista. Cel din spatele vocii fusese, de fapt, descoperit din momentul cînd începuse să fie căutat. Ceva asemănător se petrecuse, *mutatis mutandis*, cu Galaction însuşi atunci cînd, proaspăt student în filosofie, a cunoscut impactul cu pietatea lui Sar Péladan; tînărul devenea conştient de o realitate pe care o purta într-însul fără să ştie: vocaţia preoţească. E adevărat că zbaterile sufleteşti ale scriitorului s-au consumat în universul său moral, dar nici drama cunoaşterii nu i-a fost străină.

Generaţia mea de teologi l-a cunoscut pe « Moş Gala » ca profesor universitar de exegeză a *Vechiului Testament*. Un curs întreg despre poezia *Psalmilor* era prin sine o poezie, de la incantaţiile limbii lui David pînă la parafrazele venerabilului dascăl. Următor la catedră cumplitului I. Popescu-Mălăeşti, de spaima căruia studenţii bucureşteni se refugiau, pentru primii doi ani, la Facultatea din Cernăuţi, Galaction devenise vestit nu numai prin farmecul prelegerilor, ci şi prin bunătatea examinatorului. Ca să cazi la Moş Gala, spu-

neau unii mai încercați, trebuie să faci cerere timbrată. Această faimă însă nu era de natură să umple amfiteatrul, carență de care profesorul nu părea sinchisit. Dimpotrivă, pe puținii săi auditori și-i declara prieteni. Unii din ei i se duceau și la scaunul de duhovnicie, știind dinainte că li se vor ierta toate păcatele, certitudine din care nu va fi lipsit conștiința perversă a biografiilor solidare. Din viața lui nu se știa nimic în afara celor mărturisite de el însuși, pe marginea cărora se brodau și legende picante, tocmai pentru că scriitorul se rostea uneori ambiguu, oracular, pentru ca, la sfârșit, să conchidă:

— Adevăruri cutremurătoare se vor descoperi după moartea mea . . .

O astfel de deschidere genera șiruri întregi de întrebări și presupuneri, pe toate filioanele posibile, de la erotică la filosemitism. Unii, mai șugubeți, șopteau că ar putea fi vorba de o circumcizie . . .

Prin 1951 ne-am găsit la minăstirea Cernica și am avut vreme de vorbă, mai ales într-o lungă plimbare pe drumul cu sălcii.

— Părinte, i-am spus, eu mă duc destul de des la domnul Argezi și nu v-am întâlnit niciodată acolo.

— La Argezi te duci, m-a admonestat el, dar la mine nu vii.

— Am o natură păcătoasă, i-am răspuns, sînt întotdeauna de partea celor obișduiți . . .

Bătrînul s-a oprit o clipă, uitîndu-se peste ape, apoi s-a apărut elegant:

— Ce să fac, dragul meu? Merele din livada mea nu sînt atît de frumoase ca ale lui Argezi, în ele nu se prea dă cu pietre.

Știam că nu-i făcusem plăcere. Scriitorul Galaction se descurca destul de bine, devenise academician, era deputat în Marea Adunare Națională, opera lui, fără a fi obiectul

unei generoase publicități, circula destul de larg, în timp ce vechiul său prieten și camarad, hulit de presă și ignorat de oficialități, răbda în tăcere rigorile surghiunului literar. În singurătatea Mărțișorului, Arghezi pomenea rar de Galaction, și atunci fie cu o ușoară ironie la adresa omului « ajuns », fie cu o discretă amărăciune că Galaction nu mai avea timp și pentru el. Sentimente mai adevărate răbufneau la suprafață din unele spuse ale Paraschivei, care nu se sfia să aducă vorbă ascuțită despre trecutul « bărbosului muieratic ». Va fi fost la mijloc și o oarecare gelozie pe preotul care izbutise să învingă prejudecățile menite să-i submineze opera, punînd în față incontestabila lui notorietate de militant social. Dealtfel, Arghezi socotea că preoția lui Galaction era un handicap nu atît pentru gloria literară, cît pentru opera însăși. El îl cita pe patriarhul Miron Cristea, care ar fi declarat că prin intrarea lui Gala Galaction în cler « Biserica n-a cîștigat, iar literatura a pierdut », aserțiune deloc invalidată de patriarhul din Mărțișor, nemulțumit că proza prietenului său, atît de viguroasă și senzuală la început, devenise un fel de predică artistică, împănată cu citate din cap . . . și vers . . . Toate acestea însă nu erau decît umbre trecătoare. Ele n-au putut niciodată să întunece una din prietenii exemplare ale literelor românești. Cu toate rezervele lui pentru preoția lui Galaction, Arghezi nu ezita uneori să i se asocieze nostalgic. Prin 1943, amîndoi colaborau, zilnic, la *Informația zilei*, ziar condus de teologul Grigore Malciu. Arghezi a publicat atunci o tabletă jubiliară intitulată *Casa cu trei popi*, aceștia fiind Galaction, Malciu și « diacul care iscălește ». Știu că am făcut atunci, între prieteni, o glumă care a ajuns repede în urechile Mărțișorului: « De fapt, nu e vorba de trei popi, ci de un popă, un nepopă și-un răspopă ». Arghezi mi-a servit-o rîzînd, satisfăcut că nu așteptase să i-o spun eu. Mi-am amintit de ea, fără s-o ascund, și pe drumul dintre sălciile Cernicăi.

Galaction își avea și el, în aceeași vreme, mîhnirile lui, căroro le-am fost martor mai mult prin aceea că dețineam o anume funcție în administrația culturală. Cunoștea intenția patriarhului Justinian de a tipări o nouă ediție a *Bibliei*, dar nu izbutise să-l convingă pe acesta că între mai multe variante, traducerea lui trebuie preferată. Avizat de experți, patriarhul ezita. Ediția Galaction nu se bucura de o faimă strălucită în lumea teologică. Ea fusese patronată la început, prin 1930, de către patriarhul Miron Cristea, care a avut ambiția de a tipări cea de a doua traducere integrală a *Bibliei* în limba română, după cea din 1688.

În acest scop, el a apelat la trei specialiști: preotul profesor Vasile Radu, preotul profesor Gala Galaction și episcopul Nicodim Munteanu, stareț al mînăstirii Neamț, viitor mitropolit al Moldovei și apoi patriarh al României, căroro le-a oferit un contract mai mult decît generos pentru acel timp (un milion și o sută de mii de lei; în plus, pentru primii doi, concedii de la catedră, cu suplinitori plătiți). Noua traducere a apărut în 1936, dar cu titlul de ediție provizorie; după prezentarea observațiilor de către specialiști, patriarhul urma s-o tipărească pe cea de a doua, definitivă. Versiunea se resimțea, în principal, de faptul că cei trei traducători lucraseră mai mult separat, fără să se citească între ei, și că, în final, textul nu trecuse prin mîna unui stilizator care să-i asigure unitatea. Mai mult, ostenitorii fuseseră călăuziți de criterii și metode deosebite. Vasile Radu, un mare erudit al limbilor orientale, se ținuse strîns de rigoarea filologică; Galaction scria într-o românească foarte frumoasă, dar destul de zburdalnică față de textul original; cît despre Nicodim, el era suspectat că traduce mai mult din limba rusă decît din cea greacă. Pe parcursul celor cinci-șase ani de muncă au intervenit și inevitabilele orgolii. Dacă între Galaction și Radu colaborarea a fost ceva mai apropiată, primul se plîngea, totuși, că marele orientalist îi umblă prea mult în text. Con-

temporanii povestesc că, spre sfârșit, Nicodim s-a pomenit cu Galaction la Neamț.

— Știi că ai desfumat preasfinția-ta cu hîrlețul, acum am venit eu cu grebla, i-a zis el frecîndu-și palmele, pus pe treabă.

— Părinte Grigore, i-ar fi răspuns episcopul cu limba lui ascuțită, fiindcă tot te-ai oprit la Neamț, te rog să rămii cu mine la masă . . .

În timpul dejunului s-a discutat — firește ! — despre orice în afară de traducerea *Bibliei*.

Divorțul spiritual era inevitabil, dar Galaction s-a mîniat și asupra patriarhului, care, după apariția monumentalei cărți, se prezentase într-o ședință a Academiei și anunțase evenimentul ca pe un succes personal, al inițiativei lui. Temperamentalul scriitor a reacționat prompt, inițiind o nouă ediție a *Bibliei*, numai a lui. Pe de o parte, l-a eliminat pe episcopul Nicodim, înlocuindu-i textele cu altele în traducere proprie; pe de altă parte, spre a-l paraliza pe patriarh, a pus noua ediție sub patronajul regelui Carol al II-lea, exact cînd șeful Bisericii se pregătea s-o tipărească pe cea definitivă. Cartea a apărut în 1938, în Editura Fundațiilor Regale, sub semnăturile numai ale lui Vasile Radu și Gala Galaction. Peste doi ani, Nicodim Munteanu, devenit patriarh, avea să scoată o ediție care-i purta numele și din care era eliminată orice colaborare a celui ce-l decapitase. Cam în aceeași vreme, ebraistul I. Popescu-Mălăești publica broșura *Omnia pro pecunia*, cu critici severe la adresa traducerii lui Galaction, din care nu lipseau rigoarea științifică, dar nici otrava unui spirit polemic *ad personam*, evidentă chiar în titlu.

Om cumpănit, patriarhul Justinian nu se hotăra să-i fîgăduiască ceva părintelui Galaction — pentru care, dealtfel, avea o sinceră și deschisă prețuire —, motivînd că o astfel de promisiune ar fi prematură, deoarece încă nu dispune de mijloacele materiale (ceea ce, iarăși, era adevărat). El

va fi știut însă ceea ce știa bine și ofertantul, anume că personalitatea și numele unui mare scriitor sînt de natură să covîrșească, pînă la anulare, pe acelea ale patronului și chiar pe ale colaboratorilor la o operă comună. Nici *Biblia* din 1936 nu a rămas în istorie ca fiind « a lui Miron », nici cea din 1938 ca fiind « a lui Carol al II-lea », așa cum li se pornise publicitatea, ci — și una, și alta — *Biblia lui Galaction*. Cît despre traducătorii Vasile Radu și Nicodim Munteanu, numele lor sînt cunoscute doar de specialiști sau de cei ce-și dau osteneala să citească prefețele edițiilor respective. Justinian avea să-și împlinească visul foarte tîrziu, în 1968, mult după moartea scriitorului și fără contribuția declarată a acestuia, tipărind vechiul text, încă « provizoriu », dar revizuit de doi teologi cu nume fără rezonanță. Galaction însă a rămas biruitor. În ciuda mîhnirilor lui de atunci, de pe drumul cu sălcii al Cernicăi, posteritatea avea să-i păstreze numele în panteonul culturii românești.

— Uite, aici aș vrea să mă odihnesc, a zis el după ce am ajuns în cel de al doilea ostrov, aici, lîngă bisericuța Sfîntului Lazăr, să-mi odihnesc oasele, ascultînd liturghia . . .

Marele Galaction nu-și dorea mormîntul la « Belu », în grădina academicienilor sau în aceea a scriitorilor celebri, ci acolo, în singuraticul cimitir al Cernicăi, alături de vlădici uitați și călugări anonimi. Într-adevăr, acolo îi era dat să se odihnească, dar după o foarte lungă și stranie suferință. Curînd după 1955 am aflat că părintele Gala e bolnav. Nădej-dile că va reveni în viața socială se arătau zadarnice. În cele din urmă, m-am hotărît să mă duc să-l văd. A fost singura mea vizită în casa lui de pe strada care azi îi poartă numele. M-a întîmpinat, la intrarea de jos, soția sa, bătrînă, măruntă, rezemată în cîrjuță, cu o mare poftă de vorbă din care n-am reținut mare lucru în afară de bănuiala că asupra bolnavului se abătuse nu știu ce blestem. Sus am cunoscut-o pe Elena

Galaction. Soțul ei, care-și părăsise serviciul și i se dedicase suferințelor zi și noapte, cu toată ființa și cu o rară capacitate de jertfă, mi-a deschis o ușă. Gala Galaction, îmbrăcat în anterieu, zăcea pe un jilț cu spătar înalt, nemișcat ca o statuie de ceară, cu mâinile odihnite pe rezemători și cu ochii deschiși, încremeniți, în care luceau două lumini fixe, neutre, așa cum luminează stelele în spațiul cosmic, fără tremurul văzduhului.

— Tată, a venit părintele Anania să te vadă, acesta e părintele Anania, tată, nu-i așa că-l recunoști? . . .

Nici un răspuns, nici o mișcare. Mă aflu în fața unui vast univers necunoscut, bănuind a ascunde pe undeva un alt pământ cu ființe raționale, din care aștepti, cu toate antenele la pîndă, un semnal, unul cît de slab, la pragul de jos al speranței. De sub genele țepene nu se comunica decît o tăcere a adîncurilor.

— E conștient? am șoptit eu o întrebare.

— Greu de precizat, mi s-a răspuns. Uneori am impresia că i se trezește, foarte vag, cîte un nerv.

M-am așezat alături de bătrîn, în genunchi, i-am luat mîna dreaptă, i-am sărutat-o și am ținut-o apoi într-a mea, mult, vreme îndelungată, mîngîind-o cu cealaltă și încercînd să murmur versuri din Eminescu. Atunci mi s-a dat părerea că în podul palmei mele a tresărit, pentru o secundă, degetul său cel mijlociu . . .

— Mi-a răspuns! am strigat cu bucurie.

— Asta se împlinse foarte rar, mi s-a șoptit dintr-un zîmbet luminos.

În clipa următoare însă m-am cutremurat. I-am mai sărutat o dată mîna și am lăsat-o apoi pe rezemătoare. Mă cuprinsese spaima. Semnul acela putea să arate că bătrînul știe tot ce se petrece cu el și împrejurul său. Nu era vorba de o comă prelungită, ci de drama unei conștiințe. Creierul care, de-a lungul unei vieți de om, se rostise neostoit în toate

chipurile, prin grai, prin slovă, prin gesturi, prin zîmbet, prin lacrimă sau printr-un simplu suspin, acum zadarnic se ruga de fiecă firicel de nerv să-l ajute măcar atît cît să poată spune că el e încă viu. Această neputincioasă rugăciune a sufletului către propriul său trup avea să dureze șase ani. Apoi a venit eliberarea și pogorîrea de lingă bisericuța Sfințului Lazăr, unde scriitorul dorise să-și odihnească osemintele și să asculte, de deasupra apelor, liturghia.

ANTON HOLBAN

1

„Dacă se întâmplă să ai vreo durere în viață, nici una nu este mai mare decît aceea provenită din dispariția unui om care s-a apropiat sufletește de tine. Căci nimic nu se distruge mai greu decît dragostea pe care un dascăl a reușit s-o sădească în sufletele elevilor săi.

Am voi, fără îndoială, să ne desfacem de marea putere a timpului, am voi să ieșim din cadrul legilor sale; dar « *quid est enim aliud Gigantum modo bellare, cum dis nisi naturae repugnare* ». Ne resemnăm și căutăm a primi toate cu seninătate. Și, totuși, sînt unele fapte care te izbesc cu putere în suflet, zdruncinîndu-l pînă în adîncurile lui.

Iacă, au trecut două săptămîni de la moartea d-lui profesor Anton Holban și totuși nu mă pot împăca cu gîndul că n-am să mai văd niciodată silueta sa înaintînd, grăbită, pe coridorul școalei. Dacă viața sa particulară a fost oarecum deosebită de a celorlalți și zbuciumată, nu mai puțin a fost cît era dascăl de limba franceză al școalei noastre. În fiecare oră a acestei materii aștept să apară în cadrul ușii, așa cum venea altădată: fără catalog, cu mîinile depărtate de corp, cu degetele întinse, cu părul zburlit, neglijat, spunînd obișnuitul « *bonjour* », cîte o glumă sau cîte un spirit de bun-gust.

— *Silence! Les livres fermés! Écrivez!*

Și vocea sa ascuțită pronunța răspicat cuvintele așa-numitului dicteu, voce care și acum îmi sună în urechi.

În clasa a II-a l-am avut profesor de limba română, deși această materie nu era «specialitatea sa», cum ne spunea adeseori. Se zice că obișnuința este aceea care stabilește legături sufletești, că obișnuința este aceea care creează prietenii și dizolvă urile; fără îndoială că aici este foarte mult adevăr, dar ceea ce se face pe această cale n-are pecetea veracității, a valabilității și, prin urmare, a durabilității; noi nu numai că ne-am obișnuit cu felul său de a preda limba română, și, mai târziu, limba franceză, dar el a reușit cu prisosință să împlinte în sufletul nostru dragostea de muncă, dragostea de literatura românească și franțuzească. Profesorul care a știut numai să învețe, păstrându-se, cu toate acestea, departe de sufletul copiilor, nu și-a îndeplinit decât jumătate din menirea sa pedagogică; căci, orice s-ar zice, un profesor nu este pus numai să instruiască de la înălțimea catedrei, ci are și frumosul scop de a desăvârși sufletele, de a face să crească în elevi spiritul dragostei și al puterii de muncă. Și, pentru că profesorul Holban avea toate aceste calități, noi îl iubeam. Da, îl iubeam.

Regulile gramaticale nu-i plăceau. Ne instruia mai mult în latura literaturii. Un «zece» era binevenit aceluia ce ar fi citit cea mai frumoasă carte. Mi-aduc aminte când ne-a recomandat să citim *Quo vadis* și *Jack*. După două zile fiecare din noi putea povesti conținutul acestor două cărți, numai pentru a face plăcere domnului profesor. Și, contrar înclinațiilor elevilor, ora de limba română era cea mai mult așteptată de noi, fiindcă era plină de voieșie. De foarte multe ori ne făcea să rîdem, prin spiritele și anecdotele sale. Parcă-l văd: plimbîndu-se pe dinaintea băncilor, cu mîinile în fundul buzunarelor, rîzînd cu hohote, ca un copil naiv ce se bucură de vederea unei jucării minunate. Rareori sta la catedră.

Și atunci, după terminarea orei, lista de absenți nu mai putea fi întrebuițată; subiectul discuției, un popă, o casă, o pisică, lua imediat ființă pe hîrtie, sub forma unei caricaturi.

Un om așa de bun ! Și o metodă de predat materia așa de deosebită și de frumoasă ! Și, cu toate acestea, era persecutat de unii elevi, care nu voiau să-l înțeleagă. În ultimul timp devenise ca un coleg de al nostru.

— Ce să fac, camarazi — ne spunea cîteodată — ce să fac, dacă există această lege urîță, ca eu să mă numesc profesor, iar voi elevi?! Oare nu s-ar putea să schimbăm noi această lege, cel puțin în cadrul cursurilor noastre?

În fiecare luni venea voios, ca de cele mai multe ori, în clasă.

— *Bonjour*, camarazi, iacă, v-am adus o *Vreme!*

Alteori venea trist, melancolic, cu ochii pierduți în van, vorbindu-ne de o întîmplare tristă. Cîteodată ne vorbea și despre moarte, de care era veșnic îngrozit. Nu se putea împăca cu ideea că, odată, va trebui să dispară din lumea prietenilor săi. Glasul său curgea lin, duios, aproape sfîșietor de duios, încît inima cea mai tare s-ar fi putut înduioșa.

Însă cea mai frumoasă și mai nemuritoare (sic) amintire va fi biblioteca noastră, a clasei noastre, înființată din micile noastre economii, din îndemnul domnului profesor Holban. Am fost prima serie de elevi care și-a făcut o bibliotecă aparte. Dînsul ne recomanda cărțile ce trebuiau cumpărate. Și, fără a-i spune, ca să-i facem o plăcere, am cumpărat *O moarte care nu dovedește nimic* și *Romanul lui Mirel*. Pe prima i-am cerut un autograf. Și acum îl citesc: «Prietenilor mei din clasa a II-a, seria B, cu condiția să o citească numai cînd vor fi mari». Și, mai jos, semnătura lui, simplă, un A și un H.

— Domnilor — ne spunea uneori — nu mai complicați iscăliturile; cu cît cineva are o coadă mai mare la iscălitură cu atît inferioritatea lui față de ceilalți este mai mare.

Și mă gîndesc: se poate ca din mîna aceea delicată și nervoasă, care a scris acele rînduri, ca din întreaga lui făptură să nu fi rămas decît un pumn de cenușă?

La clasa a VIII-a, în ultima oră de pe trimestrul I, a venit puțin trist. Jumătate din elevii clasei, fiind ocupați cu pregătirea serbării de Crăciun, n-au putut să vină la oră. La plecare a exclamat:

— Îmi pare nespus de rău că, cel puțin în ultima oră, n-au venit toți camarazii mei . . .

Ultima oră? În ce sens o spusese? Poate că nici nu s-a gîndit că va fi « ultima ». Acest « ultim » absolut îl îngrozea și-l făcea să se cutremure. Însă destinul a voit așa cum s-a întîmplat.

Și dacă în lumea prietenilor din viața sa particulară este regretat și plîns, apoi nu mai puțin prietenii dintre zidurile școlii, unde a risipit energie, unde a depus atîta muncă, unde a creat atîtea legături sufletești, vor păstra în sufletele lor amintirea veșnică a iubitului și regretatului lor dascăl și camarad Anton . . . “

(*Vremea*, 7 ianuarie 1937)

2

Puțini ar crede că acestea erau sentimentele unui seminarist de cincisprezece ani față de un profesor ateu. Holban nu făcea un secret din ateismul său — dealtfel, neprogramatic și lipsit de ostentație —, tolerat de directori și de abia perceput de elevi, ceea ce nu l-a împiedicat să fie profesor la trei școli teologice, Seminarul din Constanța, cel monahal din mînăstirea Cernica și Seminarul Central din București, acestuia din urmă aparținîndu-i și semnatarul textului de

mai sus. Mă întâlnesc cu acest text după patruzeci și cinci de ani și-l transcriu cu emoție nu numai pentru că el înseamnă debutul meu publicistic în ceea ce s-ar chema «proză», ci și pentru mărturia documentului sufletesc. Mai bag de seamă că între el și amintirile mele publice din ianuarie 1977* diferențele sînt minime și că, prin urmare, memoria m-a înșelat foarte puțin.

Holban se număra printre dascălii distinși ai Seminarului Central, școală care, dealtfel, printr-o veche tradiție și prin faima ei de solid așezămînt de cultură, nu ducea lipsă de elite didactice. (Aș cita numai pe Iuliu Valaori, Cezar Papacostea, Victor Papacostea, Petru Caraman, Nae S. Ionescu, Iuliu Scriban, Alexandru Dan Petrescu, George Breazul, mulți din ei deveniți, după aceea, universitari.) Nu știu cum va fi ajuns Holban profesor aici. Printr-o simplă și mecanică «repartiție» de la minister? E puțin probabil. Oricum, calitatea profesorului era dublată de reputația scriitorului și mai degrabă aș crede că fusese «recrutat» de către directorul școlii, Petre Partenie, el însuși o vedetă a dascălimii bucureștene, dublat, de asemenea, de un prozator care-și încerca șansa notorietății (publicase un volum de nuvele și-și avea portretul în librăria «Cartea Românească», unde-l priveam cu admirație ori de cîte ori intram să cumpăr o carte și-mi roteam ochii pe galeria nemuritorilor, un Olimp către care năzuiau toți cei de prin rafturi). Partenie era sensibil și la devenirea noilor făgăduințe și, în ce mă privește, îi datorez nu numai debutul meu dramaturgic, printr-un scenariu radiofonic ajuns și difuzat, prin mijlocirea lui, la Radio București, ci și înția mea conștiință de «scriitor», conștiință care presupunea, mai întii de toate, un regim de muncă mai strîns și mai aspru decît al muritorilor de rînd (după

* Consemnate, selectiv, în *Manuscriptum*, nr. 1/1978, și în volumul *Alte 13 Rotonde 13 la Muzeul Literaturii Române*, București, 1981.

succesul de la Radio, directorul mi-a destinat o cameră de lucru literar — azi s-ar spune de creație —, o fostă sală de repetiții a orchestrei, în care mă puteam sustrage, câteva ore pe zi, servituților comunitare). Că directorul îl prețuia pe Holban în chip deosebit se vedea și din mențiunile elogioase pe care le făcea asupra-i în șezătorile culturale de sîmbătă seara, cînd nu uita, în cuvîntul său de la sfîrșit, să sublinieze, în fața celor peste trei sute de elevi, prezența valorilor spirituale cu care era înzestrat corpul didactic al școlii.

Anton Holban era profesor de franceză, dar înfîlnirea mea cu el s-a făcut în clasa a doua, unde el, probabil pentru completare de ore, predă numai limba română. Printre elevii din cursul superior avea faima — sinistră! — a unuia din dascălii cei mai exigenți și nu puține erau victimele lui la examenele de sfîrșit de an; repetenții, pur și simplu, îl urau, corijenții tremurau de spaimă. Nu era însă singurul. Profesorii, cei mai mulți, le cereau elevilor enorm, pe măsura unei programe analitice foarte pretențioase, cu cîte șase și chiar opt ore de curs pe zi, menită să mențină faima unei școli unde « se învață carte ». Dacă mă gîndesc bine, în școala aceea de pe Dealul Viilor, așezată între două fabrici, cea de bere și cea de chibrituri, ea însăși poreclită « fabrica de popi », materiile teologice erau minoritare. Un spațiu vast îl ocupau științele exacte (fizica, chimia, științele naturale, matematicile — inclusiv cele superioare), istoria și geografia, filosofia (în special psihologia, logica și retorica) și, bineînțeles, limbile clasice și moderne. O anume îngăduință, sprijinită de tradiție, făcea ca disciplinele umaniste să se simtă la largul lor în interiorul unei programe de profil; Augustin și Ieronim nu-i excludeau pe Cicero, Virgil și Horațiu, Vasile cel Mare se simțea bine în vecinătatea lui Homer. Într-un asemenea climat, Anton Holban avea toate motivele să se simtă, și el, la largul său, în sensul că, fără a-l neglija pe Bossuet, putea face cursuri ample despre Alfred de Musset și Marcel Proust. Așa stînd

lucrurile, se înțelege ușor că repetenții săi cădeau mai puțin din pricina lui Bourdalou (din care, conform rutinei, puteau relativ ușor să învețe pe de rost câteva predici) și mai mult pe seama lui Paul Valéry (cu care, prezumau, nu vor avea prea mult de-a face în parohie). Nu mică a fost spaima puștilor dintr-a doua când au aflat că-l vor avea la română pe temutul Holban (franceza, ca și latina, le era predată de Iuliu Ștefănescu, dascăl cu apucături de mîță blîndă, care, pe lîngă declinări complicate, îi învăța pe copiii de țărani și cum să folosească corect hîrtia igienică, privilegiu de care, zicea el, Iuliu Cezar nu s-a putut bucura). Întîia confruntare dintre elev și profesor poate fi, deseori, decisivă pentru relațiile lor de mai tîrziu. De obicei, școlarul își scrutează dascălul ca pe un adversar potențial, știind că uriașului Polifem, care are de partea lui forța și puterea, bietul Ulise nu-i poate opune decît inteligența, tradusă, uneori, în viclenie. Surpriza a fost că în locul unei pantere a intrat în clasă un domn jovial, bine dispus, aproape vesel, al cărui grai uimea și prin aceea că li se adresa elevilor (chiar dintr-a doua !) cu « domnilor » sau, după moda vremii, « camarazi ». Apariția contrasta nu numai cu imaginea terifiantă a profesorului de franceză, dar și cu tot ceea ce erau ei deprinși să vadă la aproape toți ceilalți, oameni sobri, academici, cu ticuri profesionale, dominanți pe buza înaltă a prăpastiei ce despărțea catedra de bancă. Emoția acelei întîlniri avea să mai fie trăită de promoția mea o singură dată, în anul următor, cînd, pentru limba latină, a venit tînărul Alexandru Elian, cunoscutul bizantinolog de mai tîrziu. În timp ce el, plimbîndu-se prin fața noastră, ne făcea cunoștință cu *a*, *ab*, *absque*, *abs* și *de*, *coram*, *clam*, *cum*, *ex* și *e. . .*, tocul unui coleg din banca întîii, probabil stîrnit de o mișcare neatentă, a căzut pe parchet, cu un zgomot lăbărtat, și s-a rostogolit pînă către picioarele profesorului. Clasa a înghețat, vinovatul aștepta cu resemnare torentul mînici. . . Nu. Întrerupîndu-se pentru câteva

secunde, Elian s-a aplecat, a luat tocul cu două degete fine și, cu o mișcare tot atât de elegantă, l-a reșezat la locul lui, după care, imperturbabil, a continuat: *sine, tenus, pro* și *pre* . . . Cu acest simplu gest, profesorul ne-a câștigat pentru totdeauna. Nu numai că i-am învățat, pe loc și pe viață, toate prepozițiile cu ablativul, dar la sfârșitul trimestrului întâi l-am rugat să ne dea adresa, ca să-i trimitem felicitări de Crăciun, fapt cu totul neobișnuit, pe atunci, în relațiile elevilor cu dascălii lor, când indulgenței nu i se ofereau buchete de flori (o țin minte și acum: strada Ferari nr. 4). Nu pentru toți absolvenții Seminarului Central va fi rămas Anton Holban, sufltește, un prieten, dar micuții din clasa a doua și-l păstrau ca atare chiar și mai târziu, în anul următor, când exigențele dascălului de franceză erau incomparabil mai severe. În Holban era un amestec de gravitate și inocență, de tristețe și frenezie, de spaimă și vitalitate. Deseori se copilărea în fața copiilor și râdea în hohote când Eclezirescu, un dolofan umflat parcă cu țeava, prins cu mîța-n sac că nu știe gramatică, se făcea că-l îmbunează « zicîndu-i » la țambal, cu degetele, pe aripa catedrei și îngînînd un « dînga-dînga » în care se amestecau, ușor camuflate, silabe licențioase. Pînă la urmă, ca să-l salveze, profesorul l-a invitat să spună ce-a înțeles el din *Luceafărul* lui Eminescu. Povestind cam dezlinat și cu vorbe cam simplute, elevul se exprimă la un moment dat:

— Pajul Cătălin, care era un băiat simpatic . . .

— Ei, asta-i prea de tot! se indignează Holban. Altă expresie n-ai găsit? . . . Auzi: « un băiat simpatic » ! . . .

La cîteva momente se răzgîndește, tresare, exclamă:

— Eclezirescule, ești un geniu! În definitiv, asta era, domnule, pajul Cătălin: « un băiat simpatic » și atîta tot; « un băiat simpatic », pe care frumoasa fată, sub ochii gravi ai lui Hyperion, și-l făcuse « simpatiu » . . . În acest caz, poți să-mi spui, Eclezirescule, ce devenise fata în brațele pajului?

— Gagică, domnule profesor.

— Ești un geniu, Ecclezirescule, pentru asta am să-ți pun nota zece!

Această izbândă nu l-a împiedicat pe Ecclezirescu să rămână repetent.

— Domnilor, povestea Holban altă dată, eram la mine, la Fălticeni, mă plimbam prin livadă și am dat acolo de o fetiță, în vîrstă de vreo doi ani și jumătate, jucîndu-se, cu lopățica și gălețica, în nisip. « Ce frumoasă ești, domnișoară, i-am spus eu, și mult îmi place să-ți privesc pantalonașii » . . . Fetița s-a ridicat, și-a potrivit rochița și, uitîndu-se la mine, cu ochii închiși pe jumătate, m-a apostrofat, amenințîndu-mă cu degetul: « Mata ești un măgar ! »

Și profesorul s-a pornit pe un rîs spasmodic, se plimba prin fața băncilor și rîdea fără oprire, iar noi ne uitam la el și nu prea pricepeam ce anume îl făcuse să rîdă. Numai după ce și-a potolit veselia și ne-a citit pe fețe nedumerirea, ne-a făcut atenți asupra asocierii celor două cuvinte « mata » și « măgar », explicîndu-ne, la mintea noastră de atunci, cum se poate obține limbajul comic prin împerecherea unor noțiuni care se ciocnesc. De această scenă aveam să ne aducem aminte mai tîrziu, la studiul lui Caragiale.

Farmecul personal al lui Holban biruia și prin aceea că el, dascălul atît de temut de unii, nu tîra în urmă-i un alt nume în afară de al lui. Se știe cu cîtă generozitate acordă elevii porecle profesorilor. Seminaristii nu făceau excepție, în școală existau întotdeauna cîte un « Măcelaru », « Cică », « Chenae », « Qu-qu », « Nea Nicu Plăcintarul » etc. , etc. Nu-mi amintesc ca lui să i se fi spus vreodată altfel decît Holban. Temut, dar respectat.

Nu se poate ca în profesorul de limbă română să nu fi lucrat și scriitorul. În definitiv, elevii sînt cititorii sau viitorii cititori ai scriitorilor, iar un adevărat curs de limbă română are și menirea de a-i forma în acest sens. Holban a inaugurat,

atunci, la clasa a doua, emulația lecturii. Nu s-ar putea spune că în școală nu se citea literatură. Dimpotrivă. Biblioteca era foarte bine înzestrată și la îndemâna oricui, prin împrumut sau prin acces zilnic în sala de lectură, oferind o generoasă gamă de autori, de la Neculce la Crevedia. Achizițiile însă nu țineau ritmul noilor apariții; acestea din urmă se deconspirau mai mult întâmplător prin puținii elevi care frecventau librăriile, și așa se făcea că te pomeneai cu Costică Bărbulescu vorbind cu însuflețire despre Emil Cioran, nume pe care fișierul bibliotecii îl ignora. Cazurile de acest fel nu erau puține, golurile se îplineau târziu sau niciodată, fie din motive bugetare, fie din neglijență. Exista și o lacună mult mai resimțită, perpetuată printr-o inerție stupidă, aceea de a nu li se permite elevilor accesul la reviste și ziare. De abonamente, oficiale sau individuale, nici nu putea fi vorba. Puținele exemplare pătrundeau în internat la modul clandestin, aduse sub veston de unii elevi, vicioși ai informației curente, și implicau riscuri. Holban era singurul profesor conștient de opacitatea acestei măsuri și, mai ales, singurul care o înfrunta. În fiecare luni venea în clasă cu numărul proaspăt, apărut în ajun, al revistei la care și el colabora:

— Domnilor, v-am adus o *Vreme*.

Nu am înregistrat niciodată reacții ale spiritualilor, chiar dacă aceștia vor fi observat că profesorul se întoarce în cancelarie fără revista cu care plecase, iar noi, pe de altă parte, o savuram ca pe un fruct oprit, deși nu înțelegeam mare lucru din limbajul critic al lui Pompiliu Constantinescu.

Pe de altă parte, dacă în internat se citea destul, de o anume îndrumare a lecturilor nu se ocupa nimeni, cu atât mai puțin de formarea gustului. Acesta începea numai prin șecuri întâmplătoare, așa cum mi se întâmplase și mie unul în clasa întâi, la o oră de română. Mă laudam că, pînă atunci, citisem peste o mie de cărți, ceea ce, gîndesc și acum, nu ofensa adevărul. (Mai târziu am fost mirat să aflu că Argehi,

în 1929, se plîngea de lipsa bibliotecilor la sate. Exact la acea vreme eu «înghițeam» nu numai biblioteca școlii primare, ci și pe acelea ale celor cîteva cămine culturale din satele învecinate, în ale căror rafturi ședeau alături Ispirescu și Andersen, *Pădurea spînzuraților* și *Povestiri după Shakespeare*. Să fi fost oare plasa Drăgășani mai privilegiată decît altele?) Profesorul Petru Caraman ne-a poftit să povestim, fiecare, cîte ceva din ceea ce citisem. Cînd mi-a venit rîndul, am debitat o povestioară găsită cîndva în cărțulia unui oarecare Virgil Caraivan, o istorie ușor licențioasă, de erotică țărănească, pe care el, bineînțeles, n-a răbdat s-o asculte pînă la sfîrșit. Mă ard și astăzi flăcările cu care profesorul mi-a înfierat alegerea: «Cum e posibil, striga el fierbînd de indignare, ca din tot ce ai citit tu — și te cred că ai citit — să alegi tocmai o asemenea tîmpenie? Admit că se poate citi la întîmplare, dar ceea ce trebuie să-ți rămînă în memorie nu poate fi, în nici un caz, fructul întîmplării.» Lecția mi-a fost, într-adevăr, usturătoare și nu m-am reabilitat decît tîrziu, cînd i-am dat lui Caraman un prompt și impecabil exemplu de viitor I combinat cu viitorul II ! Dar de lecturile noastre el nu s-a mai ocupat. Holban venea nu numai cu o nou-tate, ci și cu o metodă originală.

— Domnilor, începea el, în editura «Socec» a apărut cutare carte. Cei care o citesc mai întîi și-mi depun referate asupra conținutului și ideilor principale vor avea de la mine nota 10.

Între cei peste treizeci de elevi, cîți eram atunci în clasa a doua, s-a stîrnit o adevărată întrecere în a citi cărțile recomandate de profesor, cele mai multe reprezentînd noutăți editoriale din colecțiile «Biblioteca pentru toți» și «Minerva», mai ușor accesibile, prin prețul lor, buzunarelor noastre sărăcăcioase, de copii veniți de la țară. Chiar și în cazurile acestea, el căuta să ne ajute:

— Mergeți la librăria « Cartea Românească » și vă prezentați la domnul Montauceanu — țineți minte: Montauceanu —, îi spuneți că v-am trimis eu și veți obține cărțile cu rabat.

Într-adevăr, dacă ne duceam un grup de zece-cincisprezece băieți și cumpăram aceeași carte în tot atâtea exemplare, domnul Montauceanu, un bărbat înalt, totdeauna îmbrăcat impecabil, cu părul bine periat și mustața tunsă englezește, dădea ordin să ni se facă preț redus. În cursul unui singur an școlar, copiilor de țărani le deveneau familiari nu numai Calistrat Hogaș, Al. Brătescu-Voinești sau Emil Gârleanu, ci și Dickens, Gogol, Tolstoi, Alphonse Daudet și Edmondo de Amicis. Când nota 10 amenința cu inflația, profesorul oferea batoane de ciocolată.

Tot din inițiativa lui și tot atunci a luat ființă întâia bibliotecă de « clasă », menită să completeze golurile din cea mare, îndeosebi cu noile apariții din librării. Nu i-a trebuit prea multă străduință. Am pus, toți, bănuț lingă bănuț, am făcut rost de un dulap și, în câteva săptămîni, l-am umplut cu cărți, unele donate de noi, altele cumpărate prin colectă « publică ». Biblioteca, potrivit unui statut ad-hoc, trebuia să ne însoțească, sporindu-se, clasă cu clasă, pînă la absolvire, cînd urma să fie dăruită bibliotecii celei mari. Mai mult, ea era destinată să fie și un exemplu pentru alte clase. Dar nu a fost. Holban a dispărut prea devreme și, odată cu el, entuziasmul pentru începuturi de acest fel. Nici dulapul nostru nu a ajuns pînă în clasa a opta; s-a risipit pe drum, nu mai știu cînd, poate într-o vacanță. . . Observ însă că memoria m-a înșelat asupra cărții pe care Holban ne-a dat o dedicație condițională. Credeam că a fost *Ioana*, al cărei titlu, nu încape îndoială, a stîrnit curiozitatea — și imaginația — unor puberi care știau cîte ceva despre tentația adamică. Copilul de cincisprezece ani însă mărturisea că fusese vorba de *O moarte care nu dovedește nimic*; sînt obligat să-l cred pe el.

Desigur, nu ar avea rost să vorbesc atît despre profesorul Anton Holban dacă de el nu s-ar lega  i amintirile scriitorului care mijeza în mine. Am avut privilegiul de a-i fi mult mai aproape dec t colegii mei,  i aceasta nu numai pentru că eram cel mai bun la limba română, ci  i — mai ales — pentru că scriam poezii. Fără să-mi dau bine seama, devenisem micul său prieten.  mi acorda conversa ii particulare, în recrea ia mare, de la ora 10, sau către vremea pr nzului sau în orele de după amiază. Primăvara sau vara ne plimbam printre castanii din largă curte a internatului, iarna străbăteam, cu pași  nce i, lungul coridor ce se proptea cu un capăt în holul de la intrare  i cu un altul în spa iul infirmeriei. Sim team în jurul meu respectul, deopotrivă, al colegilor  i al celor mai mari decât mine. Holban nu se preocupa cu precădere de ce anume scriam eu,  i nici de cum scriam. Pentru el era important că scriu  i voia să stăruiesc, să nu r m n o f g duin  neimplinită. Nu cred că am făcut la el o ucenicie literară  i nici nu a căutat să mi-o dea. Dar se ocupa de mine în mod deosebit  i cred că am avut în el un sprijin de care orice scriitor are nevoie atunci când se află la începutul drumului. « Forma ia, stilul personal, orizontul propriu, evolu ia în formule noi se alcătuiesc pe parcurs, zicea el, important e să te iei în serios, să crezi cu putere că ești în stare să faci ceva. Nu e un dezastru că poeziile dumitale de acum îl mai-mu aresc pe Eminescu sau pe Alecsandri sau pe Vlahu a; poate că e chiar un bine să treci mai  nt i prin ei; te vei desprinde mai  rziu, c nd le vei purta recuno tin  ».

Nu cu astfel de încurajări m-a învrednicit Eugen Ionescu, actualul membru al Academiei Franceze, care l-a suplini  pe Holban pentru vreo două luni, în timp ce acesta se afla, nu cu mult înainte de moarte, în spital. Mi-a citit c teva

poezii, a strîmbat din nas și a catadixit să-mi spună că stilul clasic, în care scriam eu, e depășit, vetust, și că trebuie să cultiv poezia modernă, singura care poate să mai aducă ceva nou. Am căutat cuvîntul « vetust » în dicționarul lui Candrea și am constatat cu satisfacție că înțelesul lui nu mă ofensează. Dacă Ionescu, pînă la urmă, nu m-a încurajat, nici nu m-a descurajat. Citisem, una după alta și din scoarță-n scoarță, cronica lui Șincai și pe aceea a lui Neculce și intuiam valorile « vetuste » ale limbii române.

O prietenie nu e adevărată dacă, măcar din cînd în cînd, nu e pusă la încercare și de o ceartă. Cu Holban am avut — să-i zicem — un diferend, la vremea cînd mă aflam în clasa a doua. Eram foarte sărac, iar singura mea pereche de pantaloni, pe care o purtam de la începutul școlii, se cam rupsesse și era cam necîrpită, ceea ce profesorului, evident, îi displăcea. Mi-a atras atenția în cîteva rînduri, mai întii prin aluzii acoperite, apoi ceva mai transparente. Cred că nu intuiise îndeajuns lipsa mea de posibilități materiale și mai degrabă puneă totul pe seama unui spirit de boemă prematură (falsul model eminescian). Așa s-a făcut că, pînă la urmă, mi-a adresat o muștrare directă, aspră și . . . publică:

— Te rog să umbli cuviincios ! Ce, crezi că dacă ai talent, trebuie să umbli cu pantalonii rupți ?

Jignit în demnitatea sărăciei mele, m-am simțit obligat să răspund, dacă nu impertinent, cel puțin sentențios, printr-o formulă care să-i intre bine în cap:

— Domnule profesor, eu nu cred că talentul meu stă în pantaloni !

Numai după ce profesorul, secondat de toată clasa, a izbucnit în obișnuitele lui cascade de rîs, mi-am dat seama de dezastru, de prăpastia dintre ceea ce voisem să spun și ceea ce spusese de fapt. Umilit de moarte, acum și în reputația mea de « scriitor », m-am așezat în bancă, cu obrazii în flăcări și cu un nod gutural pe care abia mi-l stăpîneam.

De atunci mă țineam la distanță de profesor și-mi pusesem în minte să nu-l iert. La scurtă vreme după aceea ne-a supus unui extemporal, unul din cele pe care obișnuia să le dea pe teme-surpriză. Tema compoziției era: « Ce-mi place mai mult, soarele sau luna? » Eram convins că Holban nu aștepta de la un poet decât două pagini despre « regina mării ». După zece sau cincisprezece minute, profesorul a strâns extemporalele și a început să le citească pe loc, la catedră. La sfârșitul unuia din ele, s-a uitat drept la mine, pe jumătate încântat, pe jumătate amuzat:

— Anania, te-ai făcut al dracului !

Într-adevăr, numai « de-al dracului » îmi plăcuse mai mult soarele și-i făcusem un elogiu copios. Se pare că impertinența mea i-a plăcut. Mi-a notat extemporalul cu 10 și am redevenit prieteni. Continua să mă întrebe ce mai scriu, se uita uneori peste proaspetele mele încercări, îmi vorbea des de literatură. Mai târziu, în anul următor, am găsit prilejul să-i explic cărui fapt i se datora ținuta mea vestimentară atât de puțin onorabilă. La rîndul său, mi-a spus:

— Iată, aș vrea să fii ceva mai bine îmbrăcat pentru că vreau să ies cu dumneata la lume, să te port cu mine prin librăriile în care scriitorii își lansează cărțile și dau autografe, să te prezint, să-i cunoști, să te faci cunoscut. . . Cu cît mai devreme, cu atît mai bine.

De îndată ce taică-meu mi-a încropit un costumaș mai bun, Holban și-a început programul de a mă scoate « la lume ». Nu am avut însă parte decât de început, și acela menit să nu-mi lase o amintire glorioasă. La prima întîlnire de la librăria « Cartea Românească » m-a prezentat poetului Al. T. Stamatiad, autor al unei cărți cu titlu imposibil, *Din trîmbițe de aur*, din al cărui « moment » nu mi-a rămas decât o mustață bogată, frumos răsucită și bine pomădată. Acesta a fost singurul scriitor pe care l-am cunoscut prin mijlocirea marelui meu prieten. M-am pomenit fără Holban cu mult înainte de a fi

sperat să mă introducă la « Sburătorul » (știam că el e nepotul lui E. Lovinescu).

Nu știu câtă gramatică românească sau câtă limbă franceză am învățat de la Anton Holban, dar e sigur că lui îi datorez inițierea, cu câțiva ani mai devreme, în muzica simfonică. În școală se făcea, firește, multă muzică, pe ambele notații, psaltică și occidentală, cu profesori celebri de talia lui I. Popescu-Pasărea și George Breazul. Nu lipsea formația corală, bogată, puternică, șlefuită în lungi și istovitoare după-amieze de « ansamblu », când cei cu vocile formate solfegiau din repertoriile individuale, în timp ce pe puștii din cursul inferior îi uita Dumnezeu în picioare, înșirați de-a lungul pereților, bătînd măsura respectivă, $5/4$ sau $4/4$ sau $5/8$, să le intre-n sînge pe viață. Nu era absentă nici orchestra de coarde, cu toată scara ei de instrumente, de la viori la țambal și contrabas, pe care profesorul de violină (materie obligatorie în programa analitică, rămasă, probabil, din vremea cînd preoții de la țară trebuiau să fie, în numeroase cazuri, și învățători) o dirija în frac, ca la Ateneu. Instrucția de acest fel însă urmărea să facă din elevi nu muzicieni, ci muzicanți, mai mult producători de sunete decît consumatori de armonii. Nivelul repertorial nu depășea, pentru cor, « Marșul » din *Aida* sau « Corul vînătorilor » din *Freischütz*; cît despre orchestră, performanța ei supremă era o suită de arii populare, aplaudată frenetic de fiii de țărani, care-și vedeau astfel zestrea înnobilită de fracul dirijorului. Educația muzicală în sine lipsea cu desăvîrșire, lipsă agravată de rigiditatea disciplinei de internat, care nu permitea accesul elevilor în « locurile publice », prin acestea înțelegîndu-se, tacit, și teatrul, cinematograful, sala de concerte și stadionul (singurul sport admis pe « platou » — ca și în competițiile interșcolare — era oina, în care seminariștii, ca și cei de la școala normală, cu mușchii lor aduși de la țară, excelau). Excepție făceau doar filmele sau piesele, puține, alese de director, la care elevii

mergeau în șir de cîte doi, ca la primară, supravegheați de pedagogi. În oraș nu se putea ieși decît cu bilet de voie bine motivat sau în învoirea generală din după-amiezele de sîmbătă și duminică, și atunci numai pînă la ora 6, cînd toată lumea trebuia să fie în internat. O educație culturală pe cont propriu implica riscuri (riscuri pe care mi le-am asumat și eu, mai mărișor, cînd mă împătimisem pentru teatru și, de dragul unei piese la Național, forțam o fereastră și săream un gard), iar delincvenții, atîția cîți erau, își puneau situația în joc mult mai puțin pentru un concert simfonic decît pentru un meci de fotbal în care juca Bindea.

Holban nu a încercat niciodată să mă sustragă rigorilor disciplinare, nici să solicite pentru mine un regim privilegiat. În cursul plimbărilor noastre din internat a început să mă întrebe dacă îmi place să ascult muzică și anume ce fel de muzică. I-am destăinuit atunci ceea ce nu știau decît colegii de dormitor. Țineam sub pernă, clandestin, un aparat de radio cu galenă și căști, minuscul, construit de fratele meu, Mitică, într-o. . . cutie de pudră, după un anume sistem de economisire a spațiului, imaginat de el. Aveam grijă să-mi așez patul lîngă o fereastră, ca să leg «antena» de burlan și «pămîntul» de calorifer. Datorită acestei instalații, al cărei statut de ilegalitate îmi sporea interesul, frecventam cu regularitate scenariile radiofonice (teatrul la microfon, cum se spune astăzi), și nu din senin am abordat genul poeziei dramatice printr-o asemenea specie, la șaisprezece ani. Cît despre muzică, singurele mele delicii erau melodiile populare și romanțele, deseori transmise, tîrziu, pe la miezul nopții, de la restaurantul «Coșna-Cireșoia», unde cîntau Grigoraș Dinicu, Fănică Luca și Petre Alexandru.

— Dar muzică simfonică nu ascuți? m-a întrebat profesorul. Se transmite destul de des, și bună.

— Am încercat, dar mă plictisește, i-am răspuns.

— Nu se poate, nu e voie, pe un poet nu-l poate plictisi muzica simfonică. . . Cred însă că-ți dau dreptate, vii de la țară, nu știi nimic despre ea sau din ea, va trebui să înveți mai întâi s-o citești, nu mult, elementar, pe urmă mergi singur. O să-mi iau voie să mă ocup puțin de dumneata.

M-a invitat la el acasă, în orele mele legiuite. Am fost de câteva ori. Nu mai știu unde ședea, amintirea mă poartă, vag, pe strada C. A. Rosetti sau undeva primprejur. La el am văzut pentru prima oară, cu uimire și admirație, stive de discuri, în coloane, unul peste altul (așa cum de fapt — am știut mai târziu — nu se țin plăcile într-o discotecă), și acolo, la patefonul și sub explicațiile lui, am știut ce este și din câte părți se compune o sonată, o simfonie, un concert, cum se ascultă un poem simfonic în așa fel încît tu să recompuți, în imaginație, povestea exprimată de compozitor prin muzică, ce este un leitmotiv, o variație pe temă, de ce partea a treia a unei simfonii este, mai întotdeauna, un *scherzo*, cum trebuie să înțelegi limbajul instrumentelor. . . Nu mai pot identifica nici una din piesele muzicale ascultate atunci, dar știu că Holban îmi deschidea porțile unor vaste și miraculoase universuri, în care sufletul meu se afunda cu aripile deschise. De atunci am părăsit restaurantul « Coșna-Cireșoaia » și mi-am orientat galena către Ateneul Român, din a cărui sală mă înfiora mai întâi acordarea însăși a instrumentelor, ca un preludiv la un festin spiritual. Mi s-a micșorat, într-un fel, și sentimentul de vinovăție pentru clandestinitatea căștilor mele; eram incredințat că, în cazul că voi fi prins, directorul Petre Partenie — care era membru în Comitetul Societății de Radiodifuziune — mă va ierta dacă-i voi mărturisi că am ascultat *Simfonia Destinului*. Mi-am mai făgăduit că, atunci cînd voi fi mare și voi avea bani, să-mi înzestrez locuința cu o colecție de discuri ca aceea a lui Anton Holban. Mi-am împlinit visul, peste un număr de ani, în condiții mult mai norocoase decît ale lui, și m-am căznit să desăvîrșesc, metodic,

ceea ce începuse el. Și astăzi, ori de câte ori gust deliciale unei audiții de muzică simfonică, mai ales pe discuri, îl simt patroneându-mă de deasupra și-i surîd în amintire.

4

Chiar și cei mai micuți elevi ai lui Anton Holban știau că profesorul era obsedat de ideea morții și că purta în el o pustiitoare spaimă de neant. Risul său, lung, clocotitor, era uneori nefiresc, ochii trădau crisparea unui halucinat. Nu se sfia s-o spună:

— Mi-e frică de moarte, ce vreți, am o spaimă îngrozitoare. Dacă e absurd să te naști, e cu desăvîrșire absurd să mori . . . Și când te gîndești că nimeni și nimic nu te poate salva, nici măcar Dumnezeu în care credeți voi.

Noi ne gîndeam atunci la un imn, de abia silabisit într-o carte de ritual, care vorbea despre starea dramatică a sufletului când se desparte de trup « . . . Către îngeri ridicîndu-și ochii, în zadar se roagă; către oameni mîinile tinzîndu-și, nu are cine să-l ajute . . . », și ni se părea că profesorul are dreptate, deși mai rămînea ceva pe deasupra. Nu aveam însă cum să știm că Holban trăia mai mult decît obsesia unei idei. Trăia presentimentul apropiatului său sfîrșit. De abia începusem clasa a patra, când profesorul a început să lipsească, tot mai des, de la cursuri. Știam că se interna, periodic, în spital, dar aceasta i se putea întîmpla oricui, fără să fi fost un semnal de alarmă. Era vremea când eu îl cam ocoleam; fusesem surprins nu îndeajuns de pregătit la o lecție de franceză, căpătasem o notă — pe merit — proastă, îmi era rușine și mă gîndeam să nu mă țin în apropierea lui pînă când mă voi reabilita. Deodată a venit vestea că Anton Holban nu mai este. Un fior mare a trecut prin toată școala. Oricît

≡ **părea** de monstruos, întâia reacție a fost a unor elevi mai mari, din cursul superior, fostele victime ale exigențelor lui, care au jubilat. Cei mai mici au plîns. Detractorii răspîndeau, zgomotos și insinuant, vestea că profesorul ateu va fi incinerat. Asupra motivării, părerile erau împărțite: unii credeau că așa lăsase el, cu limbă de moarte, alții, mai milostivi, o puneau pe seama unui unchi al său, care ar fi dorit să-i păstreze aproape urna cu cenușă.

De aici, amintirea mea nu mai calcă decît pe un singur coridor, pe jumătate limpede și pe jumătate obscur, cu cîteva praguri incandescente. Am participat la funeraliile lui Holban, dar nu cu sentimentul că fac parte dintr-o delegație de elevi care veniseră să-i aducă dascălului ultimul lor omagiu. Eram acolo, la Crematoriul « Cenușa », ca un prieten părăsit. Nu cred că am plîns. Mă văd stînd în picioare, împietrit, cu ochii la catafalcul împresurat de flori, și totul mi se părea incredibil: omul întins în sicriu, fața lui palidă, încremenită, imposibilitatea comunicării. Au fost de față, desigur, personalități importante, scriitori, critici, colegi, membri ai familiei; n-am văzut pe nimeni. S-au ținut, probabil, discursuri; n-am auzit nimic. Nu văd decît chipul palid al scriitorului și nu aud decît un marș funebru pe ale cărui ritmuri catafalcul a prins a se pogorî, cu totul, în adînc, ca pe un cric hidraulic. Am coborît la subsol. Pe scară, cineva — probabil din familie — m-a depistat că aș fi fost micul prieten al defunctului și mi-a șoptit că, dacă vreau, am îngăduința să mă uit prin unul din micile ocheane ce-i permiteau privirii să pătrundă în cuptor. Catafalcul coborîse. Atunci am băgat de seamă că sicriul era așezat pe două lungi șine de metal, paralele, legate în urmă de un cărucior, cu care a fost împins pe gura cuptorului (oh, de ce nu pot spune asta cu liniștea cu care aș spune că a fost pogorit în mormînt !). Nu curiozitatea m-a lipit de unul din ocheane, ci dorința de a-mi urma dascălul pînă la sfîrșit (privilegiu pe care nu ți-l poate oferi înhumarea).

Nu am rezistat însă decît o clipă, atît cît a fi văzut un trup ridicîndu-se pe jumătate din sicriu și răsucindu-se spre picioare, ca un șoric pe jăratec. Apoi n-am mai văzut nimic. Mi s-a spus că leșinasem și că mi se dăduseră îngrijiri. Mi-am revenit și ar fi trebuit să plec, odată cu ceilalți, totul se isprăvise. O, nu, n-am plecat. Unde e camaradul Anton . . . ? M-am lipit din nou de ochean și, prin tremurul dogoarei, am mai zărit ceva din oasele bazinului și, alături, o calotă craniană pe care încă mai pîlpîia, imaterial, un abur albastru.

Toată noaptea n-am putut dormi. Nu cred că era vorba de groază, ci de acea răsturnare lăuntrică a lui Alioșa, pricinuită de sfîrșitul stareșului Zosima. Întins sub pătură, mi-am pus căștile la urechi și am ascultat, cît a ținut programul, muzică simfonică. Spre dimineață am luat un caiet și am început să scriu un . . . roman, *Cranium în flăcări*, pe care l-am abandonat după prima jumătate de pagină.

VICTOR PAPILIAN

1

N-ar avea nici un rost să pomenesc de crizele mele sufletești din chinovia Antimului dacă tocmai ele n-ar fi fost pricina întâlnirii mele cu Victor Papilian și, prin el, cu patria transilvană a bunilor mei dinspre tată. Mă voi mărgini, așadar, să spun că trecusem prin iadul — dostoievskian — al durerii de a nu mai putea iubi, fugisem în singurătatea Polovragilor, și acolo mă chinuiam să aflu calea întoarcerii mele către om. După doi ani de confruntare cu țelurile ideale ale tagmei, ajunsesem la concluzia că nu am vocație filocalică și că, prin urmare, nu voi ajunge niciodată să cuceresc acea supremă libertate făgăduită din cărți: iubește și fă ce vrei. Deocamdată făceam literatură — cu destulă sîrguință, dealtfel —, dar nici un înger nu-mi șoptea la ureche că măcar una din paginile mele va fi în stare să fericească un singur om sau să înflorească un zîmbet pe buzele unui suferind. Mă obseda materialitatea semenului meu și eram din ce în ce mai ispitit să mi-l apropii cam în felul — rudimentar — cu care Arghezi, în psalmii lui, se tot căznea, întru neputință, să și-l apropie pe Dumnezeu. Era vreme de război și mă gîndeam cu sfîntă gelozie la brancardierii voluntari ai liniilor de prim ajutor batalionar, care, cu numai o targă și un pansament, izbuteau să-i fure întunericului, printre gloanțe și

schije, o viață și câteva bucurii. Eram și autorul unei tentative de acest fel, dar nimeni nu mă luase în serios.

În felul acesta, dintr-un gând în altul, mi s-a năzărit să mă fac medic; doctor practicant, într-un spital sau în cabinet particular, și — nici nu s-ar fi putut altfel — fără de arginți. La un gând mai adânc, îmi dam seama că o astfel de idee era, în fond, o nesăbuiță. Fusesem un elev mediocru în științele exacte, la care învățasem numai din obligație didactică și, strict, pentru notă; la sfârșitul clasei a șasea trăisem, pentru câteva ore, alternativa dramatică de a fi premiant pe media generală sau corijent la trigonometrie! Or, studiile medicale presupuneau, printre multe altele, fizică, chimie și, implicit, matematici. Avusesem, totuși, o experiență încurajatoare; cu câțiva ani înainte, sărăcia mă obligase să pregătesc un școlar pentru examenul de capacitate, printre materiile cărui se număra și algebra; învățam acasă, bine, lecție cu lecție, ca să pot preda a doua zi corect, și totul se isprăvise cu bine. E o problemă de intelect, îmi ziceam, și de voință, iar acestea nu-mi lipseau. Piatra de poticnire era literatura, de care nu aș fi vrut cu nici un chip să mă despart. Marea întrebare era dacă nu cumva studiile medicale și apoi profesiunea de medic îmi vor pune la popreală harul condeiului și-l vor face nelucrător sau, în cel mai bun caz, slăbănog. (Încă nu știam că V. Voiculescu era medic de meserie.) Aveam nevoie de un sfat. Atunei mi-a venit în minte Victor Papilian și m-am hotărât să-l caut. Era pe la începutul lui iulie 1943.

Papilian era unul din scriitorii pe care-i aveam la inimă. Dintre cărțile lui nu citisem decât *Sufletul lui Faust*, nu știam prea bine dacă mai scrisese și altele, dar îi urmăream cu regalaritate schițele și povestirile pe care le publica, aproape număr de număr, în *Gîndirea*. Îl și văzusem o dată și-l ascultasem, cu un an sau doi înainte. D. Caracostea nu fusese singurul care să patroneze confesiunile unor scriitori într-o aulă universitară. Același lucru îl făcuse și Nichifor Crainic la Facul-

tatea de Teologie, iar unul dintre invitați fusese Victor Papi-
lian. De abia atunci am știut, cu destulă mirare, că proza-
torul acela cu imaginație debordantă, care explora cu măiestrie
tărîmul fantasticului, era în același timp nu numai medic
ci și profesor universitar de medicină, un savant al științelor
exacte. Așadar, îmi ziceam acum, se poate. Dar trebuie să
fie un secret.

La acea vreme, Universitatea Daciei Superioare, cum
i se mai spunea, se afla încă în refugiu la Sibiu, plecată din
Clujul ocupat de vremuiala horthystă. Administrația se insta-
lase într-o clădire din apropierea hotelului « Bulevard » și
acolo l-am căutat mai întâi pe profesorul Papilian, despre
care aflasem, între timp, că era decanul Facultății de Medi-
cină. Cineva mi-a spus că am fost anunțat și că voi fi primit
a doua zi dimineața, la opt, la Institutul de anatomie, care
funcționa în cazărmile Dragalina, undeva în susul străzii
Octavian Goga. Am fost punctual.

— Domnul profesor vă așteaptă, mi-a spus un laborant
deschizîndu-mi ușa.

Întîi m-a izbit un miros iute, ca de piatră arsă. Apoi am
văzut o încăpere vastă, populată apocaliptic cu vestigii ome-
nești, un schelet în picioare, oase risipite pe mese și dulapuri,
tibii, femure, vertebre, țeste, fălci dezgărdinate, mulaje și
preparate anatomice, plămîni despuiați, intestine de vitrină,
creieri indecenți, mușchi arcuiți pe ciolane, negri și uscați,
ca din afumătoare, inimi la borcan, ochi fără orbite. În fund,
o masă mare, cu microscop și cărți, din spatele căreia s-a
ridicat profesorul, cu frunte înaltă și păr sărac, în halat alb.
Într-o clipă ca eu, rătăcit de privesc, să-i fi putut spune: « Am
onoarea să vă salut . . . », el a prins a se îndrepta spre mine,
recitînd, cu o voce de tenor secund, versuri incredibile:

*Mă joc cu imaginile
Ca vremea cu paginile*

*Cînd și-ntoarce filele
Peste toate zilele . . .*

Recunoșteam începutul unei poezii pe care o publicasem, cu cîtăva vreme înainte, în *Gîndirea*. Eram tînăr, într-adevăr, dar nu și într-atît de infatuat și de prost (ceea ce e totuna) încît să cred că frumusețea versurilor mele ar fi cucerit memoria cititorului și n-o mai părăsea, așa cum se întîmplă, de pildă, cu o strofă de Bacovia. Un lucru însă îmi era limpede: profesorul asociase numele anunțat în ajun cu cel ce semnase versuri în revista la care el însuși colabora și se pregătise să mă primească. De ce se pregătise? Mai mult nu știa despre mine și nu știa măcar pentru ce venisem, ca să pot bănuî un moment preparator pentru o anume deschidere de suflet. A trebuit să înțeleg — dacă nu chiar atunci, ceva mai tîrziu — că aceasta era eleganța spirituală a lui Victor Papilian, cu care întîmpina pe oricine s-ar fi apropiat de el cu încredere și tînără prietenie. O asemenea eleganță era în stare să creeze un moment unic, irepetabil, în viața unui om.

Și-a cheltuit cu mine toată dimineața, preț de vreo patru ceasuri. Mi-a ascultat ofurile și nu m-a ispitit întru mai mult. Apoi s-a pornit să istorisească el. Mi-a povestit despre viața lui, anii de studenție, credințele primare și îndoielile metafizice, avatarurile spirituale, capcanele științei, prăbușirea lăuntrică . . .

— Eram tînăr, ambițios, țineam cu tot dinadinsul să devin un savant. Pregăteam de multă vreme un ser cu care speram să vindec o anumită boală. Făcusem testele pe animale, rezultatele erau bune. Îmi făceam stagiatura la un spital cu profilul pe care mi-l doream. Am început experiențele pe bolnavi. Cel dintîi însă a sucombat după scurtă vreme. Eram încredințat că nu serul meu îl omorîse, ci însăși boala de care suferea și pentru care preparatul, după toate semnele,

nu era suficient. Am mărit doza și l-am injectat unui al doilea pacient. Fenomenul s-a repetat. În salon era tăcere și confuzie, acolo se murea oricum, intervențiile mele puteau hrăni o speranță în plus, dacă mai exista vreuna. M-am îndrjit, am mărit dozele și am continuat să administrez serul, în așteptarea ceasului de triumf. Cîteva paturi se goliseră, trimițîndu-și suferinzii la morgă. La un moment dat am ales o pacientă, cam pe la mijlocul salonului. Văzînd că mă îndrept cu seringă spre patul ei, femeia a deschis niște ochi mari, mari de tot, și a gemut: « Domnule doctor, vrei să mă omori și pe mine? . . . » Ochii aceia m-au cutremurat — de atunci mă urmăresc fără încetare și mă vor urmări toată viața —, glasul ei m-a prăbușit. Am aruncat seringă pe podea și mi-am zis: « Din această clipă nu cred nimic și nu știu nimic . . . » Am plecat în străinătate și am luat totul de la capăt.

— Și unde ați ajuns?

— Încă n-am isprăvit.

Și-a continuat istorisirea. Vorbea repede, cu patos, clipind des și gesticulînd. Uneori se ridica de pe fotoliu și continua să povestească despre suflet (ah, în ochii acelei femei nu era deloc anatomie, era numai suflet!), plimbîndu-se printre fantasticele cioburi omenesti, risipite, inerte și neisprăvite, ca după o înviere eșuată. A sfîrșit cu mărturisirea marilor lui certitudini finale:

— Vezi, dragul meu, la ele am ajuns prin mine însumi, pornind de la acea clipă de negare totală, după lungi și grele ocolișuri, de-a lungul cărora am bătut la ușa tuturor formulilor posibile. Nu moștenisem nimic și nici nu aveam ce moșteni. Copilăria mea fusese sfîșiată de disputele și revendicările dintre un tată ateu și o mamă bigotă. Ți-aș putea fi de folos prin exemplul meu?

— Bine, am zis, dar eu nu-l caut pe Dumnezeu, eu pe om l-am pierdut. Vreau să-l pipăi întru dragostea lui și să urlu: este! Începînd cu mine.

I-a plăcut trimiterea la Arghezi. M-a ascultat cu luare-aminte.

— Gîndul dumitale e bun. Fă-te medic.

— Să-mi fac, adică, o meserie.

— Medicina, dragul meu, e mai întîi o artă. Sau, dacă, vrei, în final. Uită-te la preparatele acestea anatomice. Mai tîrziu vei înțelege din ele ce sublimă operă de artă este omul. Să-l tratezi pe bolnav ca atare: o operă deteriorată, de timp sau de agenți patogeni, pe care dumneata, cu arta dumitale, îți propui s-o restaurezi, pe cît se poate, în frumusețea ei originară.

— Eu însă doresc o restaurare a dragostei de om.

— Asta presupune, neapărat, o anume cantitate de jertfă. Cînd spunem aceasta, ne gîndim veșnic la Meșterul Manole. Or, jertfă fără dragoste nu se poate, n-ar avea nici un sens, iar dacă nu are un sens, înseamnă nimic. O știi de la Pavel.

— Iar literatura?

Profesorul a sărit ca ars și m-a muștrat cu glas înalt:

— Trebuie să-ți spun eu dumitale ce e literatura? ... Apoi s-a reșezat în fotoliu, deodată liniștit: Cele ce ți-am spus eu astăzi despre mine sînt niște adevăruri brute, cel puțin așa au fost la început, dar multe din ele transpar artistic în romanul meu *În credința celor șapte sfeșnice*.

M-am făcut galben: nu citisem cartea. Și m-am simțit deodată foarte umilit. Omul acesta se pregătise să mă primească, spunîndu-mi cîteva versuri învățate anume, iar eu venisem la el fără să-i fi citit cartea la care el ținea, poate, cel mai mult. Cum de nu-i reținusem titlul cînd autorul ei vorbise în aula Facultății de Teologie? Nu se poate să n-o fi pomenit, nu se poate să n-o fi menționat măcar amfizionul, în cuvîntul introductiv. Cu aceeași eleganță, Papilian s-a făcut să nu-mi citește paloarea și a trecut la probleme de amănunt practic:

— Unde ai de gînd să te înscrii?

— Desigur, la București, deși nu prea văd cum m-aș mai putea întoarce la Antim. Cred că aș putea locui la tatăl meu, care lucrează la Societatea Tramvaielor.

— Îți propun să vii la noi, mi s-a deschis el. Mi-ar plăcea să fii elevul meu. Am și un cenaclu literar, cam slăbuț acum, puternic altădată. L-am avut în el și pe Pavel Dan, ai auzit de Pavel Dan? Sîntem încă în refugiu, dar frontul merge prost, nemții bat înapoi și poate dă Dumnezeu și ne întoarcem la Cluj . . . Cu partea materială cum stai?

— Am un salariu de ierodiacon la Polovragi.

— Foarte puțin pentru ce vrei dumneata. Dacă vii la noi, îți promit o bursă. Tot e ceva, nu?

Am fremătat de bucurie.

— Într-adevăr, la București n-aș putea să sper la o bursă.

— La noi, fii sigur. Nu uita că ți-a promis-o însuși decanul. Rector îl avem pe Iuliu Hațieganu, care e un suflet mare, mare de tot. Așadar, te aștept la examenul de admitere. Învață și te pregătește bine, căci eu nu obișnuiesc să închid ochii și nici urechile. La o asemenea artă se ajunge numai prin știință. Nu poți fi compozitor dacă mai întîi nu cunoști desăvîrșit rigorile matematice ale armoniei. În acest timp, însă, cată să nu faci doar anatomie, biologie, fizică și chimie. Continuă să scrii. E începutul acestui fel nou de ucenicie în viața dumitale. Mai tîrziu voi vrea să văd cum ai să te împarți între sala de curs și cenaclul literar.

Am plecat cu aripi, binecuvîntînd gîndul care mă adusese la acest om. Întîlnirea cu Papilian căpăta dimensiunile unei răsucriri a destinului. Viața mea își deschidea o nouă valență. Astăzi, privind înapoi, nu cred că era vorba doar de rezolvarea unei crize sufletești, deși aceasta atîrna cel mai greu în cumpăna acelor zile. La douăzeci și doi de ani trebuia, oricum, să-mi pun problema unei definiri a propriei mele personalități, din perspectiva devenirii. Orice tînr năzu-

iește către o culme, dar întâi ea se cere aleasă, iar drumul către ea căutat și găsit. Nu se poate merge pe bîjbîite. La viața socială renunșasem. Înlauntrul tagmei mele, nici atunci și nici mai tîrziu, nu m-am socotit că port în raniță bastonul de mareșal. În literatură eram un începător și cred că la acea vreme știam deja, de la Arghezi, că mă aruncam în mare cu încă o mie de inși, fiecare adulmecînd țărnul celălalt. S-ar fi putut să naufragiez pe o insulă, pe o insuliță, și să cred că simpla atingere cu pămîntul îmi dă dreptul la odihnă și lauri. Ceva mai tîrziu l-am cunoscut pe poetul Ion Buzdugan — care acum ar trebui să aibă o sută de ani —, adăpostit pentru o vreme la Polovragi. Jucase un rol politic important în făurirea României întregite din 1919 și, dacă nu mă înșel, fusese și ministru sau deputat în Parlament. Purta cu el un volum de versuri, frumos tipărit, cu scoarțe albe, pe care mi l-a dat să-l citesc, spunîndu-mi, în același timp, că e opera lui capitală, garanția nemuririi lui literare. Avea un titlu imposibil: *Metanii de luceferi*. Am citit și m-am înspăimîntat; poeziile lui Buzdugan nu depășeau dulcegăria vag sentimentală a unor cîntecele de la Oastea Domnului. Dar pe carte mai scria, negru pe alb, că fusese premiată de Academia Română! E mai mult decît probabil că Academia avusese în vedere meritele patriotice ale autorului, dar nu mi se părea mai puțin adevărat că, prin acea premiere, ea săvîrșise o crimă morală: unui versificator mediocru îi consfințea iluzia că e mare scriitor. Omul îmbătrînea cu conștiința că face parte din panteonul literaturii române. E tragic, îmi ziceam, să trăiești toată viața cu o himeră și să mori cu ea, să scrii toată viața literatură și să nu lași în urma ta nimic. Atenție la cununi! Faptul că la 21 de ani ți-a apărut numele în *Gîndirea* (ceea ce, în conștiința unui tînar de atunci, echivala cu o consacrare) nu înseamnă mare lucru. Atenție la cununi!...

Papilian îmi mai spusese o vorbă, de care mi-am amintit, deseori, cu recunoștință:

—Pari un om făcut să strălucească, dar ferește-te de străluciri, ocolește-le cît poți; altfel, îți vor aduce numai necazuri.

Nu întotdeauna le-am putut ocoli, dar nu necazurile la care se gîndise profesorul mi s-au părut a fi fost răul cel mai adevărat și mai crîncen, ci primejdia echilibrului lăuntric, a acelei stări de umilință care-l făcea pe Arghezi să se considere un debutant perpetuu.

Incertitudinilor literare le alăturam, compensator, șansa de a mă realiza întru noblețea artei medicale.

De la Polovragi (care pe atunci se scria Polovraci) i-am făcut profesorului o scrisoare de mulțumire, făgăduindu-i că mă voi pregăti pentru examen.

La scurtă vreme am primit de la el un răspuns, pe care, iată, îl aflu printre hîrțile mele învechite de ani:

Facultatea de Medicină Cluj-Sibiu
Cabinetul Decanului
Sibiu, 2 VIII 1943

Iubite părinte, prieten și coleg,

M-au mulțămît (mai bine zis m-au mișcat) cuvintele Dumitale, din care am putut înțelege aceeași mare credință pentru arta tămăduirii.

Te aștept cu același drag.

Iubesc cu anticipație și mă {dărui fără rezerve oamenilor de mare și constantă credință.

La Sibiu, sînt sigur că vei găsi mediul prielnic sufletului Dumitale atît de frămîntat.

Peste cîteva zile plec la țară, la Fratoștița. Dacă voi avea un prilej, m-aș repezi cu bucurie, pentru cîteva ore, la Polovraci. Cu tot dragul,

Papilian

În anul următor mi-am dat examenul de admitere, ca oricare dintre candidați, avînd grijă să-l ocolesc pe profesor înainte de a-i apărea în ipostaza de examinat; mă avertizase că nu face concesii și nu am vrut să-i inspir nici cea mai mică bănuială că i-aș solicita vreuna.

L-am vizitat de abia după afișarea rezultatelor.

— Felicitări, fii binevenit, mi-a strîns el mîna. Ei, cum ți s-a părut?

— Emoționant.

— Ți-am văzut toate notele. La fizică n-ai prea strălucit.

— Nici la celelalte. Nu m-ați sfătuit dumneavoastră să mă feresc de străluciri?

A rîs, eu am continuat:

— Oricum, m-am descurcat onorabil, dar nu peste tot. Să știți, domnule profesor, că am și copiat.

A sărit ca ars:

— Nu-mi spune asta!... Nu se poate!... Dumneata n-ai voie să spui așa ceva!

— În orice caz, vă asigur că nu la anatomie.

— N-are importanță! Nici nu vreau să te întreb la ce...

— Nu mă întrebați, dar vă spun eu: la examenul medical.

A făcut ochii mari:

— Cum dracu se poate copia la examenul medical?

— Simplu. N-am avut probleme, de pildă, la radiologie: « Inspiră adînc, tușește, întoarce-te... » Nici la proba Wassermann: seringă absoarbe un centimetru cub de sînge și asta-i tot... Nici la numărătoarea globulelor: o împușcătură în buricul degetului, o lamelă și gata... Nu știam însă că există și un examen al urinei. Ei bine, m-am pomenit într-o încăpere, cu încă treizeci-patruzeci de candidați. La intrare i s-a dat fiecăruia cîte un pahar, cu invitația de a-l umple

cel puțin pe jumătate și de a se prezenta cu el la cealaltă ușă, unde era instalat aparatul de analiză, lângă care o laborantă mînuia reactivii și obținea rezultatul în cîteva secunde. Mi-am dat seama că mă aflu într-o situație penibilă. Inhibat de singularitatea uniforme mele printre ațiția adolescenți ce-și umpleau paharele cu o perfectă candoare, nu am fost în stare — vă dau cuvîntul meu — de nici o picătură. O clipă mi-a venit ideea să caut un WC, dar cum era să mă întorc cu un asemenea pahar în mîină prin forfota mixtă de pe lungile coridoare? Imposibil. În ultimă instanță și aproape disperat, cum mă apropiam fatal de aparatul de analiză, i-am cerut colegului meu din față să-mi toarne și mie din paharul lui, ceea ce a făcut nu fără mirare, dar cu destulă milostivire, căci avea de unde.

Papilian s-a veselit cu hohote:

— Auzi, drăcia dracului, pe asta n-am mai auzit-o . . . Și?

— Noroc că rezultatul se vedea pe loc. Numai după ce, cu gîtul întins, am constatat că proba colegului era bună, m-am apropiat și eu cu falsul din pahar.

Profesorul de abia s-a oprit din sughițuri.

— Ei bine, să presupunem că proba colegului n-ar fi fost bună . . .

— În mod sigur, aș fi luat-o la fugă și nu m-aș mai fi prezentat la examen.

— Zău?

— Dacă vrei, zic și zău. Ceea ce înseamnă, domnule profesor, că toată discuția noastră de anul trecut, toate nădejtile mele — și, desigur, și ale dumneavoastră — în soluționarea crizelor mele sufletești s-ar fi prăbușit prin simpla rezistență a unui nenorocit de sfîcter inhibat.

Era o provocare.

— Da, dragul meu, dar inhibiția s-a datorat uniformei dumitale, iar aceasta, la rîndul ei, e rezultatul unor stări ale spiritului. Dacă dumneata, acolo, înconjurat de candoarea colegilor, te-ai fi gîndit numai la idealul acela îndepărtat,

final, pentru care veniseși la examen, fii sigur că sfincterul ar fi funcționat; dar dumneata te gîndeai, cu obsesie, numai la aparatul de analiză și la goana celor cîteva minute. Deseori eșuăm în viață numai pentru că, pierzînd perspectiva spiritului, ne poticnim iremediabil de amănuntul imediat, material, cu valoare de instrument . . . Dar am impresia că dumneata m-ai atras într-o cursă și cred că ar fi bine să reținem doar hazul întîmplării. Apoi m-a bănuît: Spune drept, e adevărată sau ai inventat-o?

— E fapt adevărat că am intrat la Medicină printr-o fraudă.

— În cazul acesta, trăiască fraudă! a izbucnit el.

Între timp îi apăruse admirabilul volum de nuvele *Manechinul lui Igor* și am mai zăbovit pe marginea lui. Cred și astăzi că e cea mai bună carte din opera lui Papilian și una din cele mai bune ale literaturii noastre.

Din pricina războiului, care-și mutase frontul în Apus, cursurile au început cu mare întîrziere, pe la sfîrșitul lui ianuarie 1945. Transilvania de Nord fusese eliberată, dar Clujul încă nu era pregătît să-și reprimească Universitatea. Am obținut bursa făgăduită și am izbutit astfel, prin mijlocirea primăriei, să închiriez o cameră mobilată la o săsoaică bătrînă și singură, pe o străduță din apropierea Poștei.

În burgul transilvan am găsit o atmosferă academică sensibil diferită de cea din București, mai ales în ce privește raporturile dintre profesori și studenți. Acestea aveau o eleganță cu totul particulară, ceea ce făcea ca distanța dintre catedră și amfiteatru să fie mai degrabă punte decît prăpastie. Reziduurile balcanismelor întîrziate, cu care unii « balici » veneau de pe băncile liceului, erau sever reprimate printr-o privire de gheață și piereau în livada mare a studenților mai vîrstnici. Profesorii li se adresau studenților cu « domnilor colegi » și « domnișoarelor colege », nu numai de la catedră, ci și în conversațiile particulare. Între severitatea didactică

și colegialitatea academică se interpunea un element esențial, seriozitatea, care le făcea să conviețuiască armonios. Firește, existau și exagerări. Înainte de sesiune, profesorul de histologie afișa un anunț care suna cam astfel: « Deoarece examenul este un moment solemn în viața unui student, domnii colegi sînt invitați să se prezinte în ținută corespunzătoare ». Aceasta însemna: proaspăt tuns și bărbierit, costumul de duminică, cu cravată și pantalon călcat, pantofi lustruiți, unghiile îngrijite. Profesorul însuși se prezenta în costum negru și mănuși albe. Dar nu era mai puțin adevărat că același om își făcea timp să examineze pe un student întirziat dîndu-i întîlnire într-o berărie; examenul se desfășura în fața a două halbe, după care profesorul punea nota convenită și plătea consumația. În academismul sibian nu am surprins niciodată rigiditatea sau ridicolul pe care le prezumă gulerul scorbit; dimpotrivă, mi s-a părut întotdeauna tonic, reconfortant, stimulator.

Victor Papiian, deși își revendica cu mîndrie o obîrșie mehedințeană (avea și o proprietate rurală la Fratoșțița), se integrase spiritului universitar transilvănean, căruia însă îi adăuga o nuanță de albastru-azur, a propriei sale personalități, după care se modelau și numeroșii săi colaboratori imediați. Intrarea profesorului la curs reprezenta un moment solemn și se desfășura ca un ritual liturgic, întotdeauna același, fluent și fără ostentație. Amfiteatrul, amenajat în una din clădirile cazarmilor Dragalina, cu mult mai lung decît lat, ca o sală veche de cinematograf, avea o ușă în spate, pentru studenți, și două uși în peretele din față, de-o parte și de alta a catedrei, ca la altar. Cursul începea la oră fixă. Se deschideau întîi cele două uși, studenții se ridicau în picioare. După cîteva secunde apăreau oficianții procesiunii, pe două rînduri, în halate albe, începînd cu cei mai mici: preparatorii, asistenții, conferențiarii, șefii de lucrări, care se aliniau în fața primelor bănci; în urma lor apărea profesorul, tot

în halat alb, jovial, bucuros de o nouă înfilnire, îmbrățișându-ne cu ochii de pe înălțimea podiumului. Își începea prelegerea direct, fără introduceri inutile. El preda numai anatomia topografică, pe cea descriptivă lăsându-o pe seama colaboratorilor. Vorbea repede și clar, cu rigoarea limbajului științific și cu paranteze de o mare plasticitate, în care nu se putea să nu-l recunoști pe literat.

Anatomia este, fără îndoială, cea mai rigidă și mai uscată disciplină a științelor medicale, dar Papilian realiza o performanță unică: prelegerile lui se sfârșeau, întotdeauna și împotriva sobrietății didactice, în aplauzele studenților. Dascălul avea darul de a-și încununa lecția cu o idee, dacă nu neapărat filosofică, cel puțin frumoasă. Îmi amintesc un asemenea final de prelegere la topografia inimii:

— Desigur, domnișoarelor și domnilor colegi, va trebui să vă obișnuiți să folosiți limbajul specific, să renunțați la unii termeni în favoarea altora. Nu veți mai spune *țeastă*, ci *craniu*, nu veți mai spune *falcă*, ci *mandibulă*, în loc de *burtă* veți folosi cuvântul *abdomen* . . . Dar, vă rog, când vorbiți de *inimă*, să nu-i spuneți *cord* ! *Cord* sună urât, e oribil ! . . . A, fără îndoială, va fi obligatoriu să spuneți, de pildă, *ritm cardiac* sau afecțiune *cardio-vasculară* . . . Dar când vorbiți de organul în sine, de acest miracol al corpului omenesc, de dragul căruia plămînul stîng s-a făcut mai mic spre a-i asigura un culcuș moale, spuneți-i *inimă* ! Auziți, domnilor, ce minunat cuvînt are limba noastră pentru acest organ: *inimă*, *i-ni-mă* ! . . . Vine de la *anima*, care înseamnă suflet și din care s-au alcătuit cuvinte extraordinare ca *mărinimie*, *mărinimos*, adică lărgime de suflet, generozitate, dăruire, jertfelnicie, dragoste de oameni . . . Să spuneți *inimă* ! Vă rog și vă implor ! . . .

Nu cred ca vreunul din contemporanii studenției mele medicale să fi uitat prelegerea inaugurală a profesorului Victor Papilian din acel sfîrșit de ianuarie 1945. Eram în sală aproape

patru sute de studenți, pregătiți pentru primele noastre notițe. Am constatat însă cu nedumerire că profesorul începe să ne vorbească despre vechea lui pasiune pentru . . . spectacolul de circ. Ah, nu pentru « numerele » animalelor dresate, acelea le plac copiilor, ci pentru performanțele acrobaților, a celor ce evoluează la prăjini, la frînghie, la trambulină și, mai ales, la trapez, a celor ce ne oferă priveliștea corpului omenesc în toată splendida lui desfășurare, conștiința a naturii și miracol al creației, priveliște care nu mai e rezultatul educării reflexelor condiționate, ca la elefanți și ciini, ci al inteligenței, imaginației, voinței și îndrăzelii. Toată ora nu a vorbit despre nimic altceva decît despre corpul viu unor tineri care, la disciplina lui, urmau să lucreze numai pe cadavre. Era o introducere în anatomie.

— Domnule profesor, l-am întrebat mai târziu, de ce ați vorbit despre acrobații de circ cînd, pentru exact aceleași concluzii, ați fi putut vorbi despre gimnaști?

— Pentru că, dragul meu, gimnastica e o idee didactică, pe cînd circul e o idee literară.

Printre eminenții dascăli ai Facultății de Medicină, Papilian mai atingea o culme: izbutise să fie, în același timp și în egală măsură, temut și iubit. Un Iuliu Hațieganu, de pildă, la anii cinci și șase, era mai mult iubit decît temut; un Ion Goia, la anii trei și patru, inspira numai spaimă. Papilian le întrupa pe amîndouă. Exigența lui devenise proverbială, generațiile mai vechi le șopteau despre ea celor mai noi, se creaseră legende, anecdote și praguri-etalon.

— Domle, dacă ai trecut de Papilian, ți-ai deschis drumul către Goia, iar dacă ai scăpat și de Goia, te poți iscăli « doctor ».

Severitatea lui Papilian era aceea a unui om drept, iar el și-o fundamenta pe criteriul de etică profesională.

— Domnilor, spunea el uneori, să nu credeți cumva că sînt « omu dracului ». Vreau să vă atrag atenția că, prin examenul de admitere, dumneavoastră nu ați făcut contract

cu profesorii pentru ca aceștia să vă scoată, neapărat, medici. Când trec pe un student la examen, o fac cu conștiința că în mîna lui am pus viața unui om; cînd resping pe altul, trăiesc satisfacția că am scăpat un om de la moarte. În ceea ce facem noi e o imensă răspundere morală, socială, națională, umană. Pe studenții buni îi felicit eu; pe cei slabi, care vor trebui să ne părăsească, îi rog de pe acum să mă felicite ei pe mine.

Spaima de Papilian era examenul practic, care-l preceda pe cel scris și care consta dintr-o singură întrebare, eliminatorie. Materia trebuia știută, cum spuneau « balicii », « la marele fix ».

— Domle, dacă ai ajuns la scris, ai cincisprezece întrebări, răspunzi bine la zece, într-o dungă la două, ioc la celelalte și te-ai descurcat. Problema însă e să ajungi. Că dacă-ți vine, dom'le, Papilian cu o bază de craniu și vîră vîrful creionului într-o găurică mică de tot, că de abia o vezi, și te întrebă grăbit: « Domnule coleg, cum se numește nervul care trece pe aici? » și nu cazi exact pe nervul ăla, ai zbîrcit-o, adio vacanță ! Dacă ai căzut pe undeva pe-aproape, îți zice: « Domnule coleg, îmi pare rău, ne revedem la toamnă »; iar dacă ai spus o enormitate, i se adresează laborantului: « Ține-i, te rog, paltonul, că domnul se grăbește . . . »

Toate acestea se țineau și de realitate, și de folclorul academic al tuturor generațiilor de studenți. Eu însă aveam să-mi dau seama, încă din primele luni, că examenul cel mai complex, cu amețitoare înșurubări în zonele obscure ale spiritului, se consumă nu la proba scrisă, nici la cea practică, ci în sala de disecție.

3

— Domnule profesor, cînd într-o sală de disecție se află patruzeci de cadavre sub ciocurile devorante ale bisturielor

și penselor, cine-și pune vreo întrebare în legătură cu identitatea lor? Cui îi pasă că această femeie, de pildă, a fost măturătoare de stradă sau a spălat vasele într-o cantină? Pe mine, student în primul semestru al anului întâi, mă interesează deocamdată traseul nervului sciatic, raporturile venei safene sau planurile pectoralilor, pe care le desenez cu grijă în caietul de alături, pătat cu grăsime. Cui îi pasă că inima acestui bărbat a iubit, a urît, s-a zbatut în spaime ori s-a poticnit în neliniște? Singurul lucru important sînt vasele coronariene, nodulii lui Keith și Flach, rețeaua lui Purkinje. Studentul care lucrează cu iubita lui la aceeași masă nu se va surprinde niciodată contemplînd *une charogne* și nu-și va aduce aminte de Baudelaire. El introduce sonda canelată de-a lungul uretrei, palpează, incizează, degajează țesuturi adipoase și «prepară» o glandă cu o totală detașare, ca și cum toate acestea nu au nimic în comun cu obiectul viu al adorației lui, care-l ajută din partea cealaltă, trăgînd, cu amîndouă mîinile, de ecartoarele Farabeuf, rostind în șoaptă ceea ce trebuie întipărit în memorie. Cadavrul nu are identitate, e un bloc de materie abandonată, al cărui chip contează doar în măsura în care confirmă un manual și prefigurează un examen. Sculptorul însuflețește materia inertă și o integrează destinului uman; medicinistul o demolează savant și o restituie neantului, păstrînd din ea doar amintirea cu care va opera, mîine, pe un corp viu. Așa stînd lucrurile, studentul nu se simte obligat să observe întru totul recomandările pe care i le faceți de la catedră, în mod repetat, de a respecta cadavrul pe care lucrează, obiectul inert prin care învață să opereze, mîine, pe corpul însuflețit. Dumneavoastră vă adresați, desigur, acelei golănimii superbe, care niciodată nu lipsește dintre «balici», adolescenți de abia ieșiți din pubertate, unii din ei veniți la medicină numai spre a-și încerca norocul, confrunțați dintr-odată cu o nuditate la care avuseseră acces doar prin imaginație. Glumele lor, pe seama unuia sau

altuia dintre sexe, nu au aerul că ar jigni pe cineva, de vreme ce acel cineva nu există. Ofensa afectează, întotdeauna, o identitate; or, cadavrele din sala de disecție sînt anonime. Eu, domnule profesor, mai cred și altceva. Se știe că glumele cele mai lăbărțate aparțin groparilor, iar pentru aceasta nu trebuie să ne gîndim neapărat la cel ce scotea pe lopată craniul lui Yorick. Rîsul bălos, expresia deșuheată, vocabularul indecent, interjecția pornografică sînt tot atîtea arme împotriva fricii, a acelei spaima ancestrale pe care o inspiră contactul cu moartea, dar nu atît cu moartea în sine, cît cu moartea care degradează și urîțește. Am asistat odată la deshumarea osemintelor unei bătrîne care-mi era rudă apropiată. Omul din fundul gropii aduna oasele într-un sac și debita pe seama lor glume care m-au umplut de indignare. Știți însă care era culmea? Glumelor lui le răspundeau, prin exclamații ticăloase, curioșii de pe margini, bărbați și femei, cuprinși de o veselie sinistră, care de abia putea să le domolească fiorii. Ei bine, eu cred că «bancurile» golanilor din sala de disecție sînt nu numai expresia nesimțirii sau a nevoii de emancipare, ci și un antidot subconștient asupra unui sentiment de frică sau, dacă vreți, de repulsie. Oasele din mîna groparilor sînt o materie deja degradată de natură, dar cadavrele de sub bisturiu se descompun treptat și devin hidoase prin înseși mîinile celor ce, în final, le vor părăsi ca pe niște lucruri netrebnice, și poate că tocmai de aceea frica — sau, dacă vreți, repulsia — celor din urmă e mai mare decît a celor dintîi. Un mormînt își are o sfințenie a lui; masa de disecție nu are nici una, în perimetrul ei nu există delict de profanare, dar, după toate probabilitățile, straturilor obscure ale conștiinței nu li se poate sustrage sentimentul că maculezi o anume sacralitate a omului. Să aibă cumva studentul și o vagă repulsie față de sine însuși?... Am făcut această lungă introducere nu pentru a-mi scuza colegii de nepăsarea cu care ignoră îndemnul dumnea-

voastră, și cu atât mai puțin ca să mă scuz pe mine însumi, ci ca să vă arăt contextul în care s-a petrecut strania întimplare pe care vreau să v-o povestesc. Mai întâi însă v-aș aminti de îngrijorarea mea pe care v-am mărturisit-o pe la începutul anului de studii. E ușor să te hotărăști pentru medicină și să ieși un examen de admitere, dar când te trezești tu, un biet călugăraș de la Polovragi, în mijlocul a patru sute de colegi, băieți și fete, care se uită ciudat la tine când îmbraci halatul alb peste dulama neagră, te întrebi ce trebuie să faci pentru ca ei să te accepte ca pe unul de ai lor, un coleg adică, iar tu să nu ai impresia că stai printre ei ca un purtător de samar în mijlocul turmei. Mi-ați recomandat atunci o dublă soluție, pentru care vă sînt recunoscător: să-i domin prin știința de carte și să mi-i apropii prin camaraderie. Întiul prag, și decisiv, a fost colocviul de osteologie, pe baza căruia urma să fim repartizați la mesele de disecție. M-am pregătit cu mare dîrzenie și l-am luat cu nota maximă, ceea ce m-a făcut să simt în juru-mi privirile respectuoase și admirative ale colegilor de an. E adevărat însă că succesul acesta mi-a pricinuit și unele neazuri, de care mă resimt și acum. V-am spus, mi se pare, că locuiesc într-o cameră cu chirie la o săsoaică bătrînă și singură, repartizat acolo printr-o decizie a primăriei în favoarea studenților săraci. Frau Poldi a fost la început foarte fericită că odaia cu pricina, scoasă de sub rechiziție militară, e scutită de mirosul și murdăria lăsate de ostașii pasageri ce se îndreptau spre frontul din Ungaria și e ocupată de un student la medicină, și încă ce student! S-a oferit ca, în contul chiriei, să-mi facă ea curățenia zilnică și, mai mult, mi-a dat acces la bucătărie, unde aveam voie să-mi fac un ceai sau să-mi încălzesc laptele. Bătrîna mai mult nu era acasă decît era. O vedeam foarte rar, și din puținele noastre conversații am înțeles că are în oraș o prăvălioară, că se îngrijește, undeva, de doi nepoți, că fiul ei se retrăsese către vest cu trupele germane și că nora ei pierise

fără urmă. În acest sfîrșit de război, cu vremuri tulburi și năprasnice răsturnări sociale, sașii din spatele frontului cătă să se dea cît mai repede la fund și este știut că unele săsoiace tinere, măritate sau nu, atunci cînd nu mor în violuri orgias-tice, printre cizme și chipie, contractează la rezezeală căsă-torii formale cu români, își schimbă numele și dispar din perspectiva unor încolonări iminente. Lui Frau Poldi nu-i puneam niciodată întrebări, căci e mai bine ca astfel de lucruri să nu le știi. Totul a mers bine pînă m-am împrietenit cu laborantul de la anatomie, căruia i-am fost recomandat tot prin bunăvoința dumneavoastră. Știți foarte bine că noi, în anul întii, sîntem foarte mulți și că foarte rar ne venea rîndul să studiem oasele în laborator. Pentru cîteva pachete de țigări, omul meu îmi umplea servieta cu cele de trebuință și așa se face că biata bătrîină, care crezuse că i-a intrat în casă un om al lui Dumnezeu, s-a trezit că în odaia închiriată apar și se înmulțesc, de pe o zi pe alta, niște oseminte pe care nu le bănuia a fi fost de urs. Mormăielile ei de nemulțumire nu au fost în stare să oprească proliferarea oscioarelor meta-tarsiene. Un țipăt de groază i-a pricinuit, puțin mai tîrziu, un splendid craniu omenesc, albit în perhidrol, cu dantura întregă și cu mandibula agățată de maxilar prin două discrete arcuri inoxidabile. Iar cînd, după un alt răstimp, Frau Poldi a dat cu ochii de un borcan cu formol în care plutea o inimă întregă, nu s-a mai putut abține de la a-mi face scandal și a-mi declara, în româneasca ei stîlcită, că refuză să-mi mai intre în cameră și că, de acum, curățenia mă privește. Aveam impresia chiar că începe să regrete rechiziția; murdăria lăsată de ostași putea fi eliminată cu săpun și leșie, cioburile sticlelor de vodcă puteau fi adunate cu fîrașul, pe cînd de ceea ce aduceam eu nu se putea măcar atinge. Nu și-a mai voit nici ceainicul spurcat de mîinile mele ignobile, drept care mi-a interzis accesul la bucătărie. « Reșpect haina tumni-tale, nu reșpect aia kultur. Asta fost odaia nepoților mei»,

mi-a spus ea la urmă, cu sporită obidă, simțind că indignarea ei mă amuză. «Da, Frau Poldi, i-am răspuns eu ținând în mână un coxal de toată frumusețea, dar când te gîndești că aici, pe sprinceană supracotiloidiană, se inseră tendonul reflectat al dreptului anterior din cvadriceps... Nu sună interesant? E ca și cum aș vorbi limba lui Schiller». . . Astfel am acceptat sacrificiul de a-mi bea laptele rece și de a nu mai sorbi un ceai fierbinte cînd veneam acasă degerat, în schimbul stimei totale a colegilor mei de an. Rămînea acum să le cîștig prietenia, iar aceasta s-a întîmplat în sala de disecție, unde ne aștepta, cel puțin pentru o vreme, un destin comun. E de necrezut cît de repede se deprind oamenii cu situațiile neobișnuite. Precum știți, nivelul sălii este cu doar două trepte mai jos decît acela al culoarului și, la prima vedere, din prag, spectacolul ei te izbește apocaliptic, cu stîrvurile nude răsturnate pe mesele de tablă, ca niște sugrumați în așteptarea corbilor. În ce mă privește, eram oarecum pregătit sufletește din convorbirile mele cu laborantul. Omul acesta al dumneavoastră, cu nasul coroiat și suris antipatic, mi s-a părut de la început un personaj straniu nu numai prin aceea că-și petrece viața printre ciolane și craniile omenești, ci și prin faptul că el era mai-marele cadavrelor de disecție, stîrvuri de vagabonzi și cerșetori alcoolici, pe care nu le reclama nimeni, recoltate, după spusele lui, de prin șanțuri, de pe maidane sau, în cazuri mai speciale, din morga ospiciului de nebuni, de unde plecau cu măștile spasmelor finale și cu stigmatele gomelor sifilitice. El pretindea a cunoaște identitatea și biografia fiecăruia, tănuite în registrele de la subsol, amănunt pe care aveam să mi-l amintesc mai tîrziu, în momentul crucial al întîmplării pe care mi-am propus să v-o povestesc. Cu nota maximă la colocviul de osteologie, fusesem repartizat la masa numărul unu, adică la cadavrul cel mai slab și mai ușor de disecat din cele ce se aflau în sală. Am intrat primul și-i urmăream pe ceilalți cum se opresc o clipă

la treapta de sus, cu zîmbetul înghețat, tineri optimiști devenind dintr-odată albi ca varul, tinere radioase care, mai simplu, sfîrșeau prin a leșina, după primii doi pași, în brațele preparatorilor, anume înșirați lingă ușă, obișnuiți cu un fenomen ce se repeta cu fiecare generație. După numai două-trei săptămîni, aceiași oameni își treceau unii altora viermii recoltați cu penseta de pe țesuturile deformolizate, sau își consumau liniștiți sandvișul printre mesele cu scursori fetide. Cei mai cabotini plecau spre casă cu halatul pe ei, îndeajuns de pătat cu grăsimi excrescente, vizibil de sub paltonul deschiat anume. Cît despre mine, îmi propusesem un singur țel: să continuu să învăț și să nu păstrez doar pentru mine agonisita nopților de studiu. În curînd se știa în toată sala că la masa numărul unu disecția este cu cel puțin două-trei zile în avans față de celelalte și că aceasta i se datorează singularului student cu plete și dulamă, care-și iniția mai întîi colegii imediați în tainele anatomice ale perineului și membrilor inferioare. Atît de la cursul dumneavoastră, cît și din spusele asistenților știam că o bună disecție presupune nu numai o perfectă cunoaștere a manualului, ci și un anume fler personal, intuiția cu care te descurci în cazurile dificile, o anume îndemînare și negrabă în a înlătura țesuturile de prisos fără a leza sau distruge obiectivul urmărit. Căpătasem faima unui detectiv al universului anatomic. În fiecare dimineață, la masa mea se desfășura un adevărat pelerinaj, al celor ce voiau să vadă, cu un ceas mai devreme, prin ce metodă poți degaja un nerv fără să-l secționezi sau poate fi urmărit un vas printre straturile musculare. Eram întotdeauna bucuros să dau o explicație, să fac o schiță și, mai mult, să răspund unor invitații de a mă deplasa la o altă masă și a-i ajuta pe cei de acolo, împotmoliți într-o dificultate oarecare. Toate acestea au instaurat între mine și colegii mei un dialog zilnic și au statornicit o camaraderie perpetuă, în climatul căreia izbutisem să mă simt bine. Singurul lucru pe care îl supor-

tam greu erau glumele impudice și gesturile obscene pe seama bieților morți, ca și cum aceștia n-ar fi fost îndeajuns de pedepșiți prin ciopîrțirile savante ce lăsau din ei, în final, un morman de zgîrciuri negre și oase ferăstruite, gata să ia drumul crematoriului. Repetate din generație în generație, ele se vedeau în flagrantă contradicție cu recomandările dumneavoastră, de la catedră, care, cel puțin mie, mi se întipăriseră bine în minte. « Domnilor colegi — auzeam în memorie —, vă rog și vă implor, respectați cadavrele! Materia aceasta inertă vă ajută să cuceriți arta de a vindeca oameni vii. În fiecare din ele a locuit un suflet omenesc, fiecare ar putea să fie părintele, fratele sau sora unuia dintre dumneavoastră. Se cunosc cazuri. . . Vă rog și vă implor!». . . Vorbele dumneavoastră, domnule profesor, le auzeam, pe ale lor mă făceam că nu le aud. Deși cu vreo trei-patru ani mai bătrîn decît media lor de vîrstă, socoteam că nu am dreptul s-o fac pe monitorul și să-i dădăcesc cu observații moralizatoare. Dimpotrivă, eram bucuros că prezența mea nu-i jenează și că mă socotesc, deci, un egal de-al lor, adică un camarad. Acum puteți înțelege firescul cu care am acceptat rugămintea cîtorva colegi de a-i ajuta să descopere glandele lui Bartholin. Mi-am întrerupt lucrul și m-am dus la masa lor, una dintre ultimele, undeva către fundul sălii, sub lumina ofilită a unui bec atîrnat de tavan, acolo unde ajung cei ce de abia au trecut colocviul de osteologie cu nota cinci sau șase. Eșuaseră în încercarea de a descoperi glanda stîngă, iar acum nu mai îndrăzneau s-o caute pe cea din dreapta. Nu m-am mirat, știind că glandele acestea, mici și fragile, se alterează repede chiar într-un cadavru bine formolizat și că pier în straturile învecinate. Eșecul colegilor l-am înțeles și mai bine după ce mi-am aruncat o privire asupra cadavrului. Era o femeie grasă, ca la treizeci de ani, cu pielea întinsă peste pernițele adipoase, și-mi imaginam cît de greu e să faci o disecție normală într-o asemenea aglomerare de țesuturi. Ipostaza ginecologică, obligatorie

pentru disecția perineului, fusese asigurată prin două funii răpănoase, legate cu un capăt de glezne și cu celălalt de colțurile opuse ale mesei, în timp ce palmele zăceau răstignite în cuie pe două scîndurele, pentru disecția degetelor. Deabia atunci, uitîndu-mă la mîini, am băgat de seamă că acel cadavru prezenta o particularitate care-l deosebea de toate celelalte. Unghiile, lungi și fin rotunjite, aveau urme vizibile de lac, și tot așa aveau cele de la picioare. Buzele, încă întregi în vecinătatea mușchilor circulari, își păstrau rujul aproape intact. Din părul capului nu mai rămăsese nimic, căci se lucra deja pe calota craniană, dar îngrijirea unghiilor și fardul presupuneau o pieptănătură pe potrivă, ceea ce însemna că ființa fusese altceva decît un biet exemplar din lumea declasaților. Cum va fi ajuns ea într-o sală de disecție? Nu mi-am mai pus și alte întrebări. Proba la care fusesem invitat era grea și aveam de gînd s-o trec. Mi-am așezat scaunul și am început să lucrez, atent și cu multă grijă, folosind sonda canelată și bisturiul. Mă întîmpina riscul de a desprinde glanda odată cu țesuturile adipoase din jur și s-o arunc fără s-o fi observat, așa cum eram sigur că li se întîmplase colegilor cu cealaltă. Aceștia ședeau în spatele meu, în picioare, trăgeau din țigări și vorbeau despre orice în afară de glandele lui Bartholin. Veniseră și alții de pe la alte mese, din curiozitate sau pentru divertisment, și e probabil că prezența noilor-veniți a dat naștere unei discuții pe seama cadavrului, care, așa cum v-am spus, era cu totul neobișnuit printre celelalte. « Hă-hă, a început unul, uită-te, bă, la ea și te convinge de ce-a spus ăla că funcția creează organul. . . » Cam pe-aici se învîrteau vorbele « balicilor », în jurul unui cîmp anatomic presupus a fi fost augmentat de o fiziologie excesivă. Pînă la urmă s-a găsit unul care să rînjească bălos: « Eu cred c-am văzut-o, nu se poate să n-o fi văzut, asta, bă, făcea trotuarul pe lângă „Römische Kaiser“, să fiu al dracului dacă n-o fi ea ». Ceilalți s-au hlizit asupra-i și-l întrebau dacă nu cumva

chiar el... Conversația devenea odioasă. Firește, auzeam totul, dar vorbele îmi zburau pe lângă ureche fără să izbutescă să-mi distragă atenția de la lucrul meu. Mă obișnuisem cu ele, nu le acordam nici o importanță, și aceasta pentru motivele pe care vi le-am spus. Când am isprăvit și le-am arătat glanda pe care de abia izbutisem s-o izolez, ei au redevenit serioși, mi-au ascultat explicațiile, și-au tras schițele în caiete și mi-au mulțumit colegial. Mi-am continuat lucrul pe care-l întrerusesem la masa mea și nu m-am gândit cîtuși de puțin la ceea ce lăsasem în urmă. Nu m-am gândit nici în restul zilei, nici la orele de curs și nici în drum spre casă. Seara mi-am petrecut-o, ca de obicei, studiind. Tot ca de obicei, m-am culcat tîrziu după miezul nopții și nu știu cînd și cum m-am trezit într-o imensă sală de bal, luminată de candelabre scumpe, în care se dansa. Erau multe perechi angajate în valsul acela, bărbați în frac și femei în toalete de gală, rotindu-și splendorile pe parchetul galben ca lămîia și multiplicîndu-se în largi oglinzi de cristal, vii printre coloane de alabastru. Era una din acele prîveliști pe care le oferă filmele de epocă vieneză. Eu ședeam, singur, în spațiul barului, adică în spatele mesei pe care se servesc, de obicei, băuturile, și priveam fascinat. Trebuie să vă spun că în adolescență am fost un foarte bun dansator, și aceasta datorită soriei mele celei mari, care era impecabilă. Sînt ani de cînd nu mai dansez, dar nu m-a părăsit plăcerea de a-i vedea pe alții făcînd-o. Eram eu însumi fericit de fericirea acelei dulci beții de cîntec și foșniri. . . La un moment dat, din mulțimea celor ce dansau s-a desprins o femeie. Parcă mă văzuse anume și se îndrepta către mine. Era tînără, purta o rochie de catifea albastră, lungă pînă-n pămînt, cu trenă; probabil că din pricina rochiei, părea că nu merge, ci lunecă pe parchet, ca o prezență imponderabilă. S-a oprit în fața mea și mă privea drept în ochi, ca pe cineva cunoscut, în timp ce eu, devenit deodată confuz, zîmbeam de circumstanță, fără să mă hotărăsc s-o

întreb sau să-i spun ceva, ca atunci cînd vrei să eviți o gafă. « Eu sînt femeia pe care ai disecat-o ieri, a rupt ea tăcerea, și am venit să-ți spun că nu trebuie să crezi nimic din cele ce-au spus colegii dumitale despre mine. Să știi că n-am fost femeie de stradă, așa să știi. Îi vezi? Sînt ai mei»... Abia atunci am băgat de seamă că femeia ținea de mîină, într-o parte și alta, doi copii frumoși, cu părul în cîrlionți. Apoi, îndepărtîndu-se, a pierit printre dansatori. Am sărit din așternut gemînd, terifiat. Am aprins lumina, am cercetat împrejur și numai atunci am priceput oroarea de care era cuprinsă Frau Poldi ori de cîte ori da cu ochii de straniile arătări din odaia mea. Mi se părea că oasele se mișcă și se freacă unele de altele, atunci am văzut că un craniu poate să rîdă de mine, inima prinsese să pulseze în borcanul cu formol, toate îmi aduceau aminte că fuseseră cîndva mădule ale unor oameni vii și zadarnic căutam printre ele pe femeia de care tocmai mă despărțisem. Doamne, îmi ziceam, ce-a fost asta? Totul îmi apăruse atît de puternic încît aveam impresia că acum visez, că totul dimprejurul meu este ireal și că eu sînt prada unui coșmar. M-aș fi îmbrăcat, să ies în oraș, să mă plimb, să respir aer proaspăt, să-mi revin, dar știam că războiul încă nu s-a isprăvit și că străzile sînt patrulate. M-am limitat la incantațiile unui paraclis și, firește, n-am mai dormit pînă la ziuă. Primul gînd mi-a fost să vin la dumneavoastră, domnule profesor, după ora de curs și să vă povestesc ce mi s-a întîmplat, dar m-a reținut teama ca nu cumva istorisirea mea să fie un prilej de a-mi «turna» colegii. Am hotărît să-mi amîn confesiunea pînă la sfîrșitul trimestrului, dar aceasta nu-mi făgăduia că am să mă și liniștesc. Evident, aveam grave muștrări de conștiință. Ar fi fost de datoria mea să-i pun la punct pe colegii nesăbuiți, să le fac observație, să-i dojenesc, să le retez pofta de a mai face glume indecente pe seama unui biet cadavru, lor, cei ce mă chemaseră să-i ajut într-o problemă de știință, nu să mă oblighe să le ascult grosolăniile.

Aș fi putut invoca autoritatea îndemnurilor dumnevoastră de a respecta cadavrele pe care lucrăm și cred că aceasta ar fi fost de-ajuns, deoarece studenții, vă spun eu, domnule profesor, vă stimează și vă iubesc. Dar eu nu reacționasem în nici un fel, mă făcusem că nu aud nimic din cele ce se spuneau despre femeia cu buzele și unghiile vopsite. Toată ziua m-am frământat. Nici în zilele următoare nu mi-am putut veni în fire. Intram în sala de disecție ca un vinovat pe urmele crimei și evitam să arunc măcar o privire spre masa din fund, de unde mă teroriza amintirea unei mame ultragiatare. Colegii își vedeau de lucrul și de glumele lor, nestingheriți de gânduri. Să le istorisesc întâmplarea? Să încerc să mișc în ei un proces de conștiință, un început de muștrare? Dar oare eram eu sigur că aș fi făcut-o de dragul morților și nu de dragul propriei mele conștiințe? Și, apoi, cui era să mă adresez? Cei ce glumiseră pe seama femeii, împreună cu cel ce profesase odioasa calomnie șezuseră în spatele meu, veniți de pe la alte mese; nu-i văzusem, nu legasem cu ei nici o conversație și cred că, la sfârșit, îmi ascultaseră explicațiile cu gîturile întinse peste umerii mei. Să presupunem însă că i-aș fi recunoscut; aveam eu o cât de mică certitudine că nu mă expuneam ridicolului? Trebuie să vă spun că eu nu cred în vise, nu cred adică în pretinsele lor mesaje sau semnificații, nu mă căznesc să le țin minte și cu atât mai puțin să le tilcuiesc. E o mărturisire pe care le-aș fi făcut-o și lor, colegilor mei, cu toată sinceritatea, dacă m-ar fi întrebat. Și atunci? Ce efect ar fi putut avea muștrările mele în virtutea unui fenomen atât de labil, în care eu însumi nu cred? Pînă la urmă, pentru propria mea liniștire, m-am hotărît pentru ceea ce face maicămea ori de cîte ori simte că e prea tîrziu să se mai împace cu cineva pe care l-a supărat. Îmi trebuia numele moartei și nu-l puteam obține decît de la laborant. Acesta, binevoitor ca întotdeauna, a căutat în registru și mi l-a dat pe un petec

de hîrtie. Cu acel petec de hîrtie și cu puținii mei bani m-am dus la ieromonahul Anatolie și l-am rugat să cuprindă și numele acela în pravila lui zilnică, de la proscomidiar, pe atîta vreme cît crede el că merită suma de bani. Ei bine, domnule profesor, nici cu aceasta nu mi-am recăpătat pacea. În cugetul meu se răsucea sfredelul unei proaspete amintiri. Îl rugasem pe laborant să-mi dea *numai* numele mic al moartei, adică pe cel de botez, fără nici un fel de date sau amănunte biografice. Mai mult, mă ținusem lîngă ușa, departe de biroul lui, fapt pe care mi s-a părut că el îl apreciază după cuviință, dată fiind prezumția că registrele lui sînt secrete și că din fiecare filă nu trebuie să ajungă pe masa de disecție decît un cadavru anonim, așa cum e scos din uriașa baie de formol. Dar mie îmi era acum din ce în ce mai limpede că nu din respect pentru secretul registrelor îl rugasem — da, și îi cerusem chiar cu insistență — să nu-mi spună *nimic altceva* decît numele simplu, ci din teama ca nu cumva datele biografice să confirme ceva, chiar cît de cît, din cele ce se spusese despre femeia cu buzele și unghiile vopsite. În sinea mea de taină exista un spațiu disponibil pentru o asemenea prezumție. Numai într-un tîrziu m-am gîndit că pe bucățica aceea de hîrtie n-ar fi trebuit scris numele bieteii femei, ci propriul meu nume. . . Și cînd mă gîndesc, domnule profesor, că eu, care nu cred în vise, port pe suflet această povară în urma unui vis. . .

— Ceea ce mi-ai povestit dumneata, iubite coleg, este interesant, e cît se poate de interesant, numai că acela nu a fost un vis.

— Dar, domnule profesor, vă rog să mă credeți. . .

— Te cred, te cred, dar în judecățile dumitale de mai tîrziu ai scăpat din vedere un amănunt, anume că odaia pe care ți-a închiriat-o bătrîna săsoaică fusese camera nepoțelilor ei. . .

Viața literară din Sibiul anului 1945 era dominată, desigur, de numele și personalitatea lui Lucian Blaga, profesor la Facultatea de Filosofie și autor, în continuare, de opere incitante. În ce mă privea, îi citisem toate cărțile, nu-l văsussem niciodată, nutream față de el aceeași imensă admirație ca și pentru Arghezi, dar, iată, nu m-am îndemnat să-l caut și nici cel puțin să-i audiez o prelegere. Reveneam în viața cetății după câțiva ani de claustrări, în care timp informația mea literară fusese minimă. La Polovragi nu primeam reviste, scriitorii nu prea veneau. În Sibiu eram aproape străin, iar câteva experiențe recente mă învățaseră să fiu circumspect față de noile prietenii. Prins între sala de curs, sala de disecție, laborator, bibliotecă și casă, prindeam din fugă câte o veste mai acătării, atunci când ea nu era inundată de zgomotoasa publicitate a unei opere de Mircea Săsărman, la casa căreia se băteau studenții.

Se vorbea însă de existența unui *Cerc literar*, unde se promovau tineri scriitori ca Ștefan Aug. Doinaș, Radu Stanca, I. Negoitescu, Cornel Regman și alții, care ar fi gravitat în jurul lui Blaga; cel puțin așa se spunea, fiindcă mult mai târziu am înțeles că, în realitate, aceștia păstrau față de presupusul mentor o distanță nu numai decentă, ci și orgolioasă, ca unii ce-și formulaseră și o profesiune de credință estetică pe cont propriu. Oricum, în văzduhul academic sibian, Cercul trecea drept o elită spirituală, iar însuși numele lui presupunea existența unei circumferințe care delimita un spațiu închis. Cu câțiva dintre «cerchiști» m-am cunoscut absolut întâmplător, de la individ la individ, fără ca numele unuia să-i spună mare lucru celuilalt. Când le-a apărut *Revista* . . ., o clipă m-a ispitit gândul de a le oferi colaborarea, dar tot atât de repede mi-am luat seama: nu mă simțeam îndeajuns de pregătit. Încă de pe atunci mă înfruntam cu o boală

de care n-am scăpat nici astăzi: am șovăit îndelung (luni și ani) înainte de a-i încredința tiparului un text, iar după ce am făcut-o, m-am căit. (Poemele mele dramatice, publicate — cu întârzieri de pînă la cincisprezece ani — între 1966 și 1969, mă muștrau dintre copertile cărților, care, vai!, mi se păreau grăbite și s-au cerut retipărite în 1972, cu severe condensări și revizuirii.) La stadiul meu sibian, *Revista Cercului literar* reprezenta un nivel de aspirație, nu de împlinire. Deși mă socoteam destul de bine instruit în problemele teoretice ale dramaturgiei, citeam cu admirație, în numărul de început al *Revistei*. . ., articolul lui Radu Stanca, *Despre teatrul literar*, și copiam fragmente pe care, iată, le regăsesc și acum într-un caiet de notițe din vremea aceea, răsfoit cu emoție.

Dar mai era ceva. Se presupunea, cum am amintit, că «cerchiști» gravitau în jurul lui Blaga; eu însă gravitam în jurul lui Papilian, iar cei doi scriitori nu se aveau bine între ei. Nu cred că era vorba de o dușmănie, dar, oricum, nu comunicau, se evitau. De ce, n-am știut niciodată limpede. Papilian îmi pomenea rar de Blaga, și atunci cu oarecare iritare, ca de unul care nu-i gusta literatura și a cărui filosofie, la rîndu-i, nu o împărtășea. Ei și? mă întrebam nedumerit. Încă nu pricepeam ravagiile orgoliului. Studenții mai bătrîni, care se pretindeau și știutori ai unor taine, vorbeau de rănilor unei rivalități mai vechi, de tinerețe, a celor doi, asupra unei femei cu haruri de frumusețe, cultură, inteligență, talent și distincție, care însă, pînă la urmă, a preferat să se mărite cu un judecător obscur și poet mediocru din Brașov. Mi-am amintit de aceasta ceva mai tîrziu, peste cîțiva ani, cînd am cunoscut-o pe Domnița în casa lui Tudor Arghezi și cînd, privind-o lung, îmi dădeam seama că, la vîrsta ei de atunci, nu-și pierduse nici unul din atributele legendei, sugerînd imaginea a ceea ce trebuie să fi fost femeia Salonului Francez din epoca iluminismului. Nu știu dacă și cît va fi fost adevărat din povestea rivalității celor doi

clujeni. Dar că Blaga i-a păstrat Domniței o prietenie statornică, știe acum toată lumea, mai ales de când, văduv și îndurerat, bietul Gherghinescu a avut nedelicata inspirație de a publica o seamă de scrisori ale poetului, transparente, către soția sa.

Dacă Blaga nu avea un cenaclu, acela al lui Papilian nu funcționa. Mai vechii săi membri se risipiseră, alții noi nu se prea iveau. Pe de altă parte, condițiile sibiene, ca ale oricărui refugiu, erau vitrege. Profesorul nu dispunea de un loc potrivit unde să-și adune ucenicii, iar casa în care locuia el cu familia, pe undeva pe la marginea orașului, nu era prea încăpătoare. Mă întrebam însă uneori, observîndu-i ritmul activității zilnice, când ar fi avut profesorul timp să se ocupe și de îndrumarea unor tineri întru ale literaturii. Pe lângă alte însușiri, Papilian uimea prin multilateralitatea preocupărilor sale, fără ca vreuna din ele să lase impresia de diletantism sau aproximație. Era, în același timp, un profesionist al catedrei, al scrisului și al artei, cumulînd energii ce se revărsau, în șuvoaie, pe cele mai neașteptate tărîmuri, ca dintr-o cumpănă a apelor. Celebru profesor universitar, autor al unui vast tratat de de anatomie, ca și al unui manual de disecție — folosit și astăzi de studenții în medicină —, dramaturg, prozator prolific, care-și făcuse un nume în povestire, nuvelă și roman, el era și un mare animator al vieții teatrale și muzicale (fusesse director al Teatrului Național și al Operei din Cluj), nesfiindu-se să-și revendice el însuși virtuozitatea de violoncelist.

La vremea când l-am cunoscut eu, nu mai cînta. Cînta însă, la vioară, domnul Silber, șef de lucrări la catedra de chimie medicală, cu care mă întâlneam aproape zilnic la o pensiune săracă, unde o oarecare Frau Schlosser ne hrănea cu cartofi și unde el mi-a destăinuit singurul secret al vieții lui particulare, viață de văduvie și pustietate, pe care și-o petrecea la o margine a orașului, în vecinătatea cîmpului, la etajul unei case cu două caturi. Dimineața, la ora cinci, îmbră-

cat corect, cu cravata înnodată și cu vioara sub bărbie, cînta, în întregime, *Sonata Kreutzer*, întru amintirea soției lui. Ritualul acesta îl săvîrșea domnul Silber în fiecare zi, fără abatere, ca pe o rugăciune de dimineață, reintrînd astfel în comuniune cu singura adevărată dragoste din viața lui, după care pleca spre laborator, să-și petreacă restul orelor printre mojarie și eprubete, fără ca cineva din cei ce-l cunoșteau acolo ca pe un erudit al acizilor complicați, de tipul celui alfa-amino-beta-para-oxi-fenil-propionic, să poată bănuie în el sensibilități de eremit beethovenian. O, fața ascunsă a omului de toată ziua, duminica lui de taină, miezul nopții lui de sub steaua polară!

*O, Seigneur, j'ai vecu puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!*

Și, totuși, cenaclul lui Victor Papilian a funcționat, vreme de cinci dimineți consecutive, în doi. Aveam la mine manuscrisul unei piese de teatru, pe care o intitulasem *Drumur*, întîiul meu proiect ambițios, de operă vastă, menită de mine să mă consacre la 24 de ani, un poem dramatic care număra, cred, nu mai puțin de patru mii de endecasilabi (tirania lui Shakespeare!), împărțiți, firește, în nu mai puțin de cinci acte (tirania imparului clasic!). Profesorul mi-a programat cîte o oră pentru fiecare act, dimineața, între opt și nouă, în cabinetul său de la Institutul de anatomie. Eu citeam șezînd pe un scaun, el asculta lungit pe o canapea, într-o rînă, cu capul în palmă. La sfîrșitul orei ne despărțeam fără comentarii (nici n-ar mai fi fost timp și pentru ele), îndreptîndu-ne, fiecare, către treburile lui: el își pregătea prelegerea de anatomie topografică, eu alergam spre laboratorul de histologie. Comentariile le așteptam la sfîrșitul lecturii, ca într-un adevărat cenaclu, și mă pregătisem, emoționat, să-mi însemn toate observațiile. Mă interesa îndeosebi să

aflu dacă izbutisem să nu fiu contaminat de Shaw și Pirandello și dacă Freud nu-și vîrse coada în psihologia a cel puțin doi din eroii mei. Spre marea mea dezamăgire, însă, Papilian a procedat profesoral. Mai întîi mi-a rezumat piesa (de unde se vedea că o ascultase cu mare atenție), subliniind cîteva scene și personaje, apoi mi-a dat note: șase pentru actul întîi, șapte pentru al doilea, opt pentru al treilea, nouă pentru al patrulea și zece pentru cel final . . . La urma urmei, puteam fi mulțumit de urcuș (ceea ce, mai ales în teatru, e foarte important), dar îl începusem prea de jos; aș fi preferat ca nota maximă să fie precedată de jumătăți sau sferturi de punct . . . Atunci însă — mai precis, curînd după aceea — am început eu să mă gîndesc la altceva. Nu mai citisem niciodată piesa cu glas tare (în afară de cîteva fragmente, la Polovrași, lui Emil Botta și Arșavir Acterian, poposiți din curiozitate și de năpraznă în chilia unui călugăraș desculț și cam peticit, despre care starețul le șoptise că scrie literatură) și de abia acum îmi dam seama de dificultățile pe care le poate întîmpina, în spectacol, teatrul în versuri. Aveam motive să cred că lectura piesei mele, chiar cu pauze de cîte o zi între acte, ne obosise pe amîndoi deopotrivă, pe cititor și pe ascultător. Oricît ar fi, îmi ziceam, versul de viu și actorul de dăruit, e greu de presupus că spectatorul poate răbda cu ușurință două-trei ceasuri de prozodie monocordă (chiar în endecasilab, cel mai « dramatic » dintre versurile posibile) fără să aibă impresia că i-a acordat autorului un procent de bunăvoință. Trebuia făcut altceva și altcum. (De fapt, acestui gen de literatură i se spunea pe atunci *poezie dramatică*, nu *teatru în versuri*, cum ne-a obișnuit critica de astăzi, sau, mai rău, *teatru versificat*, sau, cu ceva mai multă înțelegere, *teatru poetic*.) Peste numai cîteva ani atacam curajos, în *Miorița*, procedeul polimetriei, dar nu o polimetrie întîmplătoare, de dragul numai al variației, ci una supusă unor riguroase criterii estetice. Acesta este, cred, singurul meu

cîștig de pe urma acelei lungi lecturi literare din cabinetul Institutului de anatomie.

Cenaclul lui Victor Papilian avea să-și recapete ființa de abia în iarna anului următor.

Firește, marele, copleșitorul, emoționantul eveniment cultural fusese întoarcerea Universității la vatra ei, după cei patru ani de surghiun în care o alungase ocupația horthystă asupra Ardealului de Nord. Rănită în demnitatea ei națională, intelectualitatea academică îndurase cu greu sentimentul frustrărilor sibiene, în timpul cărora, la petrecerile studentești, sărăcăcioase și mai degrabă triste, învia zilnic cîntecul *Clujule, mări Clujule* . . . sau versurile, devenite faimoase prin popularitate, ale lui Petre Bucșa:

La Ocoliș în făgădău

De patru nopți, jînarsu-i tău . . .

Învălușiți de jale și dor, oamenii continuau să creadă cu putere în biruința finală a dreptății, care a și venit, odată cu biruința armelor, durată pe nenumăratele jertfe ostășești. Bucuria întoarcerii era întîmpinată însă de numeroase probleme morale și materiale, ale unei epoci de tranziție. Pe de o parte, rămășițele iredentiste încă mai nădăjduiau că, în curînd, ceea ce pierduseră pe front vor recupera, diplomatic, la Conferința de pace de la Paris, în care sens căutau, prin toate mijloacele, să-i inculce conștiinței românești, suverană pe pămîntul strămoșilor, o stare de incertitudine și provizorat. Antagonismele se consumau zilnic, uneori dramatic, pe stradă, în restaurante și săli de cinematograf, deseori rezolvate la chestura poliției, de unde împricinații ieșeau, de obicei, tunși chilug. Pe de altă parte, în tărîmul economic, sfîrșitul războiului adusese după sine inflația, cu tot cortegiul ei de neajunsuri. Bursa unui student era de 90.000 de lei, în timp ce masa de prînz la cantina Universității (dealtfel, singura

care se servea în douăzeci și patru de ore) ajunsese la 110.000 de lei. Pensiunile particulare puteau oferi o mâncare gătită, nu însă și pâine; pe aceasta și-o agonisea fiecare după cum îl ajutau mijloacele. Studenții aveau nevoie de locuință (numărul lor se dublase aproape, prin cei întorși din război și prin evreii ce-și redobândiseră dreptul de a învăța), aveau nevoie de hrană, de medicamente, de material didactic și chiar de îmbrăcăminte. Conducerea vechiului Centru studențesc « Petru Maior », reînființat de curînd, luase o seamă de inițiative gospodărești, de asistență socială, dar la scurtă vreme a fost nevoită să se confrunte cu provocările iredentismului horthyst, ceea ce a făcut ca problema națională să devină prioritară, mai ales în acel mai-iunie 1946, cînd studențimea clujeană avea să facă dovada unui patriotism matur și demn.

În astfel de împrejurări și-a reactivat Victor Papilian cenaclul său literar, mai întîi în locuința sa, provizorie, de la Institutul de anatomie, unde a viețuit o vreme, cu familia, pînă a putut să reintre în vechea lui proprietate, apoi, odată cu iarna, în apartamentul, central și spațios, al protopopului Florea Mureșan, om așezat, blajin și harnic, foarte instruit și cult (avea o bibliotecă bogată, din care nu lipseau nici cărțile rare și nici cele curente, de erudiție, printre care opera completă, în franțuzește, a lui Ioan Hrisostom); își pusese numele pe o frumoasă ediție a *Cazaniei* lui Varlaam, dar treburile parohiei, multe și conștiincios împlinite, îi descurajau proiecte viitoare, de editor, pe care și le-ar fi văzut tot în jurul unor pietre de temelie ale vechii noastre culturi. Adevăratul amfitrion însă era Eugenia Mureșan, soția sa, femeie înzestrată cu frumusețe suavă și intelect rafinat, poate, cumva, echivalentul clujean — și ușor decalat în timp — al Domniței Gherghinescu-Vania, care cultiva, ca și aceea, orgoliul de a se ști în compania oamenilor de litere. Ea însăși scriitoare, publicase un volum de nuvele, *Învierea fariseului*

Eleazar, una din puținele cărți românești apărute în timpul ocupației horthyste, importante prin însuși faptul de a fi existat, cel puțin ca simbol al unor prezențe spirituale. În casa ei l-am cunoscut pe Ion Luca și, ceva mai târziu, pe Lucian Blaga. Casa Mureșenilor avea o odaie foarte spațioasă, către stradă, un fel de salon, cu fotolii și canapele, tablouri și covoare; acolo aveau loc ședințele cenaclului. Într-un perete se deschidea o vatră largă, cu hogoac, în care ardeau bușteni groși, cu flacăra mare. Lângă ea se așeza uneori, cu genunchii strînși pe covor, Zorica Lațcu, ființa aceea pură și stranie, cu intelectul doldora de greacă și latină (devenită, mai târziu și în singurătate, traducătoare a lui Origen), și citea din poemele ei în metru antic:

*Daphnis odată din fluier zicea amețea
cea dulce
Care-i cuprinde pe miri când se duc în iatac să se culce . . .*

versuri al căror livresc se deconspira numai prin prezumția, știută de toți, că autoarea era predestinată solitudinii caste. Zorica se rostea cu mari dificultăți în conversație, dar de îndată ce începea să spună versuri, graiul ei se lămpăzea ca prin miracol și silabele curgeau dulce, ca o incantație. Dacă-mi amintesc cu adevărat de poezia aceluia cenaclu, aceasta e poezia celei ce publicase, la Sibiu, în 1944, *Insula albă*, poeta cu obrazul palid și ochii în transă, al cărei nume a rămas, pînă azi, mai mult în manuscrise.

Dealtfel, nu pe mulți mi-i mai aduc aminte din cei ce se adunau atunci în cenaclu. Numele lor, tipărite, s-au strîns laolaltă o singură dată, în primul număr — și ultimul — al revistei *Abecedar literar*, apărut în primăvara lui 1946, în formatul *Biletelor de papagal*, pe hîrtie ieftină și la prețul de 800 de lei. Nu-l mai aveam de multă vreme, poate chiar de atunci, dar cineva mi-a dăruit, de curînd, un exemplar supraviețuitor, pe a cărui primă pagină citesc coloana colaboratorilor, în linie alfabetică (așa cum, probabil, i se cuvine

unui abecedar): Valeriu Anania, Ionel Bulboacă, I. Cârja-Făgădaru, Anton Crișan, Victor Ilieșiu, Paul Lucian, Ion Maxim, Iosif Morușan, Iorgu Moldovan, C. Munteanu, Donică Oprea, Letiția Papu, Petre Pascu, F. Păcurariu, Mihail Pop, Valentin Raus. Curios mi se pare faptul că, deși articolul de fond al revistei pretinde că numărul însu-mează o selecție din producțiile citite în cenaclu, numele Zoricăi Lațcu lipsește, după cum nu-l aflu nici pe al lui Titus Țifu, autor de povestiri și nuvelete, pierdut și el, ca mulți alții, în hățișuri extraliterare. Aș bănuî aici unele aprehensiuni personale ale lui Făgădaru, omul cel mai apropiat al lui Papilian, secretar al cenaclului și, în fapt, inițiatorul și redactorul minusculei foi literare. Bietul Cârjă, veleitar încă de pe atunci, dar cu care izbutisem să mă împrietenesc (poate că datorită și profesorului), a emigrat, mai târziu, în America și, la vremea când mă aflu și eu pe acolo, m-a provocat abuziv la o polemică tăioasă, în care nu i-am cruțat nici insuficiența talentului, nici versatilitatea caracterului; scriam aproape plângînd, cu disperarea celui ce-și pedepsește propriul său copil sau un frate mai mic. Ne-am împăcat peste cîțiva ani, în satul său de lângă Turda, unde se întorsese într-un sicriu de metal, cu heruvimi ingenuncheați la colțuri, să se odihnească în pămîntul strămoșilor săi.

Papilian prezida ședințele cenaclului, conducea discuțiile dintre lecturi, intervenind des cu vocea lui precipitată și îndulcind asperitățile cu un umor rafinat. Nu excela însă prin spirit critic și nu cred să fi învățat ceva de la el. Frecventam cenaclul cu regularitate, deși cam din fugă, și citeam poezii mai vechi, ascunzînd că unele trecuseră prin cenzura de foc a lui Arghezi. Scriam puțin, aproape deloc, căci nu mai aveam timp și pentru literatură. Eram triplu student, la Medicină, Teologie și Conservatorul de muzică și toată ziua alergam de la un curs la altul și de la un laborator la celălalt. Seara dădeam lecții unui elev din Mănăștur, în schimbul unei

felii de pîine și unei străchini cu lapte, pe care părinții lui mi le puneau, drept cină, pe masă; eram sărac lipit pămîntului și mi se isprăvisse traista cu prune uscate, al căror gust, asociat cu acela al mămăligii, îmi acrise sufletul. Nemaiprimind banii pentru chirie, gazda mă poftise afară și m-a salvat profesorul Iuliu Hațieganu, care, deși nu mai era rector, a avut încă destulă autoritate morală spre a-mi oferi, în schimbul cîterva servicii mărunte, o cameră în vila din mijlocul Parcului Sportiv al Universității, unde-și avea și el partea lui de ctitorie. În afară de îngrijitor, vila mai era locuită, într-o odaie de la etaj, de faimosul Moina, campion european la alergările pe suta de metri. Ne înțelegeam bine, îi devenisem chiar simpatic, cu toate că în fiecare seară, tîrziu, cînd mă întorceam din Mănăstur, zdrobit de oboseală și aproape sătul de pîine cu lapte, în loc să-l las pe om să adoarmă devreme, ca pe unul ce se scula în zori să-și facă trapul pe aleile parcului, eu mă apucam să-mi fac exercițiile la vioară, scîrțîind solfegii și apoi trăgînd cu disperare pe *Balada* lui Ciprian Porumbescu, prima piatră de încercare a tuturor elevilor de conservator. Pe aceasta am cîntat-o de vreo două ori și în fața lui Papilian, împreună cu frații Racolța, la care locuisem o vreme, iar el ne asculta, privind pe fereastră, cu urechea cunoscătorului: « Ați lunecat frumos în poziția a doua . . . cam abrupt într-a patra . . . mai atent la flageolet . . . » Bietul Moina mi-o suporta noapte de noapte, fără să protesteze; se mira doar cum pot să rezist dormind numai patru ore din douăzeci și patru și mă îndemna, prietenește, să cheltuiesc numai o jumătate de ceas fugind cu el, dimineața, prin parcul pustiu, sfat pe care eu l-am respins cu indignare. Moina a fost liniștit doar în seara cînd mi-am dat seama că exercițiile mele muzicale ultragiază o privighetoare de care se înfiora și luna în frasinul de lîngă piscină. Înțelegînd că nu voi putea niciodată s-o egalez, am pus arcușul deoparte și capăt veleităților mele de violonist *in spe*. Și m-am întors la literatură.

- Ce faci, iubitele, nu mai cînți? m-a întrebat Papilian.
- Cînt, dar numai pe liră.
- Mie mi-e dor de violoncel.
- Domnule profesor, de ce nu vă puneți o piesă la Național? Cred că Buteanu nu v-ar respinge propunerea.
- Nu, dragă, nu de Buteanu mi-e frică, ci de public. Piesele mele nu plac. Asta e, ce vrei?
- Să vă spun un secret: eu l-am propus pe *Drumur* la Național și nu l-a luat nimeni în seamă. Nu mi-au dat nici măcar un răspuns.
- Ai fost la Buteanu?
- Nu chiar la el, dar l-am lăudat într-un articol pe care Ioanichie Olteanu mi l-a publicat în *Tribuna Ardealului*.
- Zău? nu l-am citit.
- Nici Buteanu nu știe cine l-a lăudat, căci am semnat cu numele meu de la mînăstire. Politică discretă . . .
- Și pentru ce, mă rog, l-ai lăudat?
- A anunțat că va pune în scenă *Seringa* lui Arghezi.
- Puteai să-l lauzi pentru altceva. Arghezi nu poate fi dramaturg.
- Și de ce, mă rog frumos dumneavoastră?
- Ai citit piesa?
- Nu, n-am citit-o, dar eu cred în scrisul lui Arghezi.
- Nici Blaga nu e dramaturg și nici filosof. Blaga e un mare poet și atît.
- Tot e ceva . . . Dar să vă mai spun un secret. După ce am isprăvit de scris *Drumur*, am trimis o copie dactilografiată la Biblioteca Academiei, spre păstrare, fiindu-mi teamă ca opera mea să nu fie — Doamne ferește! — distrusă de vreun bombardament . . . Zic și zău, am primit și adeverință!
- De ce, mă rog, n-ai trimis-o la Biblioteca Vaticanului?
- Acolo nu are acces decît Camil Petrescu . . . El e un consacrat.

— L-ai cunoscut pe Camil?

— Nu, dar îmi vorbea despre el, admirativ, Arghezi. Zicea că e talentat de pute...

— Ha-ha, al dracului Arghezi!

La Cluj se reactivase, de curînd, și Societatea Scriitorilor din Ardeal, al cărei președinte era tot Victor Papilian. Nu știu cum m-am pomenit cooptat în ea, nu se ținuse nici o ședință, nu promisem nici o hîrtie. În fapt, hotarul dintre cenaclu și societate era atît de nesigur, încît deseori o grupare se confunda cu cealaltă. Societatea ne-a oferit posibilitatea să ieșim de cîteva ori « la lume », în șezători publice, și să ne confruntăm astfel nu numai între noi, ci și cu ascultătorii anonimi, a căror reacție putea fi un criteriu, dacă nu neapărat estetic, cel puțin social. La una din aceste șezători, ținută la 25 martie 1946 în aula Colegiului Academic și patronată de prezența a două mari personalități locale ale timpului, Nicolae Colan și Iuliu Hosu, a apărut și Ion Agârbiceanu, care a citit fragmente de proză inedită. « Moș Agârbiceanu », cum i se spunea, avea o casă pe strada Andrei Mureșanu și trăia mai mult retras. La vremea cînd locuiam sub dealul Feleacului, la gazda care avea să mă dea afară pentru neplata chiriei, treceam zilnic prin fața casei lui și-l vedeam uneori în grădinița din față, cu săpăliga, printre flori. De tot atîtea ori îl salutam, dar niciodată n-am avut curajul să-i tulbur liniștea printr-o bătaie în porțiță. Ne-am cunoscut, strîngîndu-ne mîna, numai atunci, la Colegiul Academic, după ce am citit și eu o poezie, urmărită cu emoție îndeosebi de Nicolae Colan, în inima căruia nu se poate să nu se fi mișcat atunci și o undă de orgoliu confesional. Apoi nu l-am mai întîlnit pe Agârbiceanu și-mi pare rău.

Printre cei mai răsfățați dintre tineri era Francisc Păcurariu, căruia i se spunea « François », din pricina admirabilelor sale traduceri din Villon. Nu am la îndemînă bibliografia lui Păcurariu și nu știu, deci, dacă a continuat sau a dus la

capăt opera de tălmăcire a poetului-vagabond (întreprindere de care însuși Arghezi se temea), dar aș crede că el ne-ar fi dat un lucru mult mai bun decît versiunea prea cenzurată a Zoei Verbiceanu și decît aceea, balcanizantă, a lui Dan Botta. Pînă la noi probe, mărturie poate sta *Balada* publicată în acel unic număr al *Abecedarului literar*.

Ieșiri mult mai spectaculoase am avut noi într-un turneu de șezători literare la Gherla, Bistrița, Năsăud și chiar în căminul cultural din Prundul Bîrgăului, satul de baștină al lui Țifu, care era, mi se pare, și organizatorul turneului. Papilian nu ne-a însoțit decît cu binecuvîntarea lui. Îl aveam cu noi, în schimb, pe V. Copilu-Cheatră, cu ineputabila lui vervă și cu nenumăratele-i anecdote — din țara și pe seama moșilor —, cu care-și făcea colegii să se cocoșeze de rîs, mai ales cînd se aflau — și asta se întîmpla destul de des — în jurul unei glaje de pălincă. Întîlnirile noastre cu ascultătorii (n-aș spune, ca acum, cu cititorii, întrucît puțini dintre noi apucaseră să-și publice o plachetă), în majoritate elevi și profesori de liceu, dar și țărani și tîrgoveți, erau emoționante, uneori pînă la lacrimi, poate nu atît prin vibrația lecturilor noastre, cît — în mod sigur — prin sentimentul general că prezența « domnilor scriitori de la Cluj » făgăduia o reînviere culturală într-un Ardeal românesc de abia eliberat de sub cotropire. Acest sentiment ne obliga să ne corectăm ținuta și năravurile. Plecaseră din Cluj un grup de tineri scriitori hotărîți mai întîi să-și epateze auditorii și apoi să experimenteze boema dintre două șezători, dar contactul cu mulțimile le crea conștiința că misiunea lor e mult mai înaltă și mai serioasă decît aceea de vedete literare care-și alimentează o glorie de afiș. Încă de la început, fiecare întîlnire de acest fel căpăta profilul unei sărbători și nu o dată s-a întîmplat ca, în funcție de atmosfera sălii, să citim altceva decît ceea ce ne propuseserăm sau, mai simplu, să improvizăm. Prestigiul de exponenți naționali ai culturii trebuia salvat chiar și cînd

împrejurările ne sileau să-l aproximăm, așa cum s-a petrecut la Gherla, localitate programată în drumul nostru de întoarcere spre Cluj. Organizatorul, foarte mîndru de performanțele lui, ne-a prevenit că în gară, la lăsarea serii, vom avea o primire triumfală, că vom fi întîmpinați de aproape toată populația orașului, cu drapele, flori și fanfară. Nu-mi mai amintesc cum s-au încurcat lucrurile, cert este că am pierdut trenul menit să ne ducă spre o nouă glorie și ne-am pomenit la Gherla cu un altul, după miezul nopții, unde ne aștepta o gară pustie și un impiegat copleșit de dezolare că i se ratase un moment istoric. A doua zi, încă de dimineață, s-a dat sfoară în tot orașul că « domnii scriitori de la Cluj » se află totuși în localitate și că șezătoarea va avea loc în aceeași aulă a liceului de fete. Succesul a fost tot atît de emoționant, dar nimeni dintre gherleni n-a aflat cum își petrecuseră « domnii scriitori » noaptea. Numai noi o știam și avuseserăm grijă să nu suflăm o vorbă. Mult mai dezolați decît impiegatul gării, am pornit-o pe străzile goale, fără să știm unde ne vom opri. De un hotel nici nu putea fi vorba. Cuiva dintre noi însă i-a venit ideea năstrușnică să apelăm la bunele oficii ale poliției, pe lângă al cărei sediu tocmai treceam. Comisarul de serviciu, curtenitor și confuz, după ce ne-a ascultat explicațiile și păsul, nu ne-a putut oferi altceva decît cîteva scaune, o bancă și două birouri de pe care a măturat dosarele. În ruptul capului nu a acceptat să ne găzduiască în arest, unde cel puțin erau paturi, de frică să nu i se pună în seamă o nelegiuire. A fost însă de acord, dimineața, să nu deconspire « cazul de forță majoră ».

Cu toate acestea, viața în sine a Cenaclului Papilian nu era zgomotoasă, deși mult mai puțin discretă decît aceea a Cercului literar, care, mutat, de asemenea, la Cluj, își desfășura activitatea în paralel și păstrînd vechile distanțe sibiene. De fapt, distanțele erau tot acelea dintre cei doi mentori — unul real și altul prezumat; membrii celor două grupări,

în marea lor majoritate încă studenți, nu aveau motive speciale să se ocolească; viața i-a înfilnit, atunci și mai târziu, în aceeași arenă a arderilor literare, fără confruntări polemice. Și unii și alții aparțineau aceleiași generații, o generație a unor vremuri de tranziție, al căror dramatism nu i-a scutit pe unii sau pe alții de poticniri și sîngerări. Cei înzestrați cu har și perseverență au continuat să scrie, uneori pe întuneric, și au răzbit la suprafață cu debuturi editoriale tîrzii, la o vîrstă cînd alții devin, mă rog, clasici în viață. De la Papilian au rămas puțini, foarte puțini; cei din Cercul literar au învins aproape toți, cîțiva dintre ei devenind nume mari în literatură. Semnele se vedeau încă de pe atunci, la Sibiu și Cluj. Oricît i-ar fi ironizat « cenacliștii » pe « cerchiști » (în *Abecedar literar* a apărut chiar o notă răutăcioasă la adresa lor), în genere se știa că aceștia din urmă lucrează cu mai multă seriozitate și profunzime, că au o viziune estetică mai limpede și mai fermă. Papilian era, înainte de orice, un mare animator, iar meritul său este acela de a fi ținut laolaltă niște tineri efervescenți care, altfel, se puteau stinge înainte de a putea măcar să făgăduiască.

5

Nu știu cum a evoluat Cenaclul Papilian după 1946, în puținul timp pe care l-a mai avut la îndemînă. În iunie al aceluiași an eu am fost silit să părăsesc studiile clujene și orașul însuși, într-un surghiun care a însemnat, pentru mine, întoarcerea totală la literatură, ca un proces sufletesc compensator. Redevenit bucureștean, în pragul aceluia deceniu care continuă și acum să-i obsedeze pe scriitori, aveam să aflu că Papilian fusese dat afară de la catedră — ca și marele Hațieganu, de altfel — și că trăia din aproximații.

Nu-mi mai amintesc exact dacă a fost în vara lui 1951 sau în aceea a lui 1952 când l-am revăzut la Vatra-Dornei, unde eu, ca chiriaș al lui Ion Luca, făceam două lucruri deodată: băi de nămol și ultimele acte ale *Mioriței*. Cu puțin timp înainte se întâmplase un alt eveniment. Aproape toți medicii din stațiune, tineri, proveneau de la Universitatea din Cluj. Îi cunoșteam, unii îmi fuseseră colegi. La un moment dat au primit o înștiințare de la fostul lor profesor Iuliu Hațieganu, că va sosi în localitate la data de... cu trenul de... Inocent, savantul nu-și da seama că, între timp, el devenise un paria al văzduhului politic și că eliminarea lui de la catedră îi crease o reputație de ciumat. Am asistat atunci — întâmplător, în timp ce mi se făcea programarea zilnică pentru băi — la discuții dramatice între foștii săi studenți, striviți într-o neiertătoare dilemă: pe de o parte, respectul și dragostea pentru marele lor dascăl, pe de alta, spaima de eventualitatea unor anchete și repercusiuni. Poți ignora o scrisoare care ți s-a adresat ca unui prieten? Îți poți permite să riști o carieră pe care de abia ți-ai început-o?... Discuțiile au durat câteva zile, cu argumente de-o parte și de alta, și am rămas cu impresia că se încheie fără nici un rezultat. În ziua și la ora când știam că va sosi trenul, m-am urcat într-o poiană, pe o colină, curios să văd ce se va petrece. Emoționat pînă la lacrimi, i-am văzut pe medicii din Vatra-Dornei, în gară, primindu-și profesorul cu flori. Biruise acea realitate spirituală care-l făcea, mai târziu, pe Marin Preda să exclame ca apostolul: dacă dragoste nu e (pe lume), nimic nu e. Temerile s-au risipit curînd după aceea. Reperat în localitate, Hațieganu a fost strămutat din odaia modestă pe care i-o pregătiseră elevii într-o vilă oficială pentru ca, îndată după aceea, să poată fi văzut la braț cu «ștabii» de la centru, bucuroși că pot beneficia de consultațiile gratuite ale unui diagnostician de reputație mondială.

Papilian a venit în localitate discret, fără să anunțe pe nimeni, dar evenimentul Hațieganu l-a scutit de ocolișuri afective și s-a pomenit repede înconjurat de solitudinea ucenicilor (de la care, de altfel, am aflat și eu de prezența lui). Ne vedeam zilnic și întrețineam conversații lungi, plimbându-ne pe aleile parcului sau răsturnați în iarbă. Făcea eforturi să-și păstreze vitalitatea și optimismul, dar sufletul îi era încovoiat. Îl durea enorm izgonirea de la catedră, dar, pînă la urmă, nu atît ea în sine — se mai întîmplase și cu mulți alții — cît faptul că ea se făcuse cu concursul zelos al unora din cei mai apropiați colaboratori ai săi, cei pe care-i ajutase să se ridice și cărora le acordase un nelimitat credit moral. Pe de altă parte, îl chinuia gîndul că «trebuie să trăiesc pe spinarea neveste-mii», medic stomatolog, nevoită să muncească de două ori mai mult. Timpul și-l petrecea mai puțin scriind literatură și mai mult cu cercetări de laborator, în care sens stabilise — îmi spunea el — o fructuoasă colaborare cu profesorul Veluda, de la catedra de farmacologie, unul din puținii colegi care nu se temeau să-și asocieze numele cu al lui. (Mai tîrziu, unele din zvîrcolirile academice ale acelor ani aveam să le găsim în romanul *Orgolii* al lui Augustin Buzura, el însuși medic de extracție clujeană).

În sufletul profesorului plutea, ca o negură, și o altă teamă. Îmi mărturisise că nu avusese niciodată vocație pentru politică, dar destinul îl făcuse coleg apropiat de studii (cred că liceale) cu Titel Petrescu. După august 1944, acesta, avînd nevoie de nume prestigioase în partidul său — social-democrat — îl rugase insistent să accepte șefia, mai mult onorifică, a organizației din Cluj. Aceasta era, cel puțin pentru mine, o descoperire tîrzie. În cei doi ani ai studenției mele clujene, numele lui Papilian nu circula — nici în Universitate, nici în cenaclu — ca al unui om angajat politic, cum erau, de pildă, acelea ale profesorilor Emil Petrovici, Mihail Kernbach,

Constantin Daicoviciu, militanți ai partidului comunist și demnitari academici (primul devenise rector, ceilalți doi erau decani la Medicină și, respectiv, Litere). O singură dată îmi vorbise, mai mult în treacăt, că vremile noi cer orientări noi și mă îndemnase să mă gândesc și eu la ce ar fi de făcut, dar nu l-am luat în seamă. Dealtfel, în Universitate îl vedeam numai la curs și niciodată în cabinet. Între timp mă lăsasem cucerit de studiul fiziologiei medicale, iar profesorul Grigore Benetato mă cultiva îndeaproape, plăcându-i să vadă în mine un viitor asistent. Mă invita des în laboratorul său și-mi oferea ore întregi de discuții libere, începînd cu misterul permeabilității selective a membranei celulare și terminînd cu acela dintr-o povestire de Tolstoi. El tocmai izbutise, la acea vreme, după ani de cercetări, să-și ducă la capăt descoperirea despre influența hipotalamusului asupra procesului de fagocitoză și leucopoeză (celebrele lui experiențe pe câini decapitați, cu ligatura vaselor arahnoidiene), iar eu, pornind de la rezultatele lui, îl incitam la speculații pe marginea a ceea ce credeam că poate constitui o bază științifică a psihoterapiei, și aceasta cu atît mai mult cu cît savantul (devenit mai tîrziu academician) era — încă nerecunoscut oficial — cel mai bun pavlovist de la noi. Papilian știa de noile mele preferințe — evidente și în notele de la examen — și nu mă descuraja. Mai știa, amuzîndu-se, că de dragul lui Benetato îi înnebunisem o vară pe bieții călugări din Polovragi, care mă surprindeau vîînd broscui de pe malul Oltețului (atunci cînd nu mi-i aducea moș Păpurică), răstignindu-i pe o scîndură și deschizîndu-le apoi toracele, cu bisturiul, pentru studiul pe viu al influxurilor cardiace . . . (« De ce chinuiești broaștele? mă muștra părintele Casian, paracliserul, nu știi că broasca e sfîntă, n-ai văzut că după ce moare se usucă fără să se împută, ca sfintele moaște? ») Apropierea mea de Benetato nu însemna și îndepărtarea mea spirituală de Papilian.

- Ce crezi, acum o să mai pățesc ceva?
 — N-o să mai pățiți nimic, domnule profesor. Ce, ați făcut moarte de om?
 — Asta am făcut-o mai demult, în tinerețe, cu un ser . . . Crezi c-o să m-ajungă?

Fusese reținut, pentru scurtă vreme, în 1948.

— Domnule profesor, nu vreau în nici un chip să vă consolez prin propriile mele experiențe, dar, iată, în ultima vreme eu însumi am ratat o carieră medicală, am izbutit să devin asistent universitar pentru ca să fiu dat afară după numai doi ani, și mă mulțumesc cu un post de bibliotecar și cu șansa de a putea să scriu. Dar mai bine să vă citesc ceva ! Ce ziceți, refacem cenaclul în doi?

Îi citeam scene din *Miorița*, unele proaspete de tot, iar el le urmărea cu vădită încântare.

— E-hei, de la ce mi-ai citit dumneata la Sibiu și pînă la ce scrii acum, saltul e enorm !

Într-una din zile, după o asemenea lectură, am încins o lungă discuție despre etnosul românesc și despre bipolaritatea *eros-Thanatos*. În acest context și-a amintit el de o strigătură culeasă de prin Apuseni, în tinerețe, cînd lucra în echipele etnologice ale « Astrei » :

*Poate mama mă desparte
 De la cîte, de la toate,
 Dar de două nu mă poate:
 De la mîndra, de la moarte.*

Inspirație divină ! Strofa îmi cădea ca un bulgăre de aur într-o apă ce-și caută adîncimile. Am folosit-o imediat și i-am citit lui Papilian scena cea nouă.

— Ai s-o lași chiar așa, cum ți-am spus-o eu ? Nu vei încerca s-o prelucrezi, adică s-o transfigurezi ?

— Cum să transfigurezi genialitatea?

Și i-am dat exemplul lui Blaga care inserase în una din poeziile lui (dacă nu mă înșel, chiar în două) un citat folcloric care-i plăcuse enorm:

*Stă mîndra la sărutat
Ca spicul la secerat . . .*

și în care se implică, mult mai acoperit, aceeași relație dintre iubire și moarte.

— Ai dreptate, poporul e genial! . . . Bietul Blaga, știi că și el . . .

— Am auzit.

Din nenorocire, sumbrele lui presimțiri nu l-au înșelat, negurosul deceniu nu l-a putut ignora. În toamna lui 1952, Papilian avea să se confrunte cu experiențe dostoievskiene, cu tot cortegiul lor de stigmatе dobîndite la-ntuneric. S-a întors peste un an, slăbit, dar mai ales demoralizat. L-am revăzut la București, de cîteva ori, în casa fiicei sale. Suportase cu greu lunile acelea și-și punea supraviețuirea pe seama unei minuni. În fapt, era mai mult speriat decît suferind și nu-și putea explica (cum era să-și explice?) de ce Revoluția Franceză considera că națiunea nu are nevoie de un cap ca al lui Lavoisier . . .

Trecuseră cinci ani de la prima lui încercare de acest fel, din 1948, în urma căreia doctorul Nicolae Numian, unul din cei mai apropiați și iubiți elevi ai săi, mă anunța că profesorul se află internat în spitalul Colentina. Suferea de inimă. Mă duceam să-l văd aproape zilnic, cu desaga sufletului plin de versuri și reverii. Era toamnă. Răsturnat între perne, mi-a arătat odată o frunză desprinsă din ram și adusă de vînt prin fereastra deschisă.

— Nu mai știi, dragul meu, cine e poetul care a văzut o asemenea frunză și a exclamat:

*Este moartea ce-mi aduce
O scrisoare fără plic . . . !*

— Nu mai știu nici eu, dac-am știut vreodată . . . Mai bine să trecem la Eminescu. Vreți să vă spun *Scrisoarea III* ? Printre ai mei îmi merge vorba că o recit foarte frumos.

— A nu . . . , din Eminescu nu mi-a mai rămas decât nostalgia cornului. Auzi:

*Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,
Sufletu-mi nemîngîiet
Îndulcind cu dor de moarte . . .*

« Dor de moarte » ! Extraordinar !

Într-o altă zi l-am găsit mai senin. M-a întîmpinat, tot dintre perne, cu vocea lui tenorală și precipitată:

— Știi ce făceam așteptîndu-te ? Recitam în gînd poezia care începe cu stofa:

*Mi-am luat ceasul de-ntîlnire
Cînd se tulbură-n fund lacul
Și-n perdeaua lui subțire
Își petrece steaua acul . . .*

Auzi, ce metaforă: « *În perdeaua lui subțire își petrece steaua acul . . .* » Mare poet, Arghezi, mare poet !

— Am să i-o spun, sînt sigur că-i va face plăcere.

— Spune-i-o, spune-i-o cu tot sufletul.

Cam în felul acesta se depănu ceasurile noastre din spitalul Colentina pînă în ziua în care m-a rugat telefonic, prin doctorul Numian, să-l cercetez înainte de vremea obișnuită. Părea pregătit pentru o confesie gravă.

— Dragul meu, simt că n-o să mai trăiesc mult. Am către dumneata o rugăminte, o mare rugăminte. Într-un *safe* de

la Biblioteca Academiei se află toate manuscrisele mele literare, publicate și nepublicate. Le-am depus din vreme acolo, acum câțiva ani, spre mai multă siguranță, și curînd mi-am dat seama că bine am făcut. Aici ai inventarul acestor manuscrise, cu numărul *safe*-ului, dar e un număr probabil, căci nu-l mai țin minte exact. După ce voi muri, ia pe cineva din familia mea și mergeți acolo, la domnul Ștrempel — Gabriel Ștrempel — custodele manuscriselor, și preluați-le sub semnătură, după acest inventar. Manuscrisele vor rămîne în posesia și proprietatea familiei mele. După cum vezi, ești executorul testamentar al moștenirii mele literare.

Se stăpînea, făceam eforturi să mă stăpînesc.

— Domnule profesor, de ce, totuși, nu-l lăsați de-a dreptul membrilor familiei?

— Ei, cum o să fac așa ceva? Se poate? I-aș demoraliza.

— Cît despre mine . . .

— Și pe dumneata te iubesc, dar la ei țin mai mult.

Făgăduiește-mi că nu le vei vorbi despre asta decît atunci cînd va trebui.

I-am făgăduit, sărutîndu-i mîna.

Într-adevăr, la scurtă vreme după moartea lui am luat-o pe fiica sa, Mihaela, și am primit manuscrisele, sub dublă semnătură. Printre hîrțiile mele vechi am găsit, de curînd, un exemplar al acelei liste, destinat mie, scris pe ambele fețe ale unei foi de caiet maculator, cu o peniță nervoasă, care se poticnea în pagină, întepînd-o. Îl transcriu aici, cît pot mai corect (dar îndreptînd aproximațiile unei grafii grăbite), gîndindu-mă că, în lipsa altor izvoare sau confruntări, le va folosi istoricilor literari. În fruntea listei sînt numele a patru persoane, cărora — nu am altă presupunere — le fusese destinat cîte un exemplar:

Dr. Aurelia Tămășan, Cluj

Părintele Anania Valeriu, Patriarhie, București

Ion Cârja-Făgădaru, Turda
Dr. Alexandru Olaru, Craiova, str. Doina 14

Lucrările literare ale lui Victor Papilian

Romane

- 1) *Chinuții nemuririi*
 - A) *Marius Leluț (Păcatul)*
 - B) *Gabi Leonin (Fuga din păcat)*
 - C) *Părintele Manoil (Nostalgia Divinului)*
- 2) *Coana Trude*

Piese de teatru

- Trei mistere* (Publicate) { *Cerurile spun*
Nocturnă
Moartea vanităților
- Vol. II Teatru-n teatru* { *Autorul huiduit*
Regie
- Vol. III Voința istorică și*
Harul divin { 1) *Slavă ție, chip cioplit*
2) *Biserica din slăvi*
3) *Tu es Petrus*
4) *Crinul de aur la Sfântul*

Mormint

- Alte piese* { 1) *Falsul d-rului Furdui*
2) *Fenix*
3) *A trecut (manuscris)*
4) *Alt glas*
5) *Un optimist incorigibil*
6) *Prea multă iubire strică*
7) *Prințul consort*

Nuvele

- 1) *Femeia, ecuație nedefinită* *Decameronul românesc*
- 2) *Alte nuvele oltenești* *Evanghelia apocrifă*
- 3) *Diferite nuvele Reviste: Gîndirea, Familia, Ramuri, Grafica*

Amintiri

Registru de spectacole

1) *Amintiri de la Operă*

2) *Amintiri din teatrul de la Cluj*

3) *Cu steagul înfășurat*

Safe-ul 118 sau 180 de la Academia Română

Dr. Victor Papilian

pentru

Părintele Anania Valeriu

Atunci l-am văzut eu pentru ultima oară, toamna, într-o rezervă din spitalul Filantropia. Avizat de medici, s-a întors la Cluj.

Către mijlocul lui august 1956 primeam la București o telegramă care-mi vestea încetarea din viață a lui Victor Papilian. Murise noaptea, în timpul somnului. Predarea telegramii mi s-a făcut cu mare întârziere (de o zi și jumătate); cu toate eforturile mele de a folosi prima cursă de avion, am ajuns în cimitir la o oră după ce se isprăvisese înmormântarea. Pe țărîna proaspătă n-am mai găsit decît o uriașă movilă de flori, aromitoare și vii, năpădite de albine. Și mi-a părut rău, atunci, că albinele nu culeg și lacrimi.

LUCIAN BLAGA

1

Încă mă cumpănesc dacă despre Lucian Blaga trebuie să scriu un capitol aparte. Nu mă număr printre cei ce l-au cunoscut îndeaproape, printre cei ce i-au savurat prietenia, i-au cules gândurile, i-au memorat aforismele ori i-au inventariat femeile pe care le-a iubit. Despre el s-au scris multe și prețioase pagini, unele mai contradictorii decît altele și, pînă la urmă, complementare; e firesc ca un om să se deschidă diferit față de semeni diferiți, atunci cînd nu e un simplu histrion. Din corespondența lui au fost publicate pînă și anoste bilețele de dragoste ale tînărului student către viitoarea lui soție, poate rentabile, dar deloc notabile. Și, mai presus de toate, el însuși ne-a lăsat un *Hronic* autobiografic, alcătuit cu grijă și îngrijorare pentru ceea ce i se poate oferi posterității. Așadar, ce-aș mai putea aduce nou? Noutatea e numai a mea, în măsura în care mi-l descopăr și pe Blaga, zilnic, și alături de alții, stînd de strajă amintirilor mele. E un adevăr sufletesc pe care pagina îl primește așa cum ar primi o confesiune lirică, la ceasul tîrziu al nopții.

Cu mult înainte de a ști ceva despre om, Blaga-filosoful mi se configurase în minte ca un iscusit maestru de lumini, care-și construiește decorul cu arta fasciculelor colorate. Fascinant la lectură și puțin rezistent în articulații, sistemul

său metafizic izbutea uneori să mă și amuze, nu numai prin cele câteva desene cu sfere concentrice străpunse de săgeți impertinente, ci și printr-o seamă de expresii-cheie ca « Mare anonim », « cenzură transcendentă », « diferențiale divine », prețiozițâți demne — gîndeam eu — de umorul molieresc. (Aceste expresii nu mi s-au îmblînzit nici după ce am citit o carte despre terminologia filosofiei blagiene, scrisă de un diacon-teolog, pe nume, mi se pare, Ifrim.) În schimb, lirica lui mi-a făurit imaginea unui poet hieratic, oficianț în sfînta sfîntelor, de care nu poți să te aproprii fără sentimentul că profanezi ceva, fie pe el, fie divinitatea căreia îi slujește, fie chiar lespeda pe care nu ți-ai scos sandalele. Cu vremea, imaginea hierofantului s-a alcătuit în mine mult mai puternică decît aceea a maestrului de lumini și aș bănuî că acestui fapt i se datorește, în principal, negraba mea în a-l căuta și cunoaște într-o vreme cînd viețuiam în apropierea lui și aș fi găsit spre el o cale de acces. Mă refer la anii studenției mele în Sibiu și Cluj, 1945 și 1946, cînd aș fi putut să-i audiez măcar o prelegere la Facultatea de Litere și Filosofie. E adevărat că tinerii din cenaclul lui Victor Papilian, printre care mă număram, îl evitau pe Blaga spre a nu-și indispuce maestrul, dar, în ce mă privește, nu cred că această simplă prezumpție (Papilian nu a sugerat niciodată o astfel de rezervă) să fi jucat un rol hotărîtor. Nu am împărtășit niciodată principiul — aberant — că un om trebuie să-și asume, neapărat, simpatiele și adversitățile prietenului său. Nu mi-am îngădit libertatea de a comunica, în același timp, de pildă, cu Tudor Arghezi și Nichifor Crainic, cu Ion Luca și Victor Eftimiu. Firește, în final balanța a înclinat către unul în defavoarea celuilalt, dar opțiunea este fructul imediat — chiar dacă uneori tragic — al libertății.

Pe Blaga l-am cunoscut de abia în iarna anului 1947, la Cluj, unde mă furișasem, pentru numai câteva zile, să-mi dau niște examene restante. Despre el începuse să-mi vor-

bească, din ce în ce mai des, dar și cu o discreție insinuantă, Eugenia Mureșan, frumoasa soție a protopopului Florea, amfitrioana reală a Cnaclului Papilian, femeie inteligentă, cultă și destul de talentată pentru a se simți familiară în lumea literaților. Îmi spunea că-i este prietenă apropiată, că-i vine în casă, că fac lungi plimbări împreună, că odată l-a tîrît și în biserică și l-a făcut să ingenuncheze la *Tatăl nostru* slăbiciune pentru care filosoful, mai pe urmă, s-a muștrat. În lumina unor mărturii citite mai deunăzi, se pare că nu am fost singurul căruia atrăgătoarea doamnă i-a confiat prietenia ei cu poetul și nu exclud posibilitatea ca el, cel atât de sensibil la vecinătatea femeilor distinse, să-i fi adorat agresivitatea magnetică. Eugenia Mureșan pretindea că, o vreme, i-a servit lui Blaga și drept tahigraf pentru *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, în timp ce el îi dicta plimbîndu-se prin odaie. Cît privește poeziile inspirate de ea, acestea erau curente și alimentau o trezorerie pe care posteritatea n-o va prețui niciodată după cuviință.

— Să vii diseară la noi, că va fi și Blaga, mi-a spus ea într-una din acele puține zile. I-am vorbit despre dumneata și cred că e bine să vă cunoașteți.

Mureșenii se mutaseră din centrul orașului în casa parohială a bisericii « din deal », cum i se spunea, pe strada Biserica Ortodoxă, o locuință încăpătoare, cu multe odăi, dintre care nu lipsea un salon destul de spațios, cu fotolii confortabile. În afară de gazde mai erau de față cîțiva invitați, doi sau trei, prieteni ai familiei, nu-mi mai amintesc cine anume vor fi fost, și nu e de mirare, de vreme ce eu nu-l vedeam acolo decît pe Blaga.

« Diseară », era, de fapt, ora 5 după amiază. N-aș putea spune că, urcînd colina muicomă sub zăpadă, nu eram emoționat. Care din cei doi Blaga (ai mei) se va înfățișa acum? Dacă-l voi avea în față pe maestrul de lumini, nu mă prea văd angajat competitiv într-o discuție, deși nu sînt un igno-

rant în probleme de filosofie a culturii. Mă voi mulțumi să-l ascult, să-i pun din cînd în cînd o întrebare, să aștept un minut pînă să-mi răspundă și apoi, cel mult, un comentariu prudent, atît cît să nu mă fac de ris. Dintr-o asemenea întîlnire nu poți avea decît de cîștigat. Dar dacă aș năzui spre un cîștig mai mare, acela de a-i atrage maestrului interesul și simpatia? În acest caz, mai multă îndrăzneală n-ar strica. Aș putea fi chiar puțin arțagos.

Îmi aminteam de examenul meu de admitere la Facultatea de Teologie din București. În comisie, Nichifor Crainic, pentru dogmatică.

— De ce a făcut Dumnezeu lumea? m-a întreat el.

— Din necesitate, am răspuns eu în urma unei clipe de cumpănă, fără să-mi dau seama că, după opt ani de seminar, spuseseam o prostie.

— Din necesitate?! . . . Ia gîndește-te bine!

— Domnule profesor, i-am răspuns înțepat, lumea nu putea fi creată decît ori din necesitate, ori din capriciu; or, nu-mi pot imagina un Dumnezeu capricios . . .

— Ba din capriciu, domnule Anania, din capriciu, a încuviințat, cu o altă eroare, voită, profesorul.

Cocoșismul candidatului îi plăcuse, i-a pus nota maximă, iar peste cîteva luni avea să-i publice poezii în *Gîndirea*.

Acum, pe un spirit superior ca al lui Blaga nu l-ar putea indispuce un tînăr care riscă erori inteligente; dimpotrivă. Dar dacă, îmi ziceam iarăși, îl voi întîlni pe hierofantul taciturn, închis în sine, care nu deschide gura decît pentru a rosti un verdict sau o ironie, și mă voi vedea angajat într-un dialog cu interjecția? În cazul acesta voi fi nevoit să vorbesc, mi se va cere, voi fi provocat, doar n-o să tăcem toți, ca într-o capiște, uitîndu-ne la el ca la un idol! Pentru o asemenea eventualitate scontam pe complicitatea părintelui Florea, om cu o frumoasă cultură enciclopedică, blajin, înțelept, discret în spatele bărbii fluviale și al mustăților stufoase și

cel puțin tot atât de îngăduitor pe cât se dovedea a fi nobila doamnă Blaga. El va ști să deschidă subiecte adecvate și să mențină conversația la un nivel de intelectualitate strategică. Iar dacă se va propune să citim poezii, am două în buzunar, proaspete.

Dar, vai!, în seara aceea nu s-a discutat nici filosofie, nici literatură, nici artă, nici măcar teatru. În salon n-au înflorit decît două subiecte, iar despre ele a vorbit numai Blaga. De fapt, eu am ajuns cu oarecare întirziere și l-am găsit vorbind. Despre ce (despre cine) vorbea Blaga? Despre Mahatma Gandhi. Istorieea cum l-a văzut el pe Gandhi, la Berna, într-o sală de spectacole, unde acesta fusese invitat să conferențeze, despre interesul și emoția publicului, despre surpriza de a-l fi văzut pe omulețul cu ochelari de sîrmă folosind scaunul numai pentru a se urca pe masă, pe care apoi s-a așezat, cum zicem noi, turcește, cu picioarele sub el.

— Gandhi rostea o lecție pe care o repetase de multe ori — eterna lui luptă de emancipare a Indiei prin nonviolență —, vorbea printr-o gură știrbă, mai mult din gingii, iar eu, în acest timp, mă întrebam în grija cui și unde își va fi lăsat el capra, poate într-un ungher de prin culise, în spatele scenei, priponită cu funia.

Nu încăpea nici o îndoială că Blaga voia să se facă plăcut și era tot atât de evident că nu pe mine, nici pe părintele Florea și nici pe ceilalți cîțiva convivi se căznea el să-i cucească. În acest timp s-au servit cafele și pateuri proaspete. Amfitrioana își pusese un cochec șorțuleț de bucătărie, cu ape albastre, mărginit de o spumușoară albă. Eugenia Mureșan era nu numai poetă, ci și o excelentă gospodină, și n-ar fi exclus ca tocmai ei să-i fi dedicat Blaga acea recenzie în care s-a strecurat o catastrofală eroare de tipar; în loc de (citez din memorie): « Doamna X cultivă o poezie de inspirație cosmică » a apărut « poezie de inspirație casnică », eroare menită să atragă fulgerele preopinentei. Pateurile erau calde

și foarte gustoase și cred că numai în timp ce le savura și-a permis filosoful o pauză. De la Gandhi discuția (discuția e un fel de a spune) a lunecat ușor către hinduism, yoga, fahirism, potențele latente ale spiritului, fenomene de parapsihologie, după care poetul a povestit pe larg cum a asistat odată, tot în Berna, la o demonstrație de metapsihică, oferită de un profesor care predă și un curs de acest fel la Universitate, și cum, cu toate măsurile și precauțiile pe care el, scepticul, le luase împotriva oricărei posibilități de mistificare, a văzut obiecte (o măsuță cu delicate figurine de cristal și porțelan) ridicându-se pînă la tavan, făcînd înconjurul camerei și reaşezîndu-se exact pe locul de unde pleaseră. Nu se putea trage nici o concluzie precisă, dar fenomenul fusese urmărit de un martor lucid, obișnuit să — și să se — controleze. Părintele Florea a încercat o discuție în contradictoriu, la care m-aș fi angajat bucuros și eu, ca unul ce citisem o sumedenie de autori în materie, dar Blaga nu ne-a dat răgaz. După ce și-a sorbit ultima picătură de cafea, a mulțumit frumos și s-a ridicat, ca și cum el ar fi venit acolo numai ca să ne vorbească nouă despre Gandhi și spiritism, pentru ca, odată misiunea încheiată, să poată pleca.

Am plecat, și eu, împreună cu el. Pentru o bună bucată de drum mergeam în aceeași direcție și mă gîndeam că poate acum o să-i rețin, cît de cît, atenția. Am încercat să provoc o conversație oarecare, dar el tăcea, foarte preocupat ca nu cumva să alunece și să cadă. Într-adevăr, odată cu întunericul se lăsase și gerul, iar zăpada căpătase o crustă de gheață care făcea mersul foarte nesigur, mai ales în pantă. Am convenit să ne ținem de braț, sprijinindu-ne reciproc (mi-ar fi plăcut ca eu, mult mai tînăr, să-l sprijin pe el), dar repede mi-am dat seama și de revers: lunecînd unul, l-ar fi tras în cădere și pe celălalt.

— Numai pe ghețuș ne putem da seama cît de mult depinde capul de picioare, am zis eu la un moment dat, dar el n-a

părut impresionat de un asemenea aforism, ci căuta să se descurce, acum pe cont propriu, într-o echilibristică atentă.

Numai la despărțire mi-a dat să înțeleg, prin câteva fraze sobre, că știe multe despre mine, dar am priceput că dintr-o faimă care nu avea nimic în comun cu literatura. Blaga era profesor universitar, iar faima mea era legată de Universitatea însăși.

2

n august 1956 mă aflu din nou la Cluj, pentru numai câteva ore. Vărsasem o lacrimă pe mormîntul proaspăt al lui Victor Papilian, făcusem o scurtă vizită familiei acestuia și mă gîndeam să hoinăresc puțin, după aproape nouă ani, prin orașul atîtor amintiri, cînd, deodată, mi-a venit în minte că ar trebui să-l văd pe Blaga. Știam de mult că fusese dat afară de la catedră, că nu mai putea să publice și că lucra în Biblioteca Filialei de Cluj a Academiei. În biroul spațios, cu mobilier simplu, de metal, m-a întîmpinat un alt Blagae, un Blaga încăruntit, cu fața mai puțin prelungă și cu umerii mai puțin înalți, un Blaga deloc hieratic și distant, un Blaga uman, umanizat, cald, aproape euforic. Eram absolut convins că nu mă mai ține minte și mă pregătisem să-mi fac o nouă prezentare (știți, eu sînt acela care... atunci...), dar, spre surpriza mea, n-a fost nevoie; poetul mă ținea cu mîinile de umeri, mi se uita drept în ochi, exuberant:

— Ce faci, dragă? Ce bine-mi pare c-ai venit să mă vezi! Ei, vezi, tot mai am prieteni, ei, vezi, nu sînt un om uitat... Ia loc, te rog... Cu ce ocazie?...

Fusese la înmormîntarea lui Papilian, era afectat de neașteptata dispariție a acestuia.

— Vezi, eu și Papilian n-am fost prieteni niciodată, dar de cum am știut că sîntem în aceeași osîndă, ne salutăm cu

mai multă căldură și ne trimiteam reciproc mesaje de simpatie și încurajare. Papilian a fost o mare personalitate!

Despre mine a aflat că fusesem dat afară din învățământ și că funcționam, de câțiva ani, într-un post de bibliotecar. Eram, prin urmare, colegi! Ca și mine, Blaga își luase noua meserie în serios și se vădea perfect documentat în toate problemele de biblioteconomie. Am încins chiar și o scurtă controversă asupra unor modificări introduse în sistemul internațional de clasificare zecimală. Vorbea despre actuala lui ocupație ca și cum ar fi avut-o de când lumea și ar fi fost anume destinat pentru ea. La un moment dat a răsucit conversația:

— Bine, bine, dar așteptam să-mi spui ce-ai lucrat... Am auzit că ai scris o *Mioriță*...

Blaga mi-a citit pe chip uluirea totală (în care, fatal, se amestecă acele sentimente, înjumătățite, de umilință și orgoliu, prezumate în starea de extaz a părinților pustiei).

— Ei, da, te miri că știu... Vezi că sînt un om bine informat?... Te miri, da, te mai miri de unde știu...

— Domnule profesor (îi spuneam tot ca altădată), lucrarea mea o cunosc foarte puțin... E doar o încercare...

— Ei, vezi, printre cei puținii se află Cioculescu. Ți mi-a spus!

— Într-adevăr, domnul Cioculescu o cunoaște. A fost primul...

— Ei vezi, aș vrea s-o citească și eu. Bănuiești că mă interesează și bănuiești, cred, și de ce...

— Desigur, dar deocamdată e o încercare...

— Important e că ai îndrăznit. Să nu crezi că eu nu m-am gândit să scriu o *Mioriță*! M-am gândit... Dar, vezi, mie *Miorița* mi s-a părut întotdeauna o idee circulară, așa, ca roțile de foc ale lui Iezechiil... Se tot învîrtea și nu știam de unde s-o apuc...

— *Miorița* nu e o idee, ci un sentiment.

— Ei, vezi, eu sînt structurat altfel, eu sînt un gînditor, un cerebral.

— Dumneavoastră, domnule profesor, sînteți poet pînă-n măduva oaselor. Asta se simte în tot ce-ați scris dumneavoastră.

— O fi, dar eu țin foarte mult la filosofia mea. Chiar în poezie, eu plec de la o idee, o limpezesc, o structurez mintal și apoi o scriu. . .

— La rece. . .

— La rece.

Firește, nu puteam să-l contrazic, dar am clătinat din cap cu înțelesul că nu-l cred. Blaga m-a sfătuit să nu-mi scutur țigara în coșul de hîrtii (dintr-o astfel de cenușă, aparent inofensivă, s-a întîmplat la Berna un incendiu) și mi-a adus un cartonaș, dintr-o copertă de dosar, din care mi-am improvizat o scrumieră.

— Vezi că ești un om care mă interesează. Dumneata nu mi-ai pus nici o întrebare.

— Am venit să vă văd, nu să vă iau un interviu. . .

— Să știi că în anii aceștia am lucrat foarte mult. Am scris cîteva cicluri de poezii, un volum de aforisme, o piesă de teatru, numeroase eseuri, traduceri din lirica universală, traducerea lui *Faust* și. . . lucrez la un roman.

— Dumneavoastră, roman? . . .

— Îți închipui ! Știi cine m-a îndemnat să scriu un roman ? Cioculescu ! Lui i-a plăcut ideea și mi-a zis : « Pe asta trebuie să scrii, neapărat, un roman ! »

Blaga părea mulțumit de sine. În tot timpul conversației — care a durat mai mult de o oră — nu mi s-a plîns, n-a făcut nici o aluzie la întîmplările nenorocite prin care trecuse. Un singur regret, și nu mic, acela că nu mai poate publica.

— Domnule profesor, i-am spus, la Librăria Academiei — o știți, pe colțul dintre bulevardul Elisabeta cu Calea Victoriei — se afla la intrare un caiet în care vizitatorii erau îndem-

nași să răspundă la întrebarea: ce cărți ați dori să fie tipărite? Era un sondaj al opiniei publice, atît de mult folosit în țările civilizate. L-am răsfoit cu interes. Pe una din ultimele file cineva scrisese: Opera lui Lucian Blaga. Am fost foarte emoționat și m-am uitat, instinctiv, împrejur. Inscripția aceea era un act de curaj, echivala cu un manifest subversiv, dar eram convins că exprimă opinia nu a unui singur om, ci a culturii românești. A doua zi am vrut s-o văd din nou, dar fila cu pricina lipsea. . .

— O fi luat drumul către expertiza grafologică, s-a veselit Blaga.

Relatarea mea îl luminase, era fericit. Ne-am făgăduit să ne mai vedem, dar fără să stabilim unde și cînd. Nici nu s-ar fi putut. Faptul în sine de a ne fi găsit laolaltă, atunci și acolo, părea temerar.

3

Cred că era în primăvara lui 1958 cînd mă afluam, la București, într-o stație de tramvai și am simțit că mi se așează o mîină pe umăr. Era a lui Blaga. El aștepta un tramvai, eu, un altul, așa încît nu am avut la îndemîină decît cîteva minute. Nu ne văzuserăm, așadar, de aproape doi ani. Între timp îi apăruseră traduceri *Din lirica universală* și *Faust*, precum și cîteva poezii originale în *Steaua* (de sub direcția lui A. E. Baconsky). Eram la curent, le citisem.

— Am impresia, mi-a spus el, că, cel puțin în ce mă privește, se petrece un dezgheț. Editura pentru Literatură vrea să publice o selecție din poeziile mele, dar tratativele noastre au ajuns la un impas. Cei de acolo își rezervă dreptul ca selecția s-o facă ei, în timp ce eu pretind s-o fac eu. E normal, nu? S-ar putea să mă pomenesc cu un volum de

poezii care nu mă reprezintă. Deocamdată sîntem la un punct mort, nu știu ce va ieși. . .

Apoi, văzînd probabil că eu nu deschid vorba (și n-o deschideam de teamă să nu fac o gafă), m-a întreat:

— Știi că am fost propus pentru Premiul Nobel?

— Am auzit ceva, dar, așa, cum s-ar zice, de prin tîrg. . . N-am avut o sursă sigură. Cine v-a propus?

— Prietenii mei din Occident.

— Și pentru ce anume?

— Pentru toată opera mea.

Era foarte fericit. Rostise « opera mea » cu o imensă mîndrie și conștiință de sine. M-a întreat de cîțiva scriitori bucureșteni și a venit vorba de V. Voiculescu.

— Ce face Voiculescu? . . . Știi cît de dor îmi e de el? Nu l-am văzut de atîți ani ! . . . Îmi e foarte dor de el.

— De ce nu mergeți să-l vedeți? Stă pe strada Dr. Stai-covici. . .

— M-aș duce, dar mi-e frică. Asta e, mi-e frică să mă duc la el.

— Frică de ce?

— Ei, vezi, am ajuns să ne temem unii de alții, să ne fie frică de propriile noastre iubiri.

— Eu mă duc la doctorul Voiculescu fără să-mi fie frică, și el vine la mine la fel.

— La dumneata, vezi, aș veni. . . A, am o idee: invită-mă odată cînd vine la dumneata Voiculescu ! Eu, în problema asta cu editura, voi fi destul de des în București. Anunță-mă prin fiica mea, Dorli. Îmi promiți? . . .

I-am făgăduit, dar nu am mai apucat să mă țin de cuvînt. La scurtă vreme, neîndurările aceluia deceniu aveau să ne însingureze, pe Voiculescu într-o parte, pe mine în alta, pe Blaga întru ale sale, despărțindu-ne pentru totdeauna. De moartea lui am aflat plîngînd pe un perete, într-o noapte cu ochiul de sticlă.

Uneori mă întreb: să fi fost frica aceea un simplu sentiment de prudență a înțeleptului circumspect, sau avertismentul unui spirit premonitor? Biografia de mai târziu relatează că el și-a prevăzut marea trecere printr-un vis care i-a precedat-o cu numai câteva ore. Aș îndrăzni să cred că poetul era înzestrat cu o hipersensibilitate pe care nu mulți oameni o au, că el a izbutit nu numai să gândească misterul, ci și să trăiască întru mister, că luciditatea lui avea uneori acces la « celălalt tărîm», al vestirilor inefabile.

În unul din cele mai frumoase poeme ale lui, Blaga amintește de strămoșii care au murit tineri și care vin să-și trăiască în noi viața netrăită. E sentimentul cu care sufletul meu îi primește pe amîndoi, pe el și pe Voiculescu, în acea întîlnire pe care și-au dorit-o atunci și care a rămas fără împlinire. Și-mi vine să cred că numai eu știu ce și-ar spune.

4

În primăvara lui 1970, foarte departe, peste Atlantic, am aflat de revărsările de ape ce bîntuiau țara, îndeosebi apele Mureșului, și, nu știu cum și de ce, gîndul mi l-a adus năpraznic pe Blaga. Scriam:

„Nu știu, n-am fost niciodată în acel « sat de lacrimi fără leac», nu știu dacă lespeda aceea pe care stă scris LUCIAN BLAGA e undeva pe vale sau undeva pe deal, nu știu dacă aceea arie se numără printre « victimele» acestui deluviu uluitor, paralizant, inimaginabil în monstroasa lui urfeșenie, ale acestui miracol răsturnat care, înaintea oricăror alte eroisme, îți solicită pe acela de a crede ceea ce vezi cu ochii și ceea ce auzi cu urechile. Dar gîndul că stihiiile și-au răzvrătit nu numai apele de deasupra, ci și pe cele de dedesubt, că sate și grădini

s-au pomenit urnite din tălpi și au pornit-o la vale, fărîmîndu-se-n adînc, cu casele și copacii, cu fîntînile și troițele, cu viii și cu morții lor, gîndul acesta m-a cutremurat și m-a făcut să realizez dimensiunile apocaliptice ale inundațiilor (ce cuvînt blînd, aproape inofensiv!) din România.

Să afli că jumătate din comuna Chiperești s-a prăvălit în șuvoiul apelor din poale și că satul Aurel Vlaicu lunecă stăruitor spre puhoaietele Mureșului, să-ți închipui că pe spina-relea apelor plutesc de-a valma și se amestecă osemintele stră-bunilor și trupurile abia fragede ale nepoților, că leagăne și coșciuge și-au părăsit destinele și se tot duc, învîrtite, într-o tovărășie dementă, că resturi dintr-un scrînciob se joacă, berbecindu-se, cu sfărîmături de cruci funerare, iată fiorul ultim și ascuțit, dureros pîn'la nedurere, al tragediei noastre de acum.

E parcă răzburarea din poemul lui Goga, scăpată din strofă și împielită într-o monstruoasă realitate, a ispitirii unui neam care se încăpățînează să rămînă statornic pe așezările Oltului:

*Țărîna trupurilor noastre
S-o scurmi de unde ne-ngropară
Și să-ți aduni apele toate —
Să ne mutăm în altă țară.*

E parcă răzburare și mai mult decît răzburare: o mișcare violentă, anarhică, neghicabă, fără oprire și fără finalitate, nici mutare și nici strămutare, o risipire în absurd, într-un absurd pe care uneori îl exaltăm în literatură, dar pe care ni-l refuzăm în experiențele noastre de viață. Iată că ceea ce pare sublim în artă poate fi odios în afara ei!

Așadar, vor fi oameni care se vor întoarce de unde au fugit, vor plănui să-și ridice din nou casele și să-și reîntemeieze gospodăriile, dar nu-și vor mai găsi cimitirele. Își vor da

seama, năucii, că le-au fugit morții din vatra satului și că de acum nu vor mai ști pe unde să-i plîngă.

Un mormînt golit e gol pentru totdeauna, un cimitir nu se poate reconstrui. Există morminte simbolice, ale celor căzuți de năpraznă, sfîrtecați în războaie, înghițiți de oceane sau zdrobiți pe la marginea drumurilor, există și un mormînt decorativ, de suprafață, al eroului necunoscut. Ele au fost așa dintotdeauna, de la bun început, nu morminte, ci metafore. Dar în fața unui cimitir în care știi că au fost oseminte și nu mai sînt, ai acea senzație de pîngărire pe care ți-o dau gropnițele moaștelor furate și ale voievozilor azvîrliți la cîini. Apele de acum, prăpăstuite din această primăvară sinistră, au atentat mai mult decît la viețile și avuturile noastre: la legătura noastră cu tainele pămîntului.

Mai toate stațiile meteorologice sînt așezate pe înălțimi, și întotdeauna mi-a plăcut să cred că interpreții lor sînt nu numai niște ghicitori în semnele vremii, ci și grăniceri de pază la hotarele văzduhului. Se spune că, de data aceasta, nu a existat nici un semn, nici unul, care să vestească potopul. Nici Crivățul, nici Austrul și nici Băltărețul n-au șoptit nimic, pîndarii zărilor au fost luați prin surprindere, știința lor s-a dovedit neputincioasă. Mama-Natură, cum îi spun unii, emfatic și polemic, a rînjit ca o mamă mașteră, căreia Dumnezeu i-a slobozit zăbalele și a lăsat-o în voie, să desfășoare o amplă demonstrație de maternitate primară, a dinozaurienilor care-și mîncău puița. De ce ne-am mînia pe Dumnezeu dacă l-am silit să ne lase în pace?

Va veni poate o vreme cînd îi vom pofti pe meteorologi să se dea jos de pe înălțimi și ne vom îngropa morții acolo, sus, pe vîrfurile munților, și-i vom pune pe ei de strajă la vămile cerului. Fiece procesiune funerară ne va aminti că morții noștri nu coboară, ci urcă. Am strămuta temeliele Țării pe coamele Carpaților, așa cum nici o altă țară din lume nu le mai poate avea. Statornicia noastră se va rosti nu în

milul ce se duce, ci în piatra care rămîne. O statornicie a ascensiunii. De două mii de ani ne rezemăm pe brazdă, pe glic, de două mii de ani o tot pierdem și o tot luăm de la capăt. Ce-ar fi dacă ne-am rezema pe culmi?

*Sat al meu, ce porți în nume
Sunetele lacrimii. . .*

E frumos, dar nu mai vrem să fie și adevărat. Tremură sufletul la gîndul că osîmintele lui Blaga vor fi fost atinse de dușmănia apelor tulburi. Locul lui trebuie să fie sus, pe muntele Kogaionului, la sălașul de piatră al strămoșului Vezinas, de unde să vegheze peste Lancrăm și peste Țară, mai al lor și mai statornic cu ele.“

(Noi, mai 1970)

Patru ani mai tîrziu treceam prin Lancrăm și m-am oprit la mormîntul lui Blaga, cu un buchet. Adusesem și o lumîinare, am aprins-o, dar n-am găsit nimic care să-mi slujească drept sfeșnic sau reazim pentru flori, în afară de un singur obiect, pus acolo de o mîină milostivă: o cutie de tinichea, cilindrică, din care cineva consumase mazărea și pe care încă se mai putea citi: « Fabrica de conserve Caracal».

ION LUCA

1

Era în iarna anului 1946, la Cluj, cînd Eugenia Mureșan m-a anunțat:

— Peste cîteva zile va sosi Ion Luca și va sta la noi. Am să te invit să-l cunoști.

— Ion Luca? am tresărit eu. De unde pînă unde?

— Îi sînt o veche admiratoare. E un mare meșteșugar al scenei. Să știi că o duce destul de greu și sînt sigură că vine să mai încerce pe la Național, poate-i mai joacă o piesă.

— I-a mai jucat vreuna?

— Da, *Morișca*, sub direcția lui Papilian. A fost un mare succes, e o comedie excelentă.

— Am citit-o.

— Așadar, ai idee de Ion Luca?

— O-ho ! . . .

Nu cred că de multe ori, după ce am citit opera unui autor în viață, mi-am propus ca, neapărat, să-l și cunosc. Puțini au fost cei pe care mi i-am dorit și față către față, iar unul dintre ei era Ion Luca. Încă adolescent, împătimit de teatru, fugisem din internat, sărind, seara, peste gard, să văd *Femeia cezarului* la Teatrul Național din București, cu Marioara Zimniceanu în rolul principal, sub direcția de scenă a lui Ion Șahighian. Mă întorceam de la spectacol pe gînduri,

coborînd încet Calea Victoriei și urcînd apoi strada Antim, spre Rond, ceva mai nepăsător la prezumpția că aș putea fi prins. Eram prins, cu mult mai puternic, de drama unei dogme ce părea mai puțin insuflată părinților, la ureche, de Duhul Sfînt, așa cum o rezumau manualele mele de la școală, și mai mult limpezită dintr-o teribilă confruntare de patimi foarte omenești, dominată de aceea a unei drept-credincioase împărătese adulteriene. În competiția dintre imuabil și contingent, istoria avusese de spus un cuvînt foarte greu. Cucerit și de limbajul dramatic al piesei, mă urmărea, ca o întrebare, scena cîtorva personaje, așezate în jurul unei « mese rotunde » pe scaune cu spătare foarte înalte, care izbuteau să-ți țină atenția încordată numai printr-o încrucișare de replici, performanță mult mai greu de realizat în teatru (piesa-proces, piesa-dezbatere) decît în cinematografie, unde prim-planul joacă un rol hotărîtor. *Femeia cezarului* era unul din cele mai puternice spectacole — din nu prea multele — pe care le văzusem, pe lângă care piesele, pe atunci de mare succes, ale unor Mihail Sorbul, Al. Kirițescu sau Victorien Sardou mi se păreau producții de divertisment. În anii următori am citit toate — sau aproape toate — piesele tipărite ale lui Ion Luca (*Năframa iubitei, Amon Ra, Salba reginei, Icarii de pe Argeș, Javra pămîntului, Femeia, fiica bărbatului, Rachierîța, Morișca, Alb și negru*), unele apărute în Editura Fundațiilor Regale, altele, anterior, într-o tipografie din Bacău. Luca avea să devină dramaturgul meu preferat, piesele sale, obiect de studiu, modele de urmat, idealuri de atins. Ele mă cuceriseră nu atît prin tehnica zisă a construcției (învătasem mult mai mult de la Schiller și Caragiale), nici prin mesaj (întotdeauna discutabil), ci prin vigoarea limbajului dramatic, prin puritatea limbii, prin frîna lucidă asupra invaziei lirice (echilibru între abundența metaforică a lui Blaga și uscăciunea lui Sorbul) și prin vitalitatea caracterelor, virtuți ce deveneau tot mai pregnante după fiecare lectură, reluată metodic, sub vîrf

creionului. Nu era vorba de un fetișism. Mă țineam la suficientă distanță de schematismul ideatic al unora dintre piese și aveam destule rezerve față de tehnica versificației, în altele. Aceasta din urmă mă făcea descori să-mi ies din fire, și nu fără un zîmbet ironic subliniam mențiunea, de o dulce gratuitate, însemnată de autor la începutul operei: « Această piesă este scrisă în perechi de rime care nu se repetă în toată întinderea lucrării ». Oricum, asemenea lui Arghezi, în producțiile mele lirice de tinerețe, teatrul lui Ion Luca a exercitat o influență tiranică asupra primelor mele încercări dramatice de amploare, cred că mai puțin în *Drumur* și mult mai mult în *Postumia*, o tragedie inspirată de un pasaj din Titus Livius, lucrată prin 1947, pe care, tocmai din pricina tributului plătit lui Ion Luca, foarte evident la o nouă lectură, am abandonat-o după trei acte. Despre autorul *Rachierței* știam foarte puțin, anume că fusese diacon (era, deci, un răsărit) și că trăia la Bacău. Biografic, nici eseu, amplu, al lui Petru Comarnescu, despre « Drama vitalistă a lui Ion Luca », publicat, cred, în *Viața românească*, nu spunea mai mult. Invitația Eugeniei Mureșan îmi oferea, așadar, un prilej aproape nesperat.

Se lăsa ușor înserarea, în casă încă nu fuseseră aprinse luminile. Gazda m-a condus în odaia din față, spre stradă, unde se țineau de obicei ședințele Cenaclului Papilian. Oaspetele se ședea pe un scăunel în fața căminului, încălzindu-se la flacăra potolită a unei movile de țândări. Se pare că Ion Luca nu a depus nici un efort pentru a mă convinge că mă aflu în fața unui bătăran scîrbos. Mi-a întins mîna fără a catadixi să se ridice de pe scăunel, m-a luat de la bun început cu « tu » și cu « mă » și părea să se amuze, dubitativ și obscen, pe seama unui tînăr a cărui castitate era prezumată de o uniformă; și toate acestea, în prezența suavei amfitrioane care, întru cinstirea evenimentului, deretica mucerile unui candelabru de argint, înainte de a-l aprinde. La mai puțin de jumătate

din vârsta lui și cu conștiința unui admirator fervent, mă căzneau din toate puterile să rămân politicoși și convenționali, dar puțin mi-a lipsit să nu trîntesc o ușă în urma mea, roșu și înciudat. M-am depășit cu eroism, mai ales după ce gazda, discret jenată de impudoarea orală a idolului (deopotrivă al ei și al meu), a părăsit încăperea, lăsându-ne singuri. Modul vulgar de a-și domina preopinientul mă dezgustase, dar nu am dezarmat. I-am replicat nu cu «dumneavoastră», ci cu «dumneata» și am folosit în dialog nu numai ironia ușor îngroșată, ci și metoda, să-i zicem, «jujiț», aceea de a-l răsturna în partea ceastălaltă, trăgînd de forța propriei lui replici, procedeu care, derutîndu-l, l-a domolit.

Nu știam ce și cît îi va fi vorbit Eugenia Mureșan despre mine, dar el știa că mă aflu acolo anume pentru a-l cunoaște. În semiobscuritatea de la început mă izbiseră doar o voce cu foarte neaoșă rostire moldovenească și, de sub sprîncenele stufoase, doi ochi diavolești, ale căror scînteii se roteau anarhic, ca o spuză apucată de vătrai. Cînd, în sfîrșit, s-a ridicat de pe scăunel, mă aflu în fața unui bărbat ca la cincizeci de ani, cu chipul sever și ușor prelung, fruntea nu prea înaltă, părul sărac, trupul bine legat, îmbrăcat însă mediocru, în bluză cu fermoar și pantaloni călcați cîndva, pe la sfîrșitul cuaternarului, ale căror manșete se lăbărtau peste ciubotele butucănoase, de pădurar cabotin. Singura alcătuire delicată în ființa lui erau mîinile, frumoase, netede, cu degete lungi, elastice, fin subțiate spre vîrfuri; cînd și le vîra în buzunare, parcă apunea soarele.

— Ei, și ce-ai citit de mine? m-a întrebat el ceva mai omeneste.

Era mulțumit de vastitatea lecturilor mele și, la sfîrșit, încîntat că începusem să-i spun «maestre».

În ce-l privea, am înțeles că plecase de mult din Bacău și trăia, singur, la Vatra-Dornei, într-o vilă proprietate de stat, pusă la dispoziția lui, pentru sănătate și creație. Se

schimbau însă vremurile, era îngrijorat de soarta opere i lui, oamenii nu înțelegeau că se află în prezența unui geniu al dramaturgiei, se lăsau greu să-i joace piesele, chiar și dobitocul ăsta de Buteanu de la Cluj, pe care îl pisa de câteva zile fără nici o izbîndă.

— Nu vrea, al dracului, să-mi promită nimic, iar mie îmi crapă măselele de parale. . .

Pentru a doua zi, Mureșenii m-au invitat la masă, rugîndu-mă să aduc cu mine și ceva de citit.

În tot timpul prînzului, Luca nu a vorbit decît despre piesele lui și m-a tot provocat să spun și ce cred eu despre ele.

— Nu e de ajuns, mă, că le-ai citit, vreau să văd și cît ai înțeles tu din ele.

Firește, nu am ezitat să fac comentarii elogioase pe marginea fiecărei piese în parte și să-mi exprim, argumentat, admirația pentru o operă atît de originală. Cînd am ajuns însă la *Icarii de pe Argeș*, am făcut imprudența de a-mi exprima serioasele rezerve asupra unui poem dramatic care distruge mitul Meșterului Manole și reduce totul la răzbunarea unui boier ambițios și perfid asupra femeii care l-a respins. Luca m-a întrerupt cu brutalitate și a reacționat violent, cu vocabularul lui bolovănos și cu ochii aceia infernali, care acum nu se mai roteau anarhic, ci mă străpungeau cu două sfredele de oțel. Țintuit la stîlp, observam că el se apăra mai puțin prin contraargumente și mai mult printr-un fals contraatac, acuzîndu-mă de ignoranță și opacitate. Bietele gazde încremiseră și de abia izbuteau, din cînd în cînd, să-i întrerupă torentul de invective, încercînd să restabilească armonia. La rîndul meu, dîndu-mi seama că omul acesta e absolut refractar la opinia critică, pe care o consideră ofensă personală, am sfîrșit prin a mă retracta în umilință. Nici de citit nu-mi mai ardea, mai ales că alesesem nu niscaiva poezii lirice, inofensive, ci o provocatoare piesă de teatru, *Drumur*, poem dramatic amplu și ambițios. Fusesem, totuși, « pro-

gramat » să citesc și m-am supus gazdelor, la sfârșitul mesei, revenit eu însumi și stăpîn pe propria-mi tonalitate. Am citit actul al patrulea, cu speranța secretă că voi fi invitat să continui cu ultimul, dar Luca s-a ridicat de pe scaun, și-a vîrît mîinile în buzunare, a măsurat sufrageria, cu pași înceți, de mai multe ori, apoi li s-a adresat gazdelor :

— Scrie bine,-al dracului !

Mie nu mi-a adresat nici un cuvînt și așa ne-am despărțit. Aveam toate motivele să cred că aceasta fusese prima și ultima noastră întîlnire, fără să bănuiesc că o afecțiune stranie, contradictorie, mă va ține aproape de el pe durata unui deceniu.

L-am întîlnit din nou peste cîteva luni, din întîmplare, pe un coridor al Ministerului Instrucțiunii Publice, unde el avea o treabă, iar eu o alta. Acum era rîndul meu să fiu abătut, deprimat. Fusesem exmatriculat din Universitatea clujeană, nu renunțasem la gîndul de a deveni medic și căutam pe cineva în sprijinul reluării studiilor. A ridicat din umeri, neputincios. De-a lungul coridorului trecea un ierarh ortodox, cu barbă mare și neagră, cu ochi de cărbune și nas îndrăzneț. Era însoțit de cineva și observam cu cîtă vigoare își ține pumnul strîns pe mînerul de argint al bastonului. Luca l-a salutat cu o plecăciune, acela i-a răspuns din cap și a trecut mai departe.

— A ajuns mare, se face că nu mă mai cunoaște, a mormăit el.

— Dar cine e? m-am interesat eu.

— Popa Ion Marina, acum i se spune Justinian. Mi se pare că a și ajuns mitropolit al Moldovei.

— De unde-l cunoști?

— Cînd el era popă la Rîmnic, am fost la episcopie de vreo două ori și am citit din *Femeia cezarului*. Era și el de față, alături de episcop. Ce vrei, acum e mare. . .

— Maestre, știi că cineva m-a îndemnat să apelez la el? E om influent și mi s-a spus că e și cinstit, dintr-o bucată, nu te poartă cu vorba, îți mărturisește de la început dacă te poate ajuta sau nu. Nu am însă pe nimeni să mă prezinte.

— Treaba ta, du-te de-a dreptul! Eu te-aș prezenta bucuros, dar n-ai văzut cum mi-a răspuns la salut?

Într-adevăr, l-am abordat pe proaspătul vlădică acostându-l la capătul celălalt al coridorului, unde se oprise, probabil în așteptarea cuiva. Informațiile mele erau corecte, ierarhul mi-a răspuns că, cel puțin deocamdată, nu poate face nimic. El era omul pe lângă care, totuși, aveam să lucrez vreme de douăzeci și cinci de ani și care, la un moment dat, avea să încerce potolirea unui conflict între mine și Ion Luca.

Acesta mă aștepta la celălalt capăt, unde-l lăsasem. Ședea de vorbă cu un ins care se ivise între timp și m-a prezentat simplu, pe un ton de banalitate cotidiană:

— Țsta e Valeriu Anania, scriitor, urmașul meu în dramaturgie.

Se rostise ca și cum și-ar fi prezentat pe unul din băieții lui: « Țsta e Petrică, dintr-a cincea, vezi cum îmi seamănă? . . . » Și a continuat o conversație care nu avea nimic de-a face cu literatura.

— Ascultă, m-a întrebat după ce am rămas iarăși în doi, ai văzut *Năframa iubitei*?

— Nu, n-am văzut-o, de abia am venit în București, dar știu că se joacă la Național.

— Du-te, mă, s-o vezi, c-o joacă bine al dracului! Uite, aici, o invitație, du-te diseară, poate vin și eu, ne vedem după spectacol. . . Lasă-i, mă, pe parveniți, ține-te de scris, tu nu pricepi că ăsta e destinul tău?

Piesa se bucura, într-adevăr, de un mare succes și ea a fost ultima glorie publică a lui Ion Luca în timpul vieții lui. Era de prevăzut însă că nu va ține mult afișul. Preferințele criticii se îndreptau către alte genuri de spectacol, se vorbea tot mai

mult de Brecht, de realismul socialist, de funcția didactică a artei, de nocivitatea lui Titu Maiorescu. Vremea pășea pragul epocii în care o afirmație a lui Tudor Vianu la un colocviu de dramaturgie, că o piesă care a doua zi după premieră nu intră și în literatură nu este o adevărată piesă de teatru, trebuia să fie reprimată prompt și brutal, ca exprimînd o viziune retrogradă asupra artei. Criteriul estetic era în declin. Luca simțea acest lucru, dar continua să creadă că dramaturgia lui e atît de nouă încît nu i se poate refuza noului, fără ca el să-și dea seama că noul de atunci însemna, de fapt, o ruptură și că, în golul ce se crea între două epoci, trebuie să se găsească cineva — sau cîțiva — care să-și asume sarcina continuității, cu toate riscurile ei de insucces imediat. Cam acesta a fost subiectul conversației noastre de după spectacol, la cină, dar tocmai ideea insuccesului imediat și a așteptării răbdătoare nu-i surîdea interlocutorului meu, ca unuia ce-și propusese să trăiască numai din literatură. Pe la patruzeci de ani, cînd și-a descoperit vocația pentru dramaturgie, însul acesta, care poseda două doctorate *magna cum laude*, în Teologie și în Drept, avea să părăsească totul — baroul, catedra, altarul orașul și chiar familia — pentru a deveni scriitor. Devenise, avea peste zece cărți publicate, dintre care jumătate în prestigioasa Editură a Fundațiilor Regale, patru piese jucate la Teatrul Național din București și alte cîteva la teatrele de provincie, era prolific la masa de lucru, manuscrisele se alcătuiau în vrafuri proaspete, dar îi era dat să rămînă, pentru foarte multă vreme, aici.

2

Pe la începutul anului 1948, într-o vreme cînd încă nu-mi găsisem cetate stătătoare și pribegeam cu spinarea doldora

de idealuri, am poposit mai îndelung la Bistrița olteană, ctitoria banului Barbu Craiovescu, unde pe atunci funcționa Așezămîntul A.M.D., o mare instituție de umanitarism și cultură, care aduna la un loc un orfelinat, școală primară, un liceu teoretic și un liceu industrial de fete, toate laolaltă însumînd aproape o mie de suflete. Mama Olga, directoarea de o viață a așezămîntului, ea însăși fostă învățătoare, un suflet bun ca o azimă și o minte cu înțelepciuni măiestre, moștenite prin vița ei mocănească din Satulungul Brașovului, era și o mare iubitoare de teatru. Nu numai iubitoare, dar și pricepută, ea pregătea în fiecare an, cu elevele și copiii, cîte trei-patru piese, alese cu grijă și reprezentate cu destulă artă, în condițiile amatorismului. Cînd nu afla ce-i trebuie, se apuca să scrie ea însăși piesișoare sau dramatizări (*Iepurașii-n varză*, *Punguța cu doi bani*, de pildă) sau făcea apel la cei ce puteau s-o ajute. Cu cele mai izbutite făcea și mici turnee la București, să strîngă fonduri pentru orfanii din grija ei. Cu vremea, simțind că scena improvizată într-o sală de clasă e mult prea puțin față de ceea ce s-ar putea face, a construit un teatru anume, lingă poarta cetății, cu scenă permanentă și aproape patru sute de locuri în sală. Pentru piesele istorice, costumația se alimenta copios din tezaurul ctitoriei brîncovenești de peste deal, cu brocarte, cingători, paftale, inele și steme autentice, în timp ce un machiaj profesionist era asigurat de domnul Constantin Popian, fost actor la Rîmnicul-Vîlcii, retras la pensie în casa lui din Costeștii de alături, care era și posesorul unei bogate colecții de peruci. De la repertoriul pentru copii s-a trecut la unul mult mai elevat și așa se face că noua sală a căpătat faima unui cămin cultural — dacă nu chiar a unui ateneu popular — la ale cărui spectacole se îngrămădeau, în adevărate microstagiuni, țărani din satele învecinate, muncitori de la fabrica de cherestea și chiar tîrgoveți de la Horezu. Era o mișcare artistică în toată regula, pe care o urmăream și eu cu entu-

ziasm și în care nu am ezitat să mă implic; în anii aceia, la rugămintea Mamei Olga, am scris pentru teatrul din Bistrița câteva piese (*Țocul fulgilor* în versiune nouă, *Prometeu*, *Hoțul de mărgăritare*), exerciții ale unui poet care simțea că se exprimă mai adevărat prin eroii lui decât prin sine însuși. Îmi era însă dat să devin acolo mai mult decât autor.

Mama Olga avusese un mare succes cu *Haiducii* lui Victor Eftimiu, sondase opiniile spectatorilor, ambițiile ei creșteau. «Gustul publicului e format, spunea ea, simt că dorește ceva mai bun, mai înalt, mai rafinat.»

— Mamă Olgo, i-am zis, vă amintiți de *Năframa iubitei*?

Mama Olga, care în ceasurile ei libere obișnuia să toarcă lână, și-a înfipt fusul în caier și a ridicat din sprâncene. Știam că văzuse spectacolul la București și că-i plăcuse.

— Asta, dragul meu, e o idee grozavă... Totuși, piesa e mult prea grea pentru ceea ce putem noi.

— Da, dar personajul principal e Irina, împărăteasa Bizanțului! Și apoi Tarasie, Nichifor, iconoclasmul... vreți ceva mai potrivit? E Bizanțul din vremea lui Kesarion Breb, dar altfel decât l-a văzut Sadoveanu...

— Știu și eu? a răspuns ea. Să mă mai gândesc... Sînt acolo niște scene cam golașe, cu beția și curviile împăratului... cum îl chema?... Leon. Nu uita că eu joc cu eleve.

— Mamă Olgo, orice regizor din lumea asta își permite să facă «tăieturi» în text. E un fel de a se numi al cenzurii. «Scurtați» piesa acolo unde e nevoie, și gata!

— Și autorul?

— Pe Luca nu-l mai joacă nimeni acum, va fi bucuros că e jucat la Bistrița. Îl invitați la premieră și-l împăcăm noi.

— Lasă-mă pînă mîine, să mai citesc o dată piesa.

— Bine, Mamă Olgo!...

— Gata, mi-a spus ea a doua zi, o pun! Dar nu mă încumet singură.

Ne-am înțeles s-o pregătim amîndoi, în dublă regie: ea se va ocupa de interpretare și costume, mie îmi revenea răs-punderea pentru decoruri, lumini și economia spectacolului.

După primele repetiții, Mama Olga își freca mîinile de bucurie:

— Eu n-o am nici pe Marioara Zimniceanu, nici pe Agepsina Macri, nici pe Marioara Voiculescu, dar o am pe Lidia Ghenciu.

— Cine e Lidia Ghenciu?

— O elevă dintr-a opta. Crește din ea o Irină excepțională. Ce talent! Dacă se va hotărî pentru teatru, fata asta o să ajungă o mare tragediană.

La rîndul meu, m-am așternut pe lucru, fericit că-mi puteam pune în practică priceperile mele de scenograf, nu de mult învățate, metodic, de la maestrul Kiracof-Surucceanu, care avusese amabilitatea să mă primească ucenic, vreme de cîteva luni, în atelierele Operei Române, unde mi-a dezvăluit tainele montării unui spectacol, de la macheta de decor pînă la orga de lumini (la acea vreme eram convins — și poate că nu fără oarecare dreptate — că, așa cum un compozitor trebuie să cunoască, printre altele, și mărginirile fiecărui instrument muzical, tot astfel și dramaturgul trebuie să-și acordeze îndrăzelile imaginației cu posibilitățile și limitele scenei, dacă vrea să nu treacă prin experiența lui Wagner, ale cărui opere n-au putut cunoaște o montare ideală pe nici o scenă din Europa pînă ce s-a construit teatrul din Bayreuth). Ambiția celor doi regizori era aceea de a realiza nu o reprezentare de amatori, ci, pe cît se poate, un spectacol profesionist. (O, sfîntă înflăcărare a vîrstelor de aur, cînd nici anii Mamei Olga, mulți, nici ai mei, încă tineri, nu sufereau numărătoare!) Timp de cîteva săptămîni, o bogată echipă de meșteri improvizati, sub ochiul cuprinzător și degetul exact al noului maestru scenograf, au mînuit și prefăcut tot felul de șipci, placaje, cartoane, pînzeturi, vopsele,

reostate și filtre de lumină, în timp ce Mama Olga, pe măsură ce se apropia de repetiția generală, căra de la Hurezi, cu inventar în regulă și pe răspundere proprie, straie și podoabe brîncovenești, cu nimic mai prejos decît acelea ale strălucitului Bizanț. . .

Premiera a avut loc pe la începutul lui martie, în prezența autorului, invitat anume (și nu fără asigurări că i se vor rambursa cheltuielile de drum). Primul incident a fost acela că Luca a pretins un fel de « avant-premieră » sau cel puțin o introducere la spectacol, în cadrul căreia cineva să vorbească despre personalitatea și opera autorului, iar acestuia să i se dea prilejul să răspundă. Mama Olga, care știa să fie aprigă în situații delicate, a folosit o întregă diplomație de limbaj pentru a-l convinge că ceea ce-și putuse permite, de pildă, Ion Marin Sadoveanu la Naționalul bucureștean nu-și putea îngădui, fără riscurile confuziei publice, un modest teatru de provincie (s-a ferit să spună « de amatori »), care-și propune nu să lanseze un autor (și așa celebru !), ci să prezinte o piesă. Pînă la urmă, Luca s-a mulțumit cu un fotoliu în sala ticsită de public, în timp ce Mama Olga, la « arlechinul grădină », urmărea desfășurarea jocului (și, la nevoie, sufla un text învățat deja pe de rost), iar eu, la « arlechinul curte », mînuiam luminile și cortina. Piesa era pretențioasă și prin aceea că avea scene foarte multe (ca la Shakespeare sau, mai nou, în decupajul cinematografic), unele de numai trei-patru replici, ceea ce necesita foarte multe și rapide schimbări de decor. Pentru aceasta adoptasem tehnica « decor în decor » și izbutisem performanța, verificată pe cronometru, ca între două tablouri cortina să nu stea coborîtă mai mult de două minute, iar între acte maximum șapte (cu excepția pauzei celei mari). Spectacolul se desfășura foarte frumos, « trecuse rampa » de la primele replici, Lidia Ghenciu (într-adevăr, foarte talentată) juca excelent, cu convingere și dăruire, spre fericirea crescîndă a

Mamei Olga, care, din colțul ei, o sorbea din ochi. În spatele scenei mai era și o « echipă de zgomote », închipuind vocea norodului, alcătuită din prostuțele de pe la găini și purcei, dirijată de conu Fănică, un ins foarte original, fost avocat bucureștean, pensionar, prieten al așezămîntului, întîmplat și el pe acolo și pus la treabă. Acesta, cocoțat pe o scară, primea semnalele de la Mama Olga și le transmitea prostuțelor, care strigau, după caz, « Uraa ! » sau « Huoo ! », dar se împotmoleau întotdeauna, leșinate de rîs, la clasicul murmur « barbărară-barbărară », aducîndu-și aminte de părintele Varnava, și el în sală, îmbătrînit cu cîteva tulleie și un fir de mustață.

— Coane Fănică, îi strigam și eu din gîtlej, înfurie, domnule, poporul, umflă-i revolta ! . . .

— Nu mă mai ține fuștelul, răspundea el, palid, din vîrfurile scării, acum cad. . .

— Barbărară, barbărară. . .

— Nu mă înțeleg cu toantele. . .

Cu sau fără participarea gloatelor bizantine, spectacolul creștea în intensitate, sala răspundea prin aplauze, totul mergea mai bine decît ne închipuisem. La un moment dat, între două tablouri, după ce decorul se schimbase și interpreții își ocupaseră locurile, Mama Olga a băgat de seamă că pudra de pe tîmplele Lidiei era cam spulberată și că împărăteasa, în loc să fie acum mai bătrîmă cu zece ani, așa cum cerea textul, întinerea. A cerut cutia cu făină de orez și a prins a o pudra chiar ea pe eroină, dar încet, cu băgare de seamă, nuanțînd argintul pe șuvițe, așa cum credea ea că-i stă mai bine. Trecuseră nu două, ci patru minute.

— Mamă Olgo, i-am făcut eu semn de nerăbdare, arătîndu-i ceasul.

Ea însă nu m-a luat în seamă. Surîdea, calmă, și se părea că-și pune problema dacă cerceii vasilisei, bogați în lăntuguri și pietre, se potrivesc cu părul brumat.

— Mamă Olgo, au trecut șase minute. . .

Mama Olga se trăsesese doi pași înapoi, o măsură cu ochii pe Lidia, într-un fel de adorație, și nu s-a lăsat pînă ce nu i-a îndreptat fibula exact în dreptul claviculei și cîteva falduri ale tunicii de purpură. Ceasul meu țacănea să crape. Mama Olga se ocupa acum de stema Irinei.

— Mamă Olgo, n-am mai răbdat eu, ce faceți, se plictisește publicul, scăpăm sala din mîină, compromitem spectacolul. . .

Ea s-a oprit o clipă și s-a uitat la mine cu o imensă liniște, blîndețe și duioșie:

— Lasă-mă, fiule, că nu știu dacă-oi trăi să mai gătesc o împărăteasă. . .

Atunci m-au podidit lacrimile și am lăsat-o pînă ce s-a încredințat, surizînd, că împărăteasa Bizanțului e foarte frumoasă și pînă ce mi-a făcut semn că pot ridica perdeaua și cred că am scris aceste cîteva pagini numai de dragul și sub emoția, încă fragedă, a aceluia moment, cînd am înțeles că timpul e real numai în măsura în care devine eternitate. Într-adevăr, Mama Olga n-a mai apucat să gătească o împărăteasă, Lidia Ghenciu nu s-a făcut actriță, ci inginer, la Bistrița s-a instalat o școală de copii arierăți mintal, muntele Arnotei e mîncat de dinamită. . .

Numai Ion Luca nu s-a emoționat de cele ce i-am povestit după aceea. El era furios că publicul bistrițean, deși frenetic în aplauzele finale ce atestau un succes sigur, nu era îndeajuns de educat pentru a ști că la sfîrșitul unei premiere se strigă: « Autorul, autorul ! » și că acesta trebuie ovacionat la rampă (e adevărat, nici organizatorii nu se gîndiseră să instruiască o anume galerie în acest sens, ceea ce vădea că ei erau încă robii mentalităților burgheze). Peste cîteva zile i s-a admis, în compensație, să apară în fața elevelor, adunate, împreună cu profesoarele, într-o sală mai mare, și să citească ceva din opera lui. Eu eram destinat să-i fac prezentarea.

Mama Olga, lămurită acum asupra temperamentului năstrușnic al dramaturgului, m-a rugat, în ajun, să iau pe seama mea alegerea textului. În seara aceea am avut cu Luca o confruntare violentă. El ținea să citească — în întregime — o piesă în manuscris, al cărei titlu nu-l mai rețin, dar care era un elogiu la adresa... maternității.

— Nu se poate, domnule, i-am zis speriat, tocmai aici? . .

— Mă, ticălosule, îmi răspundea, tu nu pricepi că în artă nu trebuie să ai prejudecăți?

— Eu, să zicem că nu le am, dar le au femeile astea. . .

Am parcurs împreună textul și am dat peste scena în care se petrecea o naștere — adevărat, în spatele unei draperii — un dialog între țipetele dintr-o parte și spaimile din alta, nu lipsită de dramatism, dar, pînă la urmă, frivolă (impresie pe care n-am putut-o evita, mult mai târziu și pe alt meridian, în fața unei sculpturi a lui Rodin).

— Imposibil, maestre, mă opuneam din toate puterile, asta e dinamică la temelia așezămîntului. . . Ce, vrei anchetă de la minister, afurisia mitropolitului? . . .

Luca făcea ochii cît cepele, cutremurat de propria-i convingere:

— Vezi că ești opac la nou? Noutate absolută: eu sînt singurul dramaturg care a îndrăznit să aducă « chestia » în scenă.

M-am certat cu el furcă și de abia târziu, după miezul nopții, l-am convins să renunțe și să citească ceva din *Icarii de pe Argeș*, dar nu ceva la împlinire (scenele lui Stahie și Ermolae !), ci cîteva fragmente tragice de la sfîrșitul piesei.

Luca își citea foarte frumos textele, dar numai pînă la un punct, adică pînă unde escalada regimul lecturii și începea să « joace », să devină actor. Auditoarele l-au urmărit la început cu seriozitate, apoi au început să se amuze pe seama lectorului care prindea să-și dea ochii peste cap, să schiaune, să miorlăie, să-și facă gura pungă ori s-o întindă

pînă la urechi, după cum îi întrupa pe frămîntatul Manole, pe sacrificata lui soție sau pe drăcescul Averchie. Efectul tragediei se vădea exact pe dos; în loc să se scalde în lacrimi de emoție, sala clocotea, înfundat, de chiote și nechezuri, sub ochii de profesională severitate ai Mamei Olga, care, și ea, își dusese tulpantul la gură și de abia se ținea de rîs. Singurul cutremurat era dramaturgul însuși, ai cărui ochi se umeziseră de-a binelea, sub aplauzele răsplătitoare ale asistenței.

După plecarea lui Luca, Mama Olga mi-a spus:

— Fiule, îmi pare bine, bine de tot că am jucat *Năframa iubitei*. Piese de Luca să-mi mai aduci, dar de el să mă cam scutești !

3

Amintirile mele cele mai consistente despre Ion Luca se alcătuiesc din perioada 1951—1955, cînd ne-am fost foarte apropiați unul altuia. Apropierea a început pe un temei de ordin foarte practic. El trebuise să cedeze (sau să retrocedeze) uncea din fiicele sale camera mobilată de pe strada Occidentului, așa încît nu mai avea unde să locuiască atunci cînd venea (de cîteva ori pe an, pe cîte două-trei săptămîni) în București. Între timp eu mă stabilisem în Capitală și mă bucuram de o locuință cu două camere. L-am poftit să vină la mine ca la el acasă. Pe de altă parte, a fost de ajuns ca eu să-mi mărturisesc că mai vechile mele reumatisme au nevoie de un tratament balnear, pentru ca el să-mi recomande băile de nămol de la Vatra-Dornei și să-mi ofere o cameră în vila în care locuia, asigurîndu-mă că acolo voi avea și condiții prielnice pentru munca mea literară. Așa se face că Luca a devenit oaspetele meu — intermitent — de-a lungul a cîțiva ani, iar el mi-a fost mie gazdă două veri consecutive.

La Vatra-Dornei nu mai locuia singur. Situația lui familială era obscură, el nu vorbea despre ea decât arareori și cu mare zgîrcenie. Fără să fie divorțat, era — practic — separat de soție și de cele două fete, care continuau să trăiască la Bacău și pe care eu nu le-am cunoscut niciodată. Legăturile însă nu erau rupte cu desăvîrșire. Cînd se plîngea de bani — și asta se întîmpla foarte des — se referea și la nevoia de a-i mai trimite neveste-sii ceva. La rîndul ei, aceasta, după cît am înțeles, se ducea periodic la Vatra-Dornei să-și facă băile și locuia, bineînțeles, la el. Oricum, situația era ciudată și n-am cutezat nicicînd să-l întreb mai mult decît binevoia să-mi spună. La el însă se mutase, de la Cîmpina, doamna Virginia Sibila, rudă apropiată, femeie pe la 50 de ani, firavă, uscățivă, cu părul alb colilie, blîndă și inimoasă, cu un mare spirit de dăruire. Rămasă văduvă, și cu copiii rînduiți pe la casele lor, ea s-a hotărît să-și împartă singurătatea cu aceea a lui « Jenică » (cum i se spunea în familie), iar aceasta dintr-un îndoit sentiment, de admirație și compasiune (sentiment, dealtfel, comun tuturor celor foarte puțini pe care Luca a izbutit să și-i apropie).

Nu e exclus ca el însuși să fi apelat la bunele oficii ale rudenicii sale. Dramaturgul nu ezita să se plîngă pe toate drumurile de situația lui nenorocită, iar plîngerile lui au ajuns pînă la urechea lui Arghezi, care, întotdeauna solidar cu colegii de breaslă, s-a simțit obligat să publice o tabletă în *Adevărul* din 8 decembrie 1946, din care, spre știință, copiez finalul:

« În ce consistă cazul d-lui Ion Luca? Să vedeți. Scrierile sale pentru scenă cunosc cele două consecințe demonstrative, cînd se produc paralel, ale ivirii unei personalități exacte: succesul și insuccesul rînd pe rînd și alternativ. Nu și insuccesul de public — asta e încă altceva — ci de cronică dramatică. Această specialitate, pe care o poate profesa orișicine[. . .], e în mare măsură monopolizată, ca și însuși teatrul. Cînd

găsești în presă o părere distonantă în raport cu o părere unică, distribuită majorității cronicarilor, ca dintr-o centrală regisată, ești mulțumit și acolo de prezența unei judecăți în răspăr cu normativul intereselor apărate solidar. Cronica de teatru e ocupată de câteva nume, care ocupă intermitent și afișul, iar principiul laudă-mă ca să te laud trece din culise în redacții și invers, pentru cele mai riscate ineptii.

Luciditățile de scriitor ale d-lui Ion Luca sînt frămîntate. Se observă în textul lui că pana nu scrie de-a joaca, de-a licheaua și de-a succesul facil. Condeiful trădează o vocație de suferință. Inegal adeseori, adeseori revelator, tragicul lui frumos ține de conștiință, de o atitudine categoric situată în fața universului, închis cu lacăte grele. Nu pot fi tratate dimensiunile acestui scriitor cu centimetrul și cu ochelarul. Ele vin de la sine în quadrant și teodolit.

Pînă la totala înflorire a daliilor sale, care făgăduiesc teatrului românesc o mare exuberanță, ar trebui, pentru onoarea epocii, ca la cazul d-lui Luca să corespundă simetric tihna utilă unei fertilități ce se anunță valoroasă; cine trăiește are timpul să vadă că nu vorbesc numai ca să mă aflu în treabă. Sînt informat și contrariat să fiu indiscret, cum că autorul trăiește neînchipuit de greu.

Prezența în literatura dramatică a d-lui Ion Luca turbură crocodilii confortabil instalați. »

Nu știu ce efect va fi avut această tabletă, cu apelul ei indirect la o caritate incertă, dar pot mărturisi că Luca o ducea, într-adevăr, foarte greu. Omul își părăsise profesia pentru a face literatură, nu a scris în viața lui nimic altceva decît teatru, iar de la *Năframa iubitei* încoace nu i se mai juca nimic. Uniunea Scriitorilor nu se hotărîse să-i acorde o pensie, ci numai un ajutor lunar, asistență care, în principiu, putea fi suspendată oricînd; scriitorul trăia într-o permanentă stare de nesiguranță și anxietate, adăugată nevrozelor sale cronice. În aceste condiții, prezența doamnei

Sibila îi era o adevărată mană cerească, cu atât mai mult cu cât ea se întreținea din propria ei pensie, nicidecum contabilizată în bugetul menajului comun. În ceasurile ei libere, admiratoarea se îngrijea de răvășitele manuscrise ale dramaturgului, adunînd filele laolaltă și cosîndu-le cu ață, în volume (Luca obișnuia să scrie pe coală ministerială îndoită în lung, așa încît din ea îi ieșeau opt pagini de coloană îngustă, ca la stenografi, după care tot el își bătea textul la mașină, cu noi intervenții și finisări; se pare că după aceea îl interesa numai dactilograma, manuscrisele originale rămînînd azvîrlite prin diferite colțuri și sertare). Ani de zile, doamna Sibila i s-a dedicat cu un devotament demn de admirație, a celor din afara menajului, devotament care, de la un punct, echivala cu un sacrificiu, căci nu era deloc ușor să viețuiești cu Ion Luca sub același acoperiș.

Locuința mea, la care avea întotdeauna cea de a doua cheie, îi oferea odaia din față, unde îmi țineam și biblioteca, încăpere prietenoasă mai ales în vreme de iarnă, prin soba de teracotă încălzită cu gaze. Deși rugat insistent, Luca nu a acceptat în ruptul capului să-mi folosească dormitorul, nici măcar atunci cînd eu lipseam de acasă; își făcea somnul pe o canapea, cam scurtă pentru lungimea lui, completată cu un scaun. Hrană nu prea aveam să-i dau, eu mîncam la cantină și nu dispuneam de nici un fel de rosturi culinare, în afară de un răcitor mic, cu gheață, în care se puteau găsi, totuși, o bucată de brînză și cîteva roșii. Dealtfel, scriitorul ducea o viață cumpătată, nu era fumător, nu bea, mîncă și dormea numai atât cît avea trebuință. Pleca în oraș dimineața, cu speranțe noi, și se întorcea seara, obosit și deprimat, uneori deznădăjduit. Își cheltuia vremea bătînd și așteptînd pe la uși, alergînd de la un teatru la altul și de la un minister la celălalt, în nădejdea, veșnic spulberată, că i se va face o achiziție și va ieși astfel deasupra nevoilor. Cei mai mulți îl amîneau, de azi pînă mîine și din luna aceasta pînă în cea

viitoare, iar el continua să aștepte și să mai încerce, deși nu era atât de naiv încât să nu știe că metoda amînărilor repetate este aceea a refuzului premeditat, căreia numai o mentalitate de provincialism balcanic îi poate atribui și o nuanță de politețe. Singurul său succes din anii aceia a fost o piesișoară pentru « teatrul la microfon », *Școala din Humulești* pe care Radiodifuziunea s-a hotărît să i-o programeze. Am ascultat-o împreună, în chilia vecinului și prietenului meu, Grigore, care avea un aparat de recepție mai bun, și am cinstit evenimentul cu mezeluri și cîteva sticle de bere. Numa din nevoia de bani, Luca ajunsese să facă și tranzacții de genul: scria, la comandă, un scenariu cinematografic, despre care știa dinainte că nu va ajunge niciodată film, și primea un avans despre care, iarăși, știa dinainte că nu-l va restitui. . .

Ion Luca era prieten mai vechi cu compozitorul Lucian Teodossiu și nu ne-a trebuit mult pentru a ne constitui într-o trinitate amicală ce avea să-i ofere amărîtului dramaturg multe ceasuri luminoase. Teodossiu nu era un « nume » în lumea muzicală, deși începuse bine, în tinerețe obținuse un premiu « Enescu », apoi scrisese o operă, *Sinziana și Pepelea*, pe un libret după cunoscuta feerie a lui Alecsandri, jucată cu succes la Opera Română. Nu-i trecuse însă niciodată prin minte să trăiască din artă și se dedicase, de-a lungul unei vieți, arhitecturii, profesia lui de bază, cu foarte frumoase succese morale și materiale. Își construise o elegantă casă pe strada Brazilia, moștenită apoi de fiica sa, devenită soția doctorului Ștefan Ionescu-Călinești, autorul « Pell-Amar »-ului. Ieșit la pensie, avea timp liber și-i revenise pofta de muzică. Socotea că adevăratul său gen rămîne tot feeria, basmul, compoziția de inspirație folclorică, și s-a îndrăgostit repede de poemul meu dramatic *Du-te vreme, vino vreme*, după care mi-a cerut să-i fac un libret. Am ales una din multele versiuni ale piesei și i l-am făcut, dar secretarul literar

al Operei Române (altfel, om cult, care mi-a stîrnit invidia numai prin faptul că văzuse, în Franța, un spectacol cu *Ondine* de Jean Giraudoux) a declarat că în nici un caz nu poate promova ideea unui Făt-Frumos tragic (idee pe atunci, la noi, cum spunea el, de « avangardă »!) și a cerut un *happy end*, propunere cu care nici libretistul și nici compozitorul nu au fost de acord. Teodossiu, totuși, a scris opera, dar nu a izbutit niciodată s-o impună măcar pentru o așa-zisă audiție, premisă elementară a unei dezbateri. Împărtașea, de fapt, soarta prietenului său, cu deosebirea că el nu era torturat de incertitudinea dumnicatului de mîine. Lucian era o prezență tonică prin excelență. Cam de aceeași vîrstă cu Luca, înalt, frumos, cu părul argintiu și obrazul tînăr, se purta îmbrăcat corect, deseori elegant, niciodată fără lavalieră. Era o inepuizabilă sursă de anecdote; le spunea cu ochii pe jumătate închiși, gustînd cu anticipație efectul, apoi se dezlănțuia într-un rîs contagios, irezistibil, aproape niciodată sleit pînă la capăt, din pricina anecdotei următoare. Umorul intra și în natura conversației lui obișnuite, colorat, călcînd pe poantă și calambur. Teodossiu nu lua în serios decît două lucruri: muzica bună și *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densușianu, din care-și alimenta pasiunea pentru etimologiile insolite. Din aceste două puncte de vedere, vestimentația și umorul, el era opusul prietenului său. Luca se purta neglijent, așa cum îl cunoscusem la Cluj, în bluză cu fermoar, pantalon burlan, cămașă « antijeg », colorată, pantofi ruginiți. Nu mi-a apărut nicicînd într-un costum de haine ca lumea, nu cred să-l fi văzut vreodată purtînd cravată sau o cămașă albă. De la un moment dat am refuzat să mai ies cu el în oraș: vorbea porcocos cu trecătorii, se lega de femei, își sufla nasul pe caldarîm și numai după aceea în batistă.

— Dă-o-ncolo, maestre, asta e prea de tot !

— Batistele sînt scumpe, ce știi tu . . .

Lua totul în serios, se alarma din te miri ce, trăgea concluzii grave din fleacuri și era veșnic preocupat de tragismul destinului său.

— A fi dramaturg înseamnă a vedea lumea dramatic ! exclama el, cu obstinație, ori de câte ori încercam să-i alin crispările.

E posibil ca atît maniera vestimentară, cît și comportamentul social să fi făcut parte din propria sa natură, dar nu e mai puțin adevărat că el le și cultiva, socotind că astfel va fi acceptat într-o lume care, de fapt, îi era străină. În afara convingerii că insuccesele sale se datorau, în principal, unor dramaturgi care-l persecutau ocul (îi pomenea, apăsât, pe Victor Eftimiu și Aurel Baranga, ceva mai puțin pe Mihail Davidoglu), el căuta și alte cauze. Fiu al unui meseriaș (cojocar, mi se pare), nu-și putea reproșa o origine « nesănătoasă » și, ca atare, excludea prezumpția că i s-ar atribui cine știe ce rădăcini burghezo-moșierești. Nu era singurul « domn », pe vremea aceea, care să arboreze, ostentativ, cel puțin primăvara și toamna, o șapcă de proletar. Nu avea convingeri și implicații politice în răspăr cu epoca. Adversarii lui, se pare, vînturau aserțiunea că, în 1940, legionarii și-ar fi revendicat piesa *Icarii de pe Argeș* ca pe un simbol al ideologiei lor (ceea ce i se întîmplase și lui Arghezi cu *Cimitirul Buna Vestire*), revendicare (dacă, într-adevăr, a fost) absurdă, de care autorul nu putea fi, în nici un fel, răspunzător. Unica aventură politică a lui Luca se întîmplase în tinerețe, cînd intrase în partidul averescan și ajunsese chiar deputat, pentru ca mai tîrziu să mi se laude că ținuse și un celebru discurs în Parlament . . . Singura obsesie socială — și spaimă politică — a dramaturgului era stigmatul clerical. N-am știut niciodată exact motivul pentru care părăsise clerul. Spre a se dedica exclusiv literaturii, zicea el. Cineva care-l cunoștea bine pretindea că faptul s-a întîmplat după ce diaconului dr. Ion Luca i se refuzase, prin manevre bizantine,

o catedră la Facultatea de Teologie din Cernăuți. Oricum, dramaturgul purta greu povara posibilei incriminări și, în viața de toate zilele, se străduia din răspuțeri să nu «calce a popă» (în extrema cealaltă față de Gala Galaction, care, exact în aceeași epocă, nici pe plaja de la Eforie, unde se ducea, în iulie, cu nepoții, nu-și lepăda rantia și cizmele). De aici, hainele lui foarte «laice», vocabularul spurcat, apucăturile de golan îmbătrânit în rele, totul menit să arate că în el nu mai rămăsese nimic din plămada fostului diacon. Nu era un apostat în înțelesul clasic al cuvîntului. Credința lui era o problemă de strictă intimitate, pe care refuza să și-o exteriorizeze în vreun fel. Se închina înainte de masă, dar nu se ducea la biserică, de teamă să nu fie văzut și, în dauna operei lui, catalogat drept «mistic». Foarte tîrziu am aflat, printr-o indiscreție subțire, că duminica dimineța, la Vatra-Dornei, se înfunda în pădure și acolo, în fața unui brad, citea dintr-o cărtică (într-un fel de ritual rousseauist!). Zadarnic încercam eu să-l conving că nu presupusul stigmat e una din cauzele insucceselor lui; nu izbuteam să-l conving. Într-o bună zi i s-a oferit și un argument concret. Scrisesem o poezie care a plăcut enorm celor doi prieteni ai mei.

— Nu se poate, a sărit Teodossiu, asta trebuie să vadă, neapărat, lumina tiparului. O duc eu la redacția unei reviste și sînt sigur că o publică.

S-a întors desumflat.

— Ei, cum a fost? l-a întrebat Luca.

— N-a mers, domnule, n-a mers! În redacție erau cîțiva tovarăși. Au citit poezia cu glas tare, o dată, de două ori... «Foarte bună, domnule, a zis unul dintre ei, foarte bună, o publicăm, dar cine e autorul, că n-am auzit de el?!»... Eu, bucuros și sincer, chiar mîndru de mine însumi, le-am spus ce și cum, că e un prieten al meu, care face parte din... și lucrează la... «Aa, ne pare rău, a zis acela deodată înghe-

țat, ne pare rău, dar n-o putem publica . . . » « De ce, domnule, ați spus că poezia e foarte bună . . . » « E foarte bună, dar, vedeți, nu se poate . . . mergeți în altă parte, poate că acolo . . . »

— Ei, ți-am spus eu? m-a apostrofat Luca. Sînt sigur că tot așa gîndesc și despre mine. Păcat de talentul tău, n-ai să răzbești niciodată în literatură. Tu nu vezi că nu ai nici un aliat de partea ta?

— Ba am să răzbesc, îi răspundeam eu zîmbind, dar nu numai prin talent, ci și prin muncă, seriozitate și foarte multă răbdare. Am un mare noroc, că nu mă grăbesc.

— Ai noroc că ești tînăr, se domolea el, tu dai opere definitive la o vîrstă la care eu nici nu mă gîndeam să scriu. Și ofta sec.

— Dumneata ești un scriitor consacrat, căutam eu să-l reconfortez.

— Consacrat, rînjea el, dar crăp de foame.

— A, intervenea Teodossiu, să vă spun una cu Istrate Micescu, cînd l-au « epurat » din barou. În comisie, toți, foști studenți de ai lui, și admiratori, mă rog . . . După pronunțare, l-au înconjurat pe sală, chipurile să-l consoleze. « Lăsați, maestre, îi ziceau, trebuie să înțelegeți situația . . . în definitiv, dumneavoastră sînteți un om cu har, harul vă rămîne, nu vi-l poate lua nimeni . . . » « Ce folos de har, a replicat Micescu, dacă mi-ați luat căldărușa? . . . »

Luca rîdea răzbunat:

— Exact situația mea! Ce folos de har . . .

— Da, mă, Luca, a întors-o Lucian, dar tu n-ai fi fost niciodată în stare să dai replica asta.

— De ce, se zburlea dramaturgul, mă crezi mai puțin inteligent?

— Nu, ci din cauză de căldărușă . . .

— Ești dat dracului, Luciene, se veselea, admirativ, spînzuratul, aducîndu-și aminte de funie.

Luca nu se pricepea să spună anecdote, nu spunea aproape niciodată, dar râdea cu mare poftă la cele ce i se spuneau, mai ales la cele foarte decoltate, de care Teodossiu nu ducea lipsă. Acesta venea la mine în fiecare seară, așteptat cu nerăbdare de prietenul pe care grijile și eșecurile zilei de alergătură îl îmbătrâneau. Adăugat celui alt prieten, căruia, în ciuda tristeților sale lăuntrice, i s-a atribuit întotdeauna un optimism tonic, compozitorul aducea în viața nefericitului Luca adierea unui aer proaspăt, înviorător, și, în orice caz, sugestia că lumea trebuie văzută și altfel decât dramatic.

Cele două veri de la Vatra-Dornei le-am petrecut împreună cu soții Teodossiu. În vila de pe strada Parcului (vilă era pe atunci; acum, pe lângă construcțiile cele noi dimprejur e numai o casă modestă), ei ocupau camera disponibilă de jos; eu mă mulțumeam cu odăița de la mansardă. Printr-o înțelegere secretă, oaspeții aveau grijă să-și achite obligațiile financiare cu o sumă care să acopere și hrana amfitrionului, în așa fel încât acesta să nu simtă, conspirație în care ne ajuta, cu bunătatea ei discretă, doamna Sibila. Ne-am constituit într-o familie mai mare, cu atribuții individuale bine definite. În prima oră a dimineții, bărbații se îndatorau să alimenteze bucătăria: Teodossiu aducea din târg pîinea pe cartelă, Luca spârgea lemne, eu aduceam apă de la șipotul din pădure (atît de firav, încît pentru trei-patru găleți îmi trebuiau două ceasuri). După micul dejun, eu și Teodossiu ne făceam băile, doamnele pregăteau prînzul și ne întilneam din nou, toți, la masă, deseori așternută la umbra îmbietoare a brazilor din spate, în vecinătatea magaziei de lemne. După amiază era rîndul doamnei Teodossiu să-și facă băile, doamna Sibila spăla vasele, Lucian se așternea pe lucru, avînd să orchestreze nu știu ce cantată sau simfonie. Eu mă dădeam la puțină odihnă și apoi la o lungă plimbare; preferam să lucrez noaptea. Scrisesem, la Bistrița olteană, primele două acte ale Mioriței în prima ei versiune, iar acolo, în odăița de la mansardă, am

lucrat, în cele două veri, restul. Dintre noi toți, numai Luca era cel ce nu făcea nimic. Vreau să spun că-și petrecea vremea fără să scrie sau să citească, fără preocupări intelectuale. La înflorirea menajului nostru comun însă avea, în afară de spartul și căratul lemnelor, o contribuție prețioasă: știa să facă bere neagră. Avea rețeta completă, fierbea compoziția într-un căzanel și rînduia sticlele, bine astupate și smolite, în beci, pe generații, pentru fermentație, potrivit unui calendar anume. Berea fabricată de el era singura băutură pe care ne-o îngăduiam la mesele noastre economice, dar mulțumitoare, întotdeauna animate de nesecata vervă a lui Teodossiu, al cărui ris contamina pînă și lingurile.

Aceasta însă se întîmpla numai la masă. În rest, deseori eram obligați să asistăm la accesele nevrotice ale amfitrionului care-și descărca furiile, ca de obicei, asupra doamnei Sibila. El era din ce în ce mai obsedat de spectrul mizeriei, i se părea că se cheltuiește prea mult, că prea repede scad alimentele din cămară, că într-o bună zi n-o să mai aibă nimic și o să moară de foame. Nu o dată am intervenit pentru pace, nu o dată biata femeie și-a făcut geamantanul, pentru ca apoi să se răzgîndească la prag:

— Ce să fac, Doamne, mi-e așa de milă de el! Dacă-l las și eu, moare . . .

De fapt, Ion Luca era un vechi neurastenic și tocmai acesta a fost motivul pentru care el se stabilise la Vatra-Dornei, în imediata vecinătate a faimoaselor băi de acid carbonic. Și le făcea cu regularitate, de cîteva ori pe an, cum apucase de la început, dar era tot mai evident că ele nu mai erau îndestulătoare pentru starea nervilor lui. Noi, prietenii, din ce în ce mai îngrijorați, ne-am sfătuit să-l ajutăm, în sensul de a-l hotărî să se supună unui plus de tratament, la recomandarea și sub supravegherea unui medic. Dar tocmai aici era dificultatea: amicul nostru nu da doi bani pe toți medicii din lume, el fiind singurul care știa mai bine ce are

de făcut. Luca devenea victima orgoliului său exacerbă, care era mai mult decît o supraconștiință de sine, era singurul său reper, la treapta supremă, în relațiile lui cu ceilalți oameni. El nu putea să asculte, gîndeam noi, decît de acel medic care va izbuti să-l domine, ca pe Katarina, femeia îndărătnică din piesa lui Shakespeare, și să-i supună cerbicea. Pentru aceasta însă trebuia mai întîi o confruntare și m-am hotărît să i-o ofer fără ca el să bănuiască.

Îl întîlnisem în băi pe savantul Grigore Benetato, fostul meu profesor de fiziologie de la Facultatea de Medicină din Cluj, om de o vastă cultură nu numai de specialitate, dar și generală, pe care i-o cunoșteam din lungile noastre convorbiri de odinioară. I-am vorbit în amănunt de « cazul » Ion Luca și l-am introdus în casa acestuia, într-o după-amiază, ca invitat al meu. Prevenit, Teodossiu era de față. Am asistat atunci, timp de trei ore, la cel mai fierbinte dialog pe care mi-l pot imagina între un medic și un pacient. Conversația s-a răsucit prin toate ariile culturii, de la teatru la astronomie, de la muzică la reflexul condiționat, de la roman la structura luminii, de la pictura lui Gauguin la acizii nucleici, în cele mai neașteptate asociații. Luat la început de sus și contrazis cu dosul palmei, profesorul se infiltra cu abilitate în cutele gîndirii preopinentului și i le aducea, netede, la suprafață, pentru ca acesta să-și dea seama, fără bruscări spectaculoase, că ele ascund mult mai puțin decît ar vrea să creadă. Benetato lucra ca un fierăstrău mecanic în tulpina unui brad care refuză să cadă. A căzut pînă la urmă. Luca avea pe el o sudoare rece, a taurului răpus de toreador . . . După o pauză de cîteva zile, anume calculată, savantul a mai venit o dată și încă o dată. Discuții amabile, pe teme banale, la o cafea.

— Îl vezi pe Luca? îmi șoptea Teodossiu cu o imensă satisfacție. Din tigru s-a făcut pisoi . . .

Înainte de sfîrșitul ultimei vizite a lui Benetato, Luca accepta din partea acestuia formula unui tratament care, îmi

place să cred, avea să-l cruțe, pentru mulți ani, de crize progresive. Aceasta însă n-a împiedicat-o pe doamna Sibila ca, într-un târziu, bătrână și bolnavă, să-l părăsească, întorcându-se la casa ei din Cimpina.

4

Infirmitatea capitală a lui Ion Luca nu era însă neuras-tenia, ci orgoliul. Nu era vorba de mândria acelei drepte conștiințe de sine, pe care orice caracter lucid o poate avea și care, pînă la urmă, nici nu-i stă rău. Nimeni nu poate să tăgăduiască legitimitatea unei astfel de semeții, în afară de cazul în care oamenii încep să confunde orgoliul cu simțul demnității, mai ales în epocile cînd acesta din urmă se degradează. Personalitatea lui Luca era devastată de un orgoliu radical, care însemna mai întîi supraevaluarea propriului său geniu și apoi negarea totală a altor valori. «Eu sînt cel mai mare dramaturg al României» era expresia lui cea mai concesivă, pe care erai gata să i-o ierți oricînd; adevărata lui convingere însă era că el este *singurul* dramaturg al României, întrucît toți ceilalți nu erau decît niște impostori. Negarea începea, firește, cu contemporanii, și în primul rînd cu aceia pe care îi acuza că i se ațin pe toate drumurile și, datorită influenței lor, îi blochează accesul pe scenă: Victor Eftimiu, Aurel Baranga, Mihail Davidoglu. Celui dintîi îi atribuia gelozie, despre cei din urmă credea că nu pot să-l jerte pentru faptul de a fi scris *Salba reginei*. Cînd, pe la începuturile prieteniei noastre, i-am spus că ambiția mea ar fi să fac din *Du-te vreme, vino vreme!* un poem dramatic mai bun decît *Înșir-te, mărgărite*, a avut un acces de furie și m-a țintuit la stîlpu imbecilității: cum îmi puteam permite o asemenea comparație și, mai ales, cum îmi puteam lua o «nulitate» drept etalon?!

(Pe Victor Eftimiu l-am cunoscut cam în aceeași perioadă, cînd m-a invitat să-i fac o vizită în frumoasa lui casă de lîngă Cișmigiu, în a cărei curte i-am văzut și faimosul bust, al unui clasic în viață, sceptic în ce privește recunoștința posterității. Invitația îmi fusese transmisă printr-o călugăriță care, după cît am înțeles, se ducea destul de des în casa soților Eftimiu; multă vreme n-am știut de unde și pînă unde avea el astfel de legături, pînă într-un tîrziu, cînd am aflat că una din surorile Agepsinei Macri se număra printre monahiile și chiar printre starețele Agapiei, din generația acelor boieroaiice ce-și aduceau în chinovie nu numai mobila și banii de acasă, dar și tabieturile de după-amiază, cafeaua și tabinetul . . . Eftimiu era un *causeur* de mare clasă, dar nu m-a lăsat străin nici de impresia că e un *poseur*. Firește, mai tot timpul a vorbit despre el, despre cărțile și colecția lui de tablouri, despre faptul că are o teribilă poftă de lucru și că scrie sonete. Ajunsesse la cîteva sute, avea de gînd să atingă mia și, alegînd din maldărele de foi înnegrite cu slovă, printre care se rostogoleau, risipite, tot soiul de stilouri, pixuri și creioane, mi-a citit la repezeală, unul după altul, vreo treizeci sau patruzeci. Informat că scriu, mi-a oferit răgazul de a-i spune și eu cîte ceva despre modestele mele încercări, fără să-i ascund că, de vreo doisprezece ani, tot lucrăm și nu mai isprăveam un poem dramatic ce se voia mai mult decît o feerie și ceva asemănător lui . . . *Peer Gynt*! Nu eram pregătit să-i citesc ceva și nu-mi dădeam seama dacă destăinuirea mea l-a încîntat sau i-a pricinuit o ascunsă curiozitate. Și una, și alta puteau să explice dorința lui imediată de a-mi întoarce vizita. Pur și simplu, m-a poftit în mașină și i-a poruncit șoferului să ne ducă la mine acasă. În timp ce urcam dealul Patriarhiei, dinspre Piața Unirii, a zărit turla Parlamentului. « Uite acolo, mi-a zis, sub cupola aceea am ținut odată un discurs înverșunat, o filipică la adresa burgheziei decadente și putrede; astăzi cred că ăia care mă ascultau atunci, dacă m-ar

vedea, mi-ar rîde în nas . . . » Atît a fost de ajuns pentru ca insul să-mi displacă, « victima » ce se lăfăia într-o mașină a Academiei, anume și permanent la dispoziția lui, și care, slavă Domnului!, se bucura de cele mai înalte onoruri și demnități. La mine acasă mi-a cercetat cu atenție biblioteca, a sorbit un pahar de vin și mi-a ascultat, « colegial », cele două-trei poezii și cele cîteva fragmente din poemul dramatic. S-a declarat deschis unor contacte viitoare, m-a poftit să-i bat la ușă ori de cîte ori aș dori să-l văd, dar — nici azi nu știu precis de ce — Eftimiu a fost unul din oamenii pe care nu m-am îndemnat să-i cultiv. În 1957 și-a adus el aminte de mine și mi-a trimis o invitație la piesa *Doctor Faust Vrăjitor*. Spectacolul însă era departe de ceea ce ar fi așteptat publicul de la Victor Eftimiu. Cu toate străduințele Mariettei Sadova de a da viață textului, în decorurile lui Liviu Ciulei, cu toate eforturile unor mari actori ca Agepsina Macri, N. Brancomir și Emil Botta, reprezentația lîncezea de la tablou la tablou, iar cortina ultimă a căzut pe un final atît de incert, încît spectatorii, neștiind dacă trebuie să plece ori să mai stea, nu s-au ridicat decît după ce un plasator le-a făcut o politicoasă recomandare: « Pofțiți, tovarăși, că s-a isprăvit »! Nu am avut curajul să simulez satisfacția și să-i adresez autorului felicitările de rigoare, așa încît m-am strecurat din sală fără ca el să mă observe. Peste o vreme, însă, după ce am ascultat la radio o nouă și repetată emisiune cu *Înșir-te, mărgărite*, nu m-am putut abține de a-i da imediat un telefon plin de sinceră încîntare și entuziasm pentru frumusețea limbii și armonia versurilor. Peste un alt număr de ani, în 1972, venind din străinătate, pentru cîteva săptămîni, în București, am aflat că e bolnav și m-am dus să-l văd. Era în pat, rezemat pe un maldăr de perne, îngrijit și alintat de cîteva tinere care se tot învîrteau pe lîngă el și nu-l scoteau din: « Măestrelor, ce mai doriți, măestrelor? o linguriță de miere? dar puțină apă, măestrelor? . . . » Avea poftă de vorbă, am discutat despre

multe și despre toate, a depănat amintiri și, aflînd că-mi pregătesc dosarul pentru intrare în Uniunea Scriitorilor, mi-a dat și el o recomandare, după cele ale lui Al. Rosetti și Marin Preda. Dacă nu m-am apropiat prea mult de Eftimiu, nu am putut pune aceasta pe seama prieteniei mele cu Ion Luca, mai întîi pentru că întotdeauna am înțeles ca relațiile mele sociale să nu fie cenzurate nici de amici, nici de inamici, și, în al doilea rînd, pentru că negările lui Luca erau, în cea mai mare parte, gratuite. De-a lungul uceniciei mele literare, piesele lui Victor Eftimiu m-au învățat ceea ce în nici un caz nu-mi putea oferi autorul *Rachierîței*: modelul unui vers dramatic limpede și fluid, cu ultima călcătură pe greutatea replicii. Luca mi-a mărturisit odată că hotărîrea lui de a scrie teatru în versuri a avut un mobil exterior. Prima lui piesă, *Iuda*, devenită mai tîrziu *Salba reginei*, fusese acceptată de Teatrul Național din București, cu condiția de a i se face unele modificări. «Îmbunătățirile», minore, au fost operate, din oficiu, de către G. Ciprian, care era membru în comitetul de lectură și care a devenit, astfel, coautor, încasînd și jumătate din drepturile bănești. Tras pe sfoară, autorul s-a decis ca de aici înainte să scrie în versuri, pentru ca oricine va mai pretinde vreo modificare să fie obligat să vină tot la el . . . Firește, motivare puerilă pentru un dramaturg care debutează la 40 de ani fără să fi făcut un singur vers în viața lui și care-și propune, cu toată seriozitatea, să-și domine epoca și să intre în eternitatea panteonului literar. Luca și-a alcătuit mai întîi un dicționar de rime — al lui Eminescu nu era bun de nimic! — și a atacat apoi o carieră de poet dramatic fără vocație, ceea ce explică versificația lui greoaie, bolovănoasă, forțată, «cu perechi de rime care nu se repetă în toată înținderea lucrării», contabilitate nu numai gratuită, ci și ridicolă. Povestea cu Ciprian am primit-o așa cum mi se relatase, ca pe un mic capitol de istorie literară, dincolo de orice evaluări morale. Într-o bună zi, tre-

cînd cu Luca prin Piața Amzei, acesta l-a întîlnit pe *Omul cu mîrtoaga* purtîndu-și sacoșa pe braț, după zarzavaturi. Și-au strîns mîinile și au schimbat cîteva cuvinte ca niște vechi cunoștințe, fără nici o urmă de resentiment. Dacă povestea va fi fost adevărată, timpul o domesticise.)

În prezența lui Ion Luca nu puteai pomeni nici măcar numele lui Victor Eftimiu fără ca el să facă alergie, dar nici el nu putea să-și debiteze ineptiile despre « nulitatea absolută » a celorlalți dramaturgi fără să-și atragă ripostele celor doi prieteni, mai întii aspre, după aceea ironice, pe măsură ce izbuteau să-l cunoască mai la adînc. E limpede că un orgolios de talia lui Luca nu poate avea simțul umorului, dar îl provoacă la cei ce îl au, chiar în împrejurările cele mai grave. Luca ne anunțase odată că vine la București. Îl așteptam la mine, eu și Teodossiu. A sosit, palid, abătut, sfîrșit, cu vîntăi pe față și cu urma unei șuvițe de sînge la colțul gurii. S-a prăbușit pe canapea și ne-a povestit că, în tren, fusese invitat și apoi somat de un ofițer să-i cedeze locul, somație căreia el i-a rezistat pe bună dreptate, întrucît avea bilet chiar pentru acel loc. Povestind, Luca începuse să plîngă. Refuzul său și un scurt schimb de cuvinte fuseseră întîmpinate de furia intrusului, care l-a forțat să se ridice și l-a scos afară în pumni. Călătorise pe culoar, în picioare, și, pe deasupra, umilit. Îl ascultam, înmărmuriți. Apoi el a încheiat, printre suspine:

— Uite ce-am ajuns, eu, eu, geniul dramaturgiei noastre naționale, să fiu bătut de un gradat pe puncte, de un anal-fabet . . .

O asemenea întîmplare, cită vreme presupune conflictul dintre doi călători, unul onest, iar celălalt abuziv, nu poate stîrni decît indignare și compasiune; dar de îndată ce unul din termeni devine, prin autodefinire, « geniul dramaturgiei noastre naționale », reacției nu-i poate rămîne străin umorul. Deși cutremurați de revoltă, eu și Teodossiu ne-am pomenit schim-

bînd zîmbete cu înțeles, probabil prelungite, de vreme ce Luca le-a interceptat și, rănit încă o dată de nesimțirea prietenilor săi, s-a năpustit asupra-ne cu reproșuri violente. L-am împăcat foarte greu, năpustindu-ne, la rîndul nostru, cu o ploaie de invective la adresa « analfabetului » din tren.

Pentru Luca, nu numai contemporanii săi erau nuli, ci și înaintașii lor. Nu era cruțat nici Caragiale:

— Ce, Caragiale e dramaturg? Voi nu vedeți că toate personajele lui vorbesc la fel? . . .

Singurul față de care se arata concesiv era Shakespeare, al cărui urmaș direct — și întregitor — se considera. Întîlnindu-mă, într-o zi, cu Lucian Teodosiu, acesta, foarte amuzat, mi-a șuierat un catren pe care îl pusese în circulație, mi se pare, Gabriel Drăgan:

*Ion Luca cel Cumplit
În Shakespeare s-a tîrnosit,
Dar, înveselit, Shakespeare
Zise: Popo, hai sictir !*

Imediat însă a avut grijă să mă prevină:

— Să nu cumva s-o scapi față de Luca, sigur l-ar ucide.

Provocat de mine în lungi și interminabile discuții, care deseori degenerau în certuri, Luca mi-a declarat că negarea celorlalți trebuie să fie principiul de bază al celui ce vrea să se realizeze pe sine. Era greu însă de spus unde se sfîrșea principiul și unde începea convingerea. Luca se lua în serios și pretindea să fie luat în serios. Tăgada lui nu se limita doar la dramaturgi, ci demola și statui din alte grădini literare. Despre autorul *Poemelor luminii* nici nu discuta; Blaga era, pur și simplu, plagiatorul lui Nietzsche. De Ion Barbu rîdea cu spume:

— « *Ca să vînd acelor case* » . . . « *Ca să — case* » . . . hă, hăă, auzi, tu, ăsta e vers !

țindu-se tot mai șubred, el și-a strămutat argumentația în terenul juridic, unde era « doctor »: orice lege nouă o abrogă pe cea veche.

— Ești un ignorant, mi-a strigat el în cele din urmă, mă mir că Bătrînul te mai ține pe lângă el în halul ăsta de incultură . . . Cum crezi tu, mă, că ai să ajungi scriitor dacă n-ai studiat dreptul? Numai științele juridice îți oferă cheia existenței, a sufletului uman, a societății . . . Huoo ! . . .

Nu de dragul literaturii, ci de acela al unei viitoare discuții mi-am procurat tratatul de Drept penal al lui Dongorozi și l-am mistuit în câteva săptămîni. Cu aceasta mi-am căpătat încă un ascendent în fața năbădăiosului meu prieten. Din nefericire, eu l-am cunoscut pe Luca la vremea cînd el, probabil prin sentimentul suficienței de sine, renunțase la informația curentă și nu mai citea. Mult mai tînăr decît el, tocmai atunci îi « descopeream », cu creionul în mînă, pe Claudel, Anouilh și Giraudoux, puțin mai tîrziu pe Bekett și Ionesco, și eram dornic de ample și repetate dezbateri pe marginea operelor lor. În lunile și lunile de zile cît a locuit la mine, Luca nici măcar nu i-a scos din raft. Îi nega din principiu.

Altfel, se voia mentor și începuse să mă agaseze cu lungile lui dizertații despre tehnica unei piese de teatru. Firește, am avut și de învățat (de pildă, grija ca, într-un text dramatic, destinat orality, să fie evitate acele cuvinte sau vecinătăți de silabe care, ajunse de pe scenă la galerie, pot suna altfel — uneori de-a dreptul catastrofal — în urechile spectatorilor). Dar că o piesă trebuie « bine legată », că-ți crapă creierul pînă găsești soluția unei situații, că un personaj se caracterizează nu numai prin ceea ce spune, ci și prin ceea ce face etc., etc. erau principii elementare, pe care presupuneam că le știu, pe unele din lecturi, pe altele, din instinct.

În una din serile noastre de la Vatra-Dornei, după ce citisem, ca de obicei, « în familie », cele mai proaspete pagini din *Miorița*, Luca s-a lansat într-o nouă și lungă lecție despre

prezența metaforei în textul dramatic, în sensul că aceasta trebuie să fie limpede, ușor receptabilă, deoarece textul curge repede, iar spectatorul nu are timp, ca în lectură, să zăbovească asupra figurilor de stil... Toate spusele lui erau drepte, erau frumoase, erau și știute, se spuneau pentru a suta sau a mia oară și, la un moment dat, nu l-am mai putut răbda:

— Maestre, nu-ți dau voie, dumneata nu ești calificat să dai lecții despre limpezimea metaforei, dumneata, care-l împomolești pe bietul spectator — și cititor — în cele mai obscure încălecări de imagini... Nu-ți dau voie!...

— Cum? Eu?... s-a zbîrlit maestrul, gata să mă ia în gheare.

— Lasă-l, domnule, l-a oprit Teodossiu deja amuzat, lasă-l și pe el să spună, că tu ai vorbit destul!

— Iată, maestre, am continuat cu calm, am să-ți dau un singur exemplu, din sutele pe care le-aș putea aduce. În piesa *Amon-Ra*, dumneata ai pus în gura actriței Hatșepsut, când ea i se adresează regelui Amenhotep, următoarea replică:

Cum să cumpăn

Ce-i scris? Scrisoarea-i ieftină ori scumpă-n

Cîntarul vremii, iar cîntarul ei

Din cuiul veșniciei cum să-l iei?

Acum spune-mi dumneata, maestre, dacă această replică e menită să-ți illustreze teoria!

— Cum? Foarte interesant! a sărit Teodossiu, pus pe hărțuială. Ia mai spune-o o dată, că eu n-am înțeles nimic...

— Ce s-o mai spun, domnule? Maestrul a găsit de cuviință s-o reproducă și în fruntea volumului, drept *motto*. Uite cartea colo, ia-o și citește!

E ușor de închipuit savoarea discuției care a urmat, mai ales după ce s-au amestecat și cucoanele, cu icneli, hohote

și trageri cu ochiul de o parte, mugete de furie de cealaltă, și în care principalul rol l-a avut verva lui Teodossiu.

— Asta e o metaforă genială, striga Luca — desigur, cu seriozitate și convingere —, una din cele mai subtile din toată literatura universală . . .

— Tocmai de aceea, intervenea, perfid, Teodossiu, fiindcă e genială, vreau s-o înțeleg și eu . . . Las la o parte că prin « scrisoare » autorul a vrut să spună « scrisul », deși spectatorul, în mod sigur, va înțelege scrisoarea care se pune în plic . . . Dar, mă rog, să trecem peste asta și să revenim la metaforă ! Să-i demontăm termenii, s-o analizăm ! Deci: cântarul vremii în cuiul veșniciei . . . Cântarul vremii, mă rog să zic că l-am priceput. Dar cuiul veșniciei ? Cum vine asta, mă, Luca ? Dacă cuiul e veșnicia — și e normal să fie așa, dat fiind că vremea stă agățată de el — atunci în ce anume e el bătut ? Într-un perete, nu ? Atunci, peretele în care e fixată veșnicia ce e ? . . . Dacă însă peretele e veșnicia, cum s-ar părea mai normal, iar cântarul e vremea, atunci ce e cuiul ? . . .

Prins la colț, bietul Luca încerca din răspuțeri să se salveze din plasă. Până la urmă, s-a refugiat, dar nu într-o nouă demonstrație, ci în camera lui, unde — știam toți — avea să-și întindă cărțile și să-și facă pasiența.

De atunci, celebra metaforă a devenit un fel de cal de bătaie, aproape zilnic, mai ales la îndemâna lui Teodossiu. De câte ori Luca mai încerca să ne piseze cu lecțiile lui de estetică, acesta i-o reteza scurt :

— Ia lasă-ne, bă, tu ăla cu « cuiul veșniciei » ! . . .

A trecut vara, a venit toamna, mă aflam la mine, la București. Într-o seară primeam opera lui Victor Eftimiu, în mai multe volume, restituită de un vecin căruia i-o împrumutasem. Amintindu-mi că de mult nu mai umblasem prin ele, înainte de a pune cărțile în raft, la locul lor, le deschideam, una câte una, și citeam, la întâmplare, unul sau două fragmente. La

un moment dat ochii mi s-au oprit pe o pagină și o scînteie diavolească mi s-a aprins în cuget. Am pus zăloagă și l-am chemat de îndată pe Teodossiu:

— Maestre, cred că de acum putem pune la cale răzbunarea !

La începutul iernii a venit Luca în București. Teodossiu, ca de obicei, nelipsit. Am pîndit un moment bun și, într-o seară, Lucian l-a provocat la o nouă discuție, în reluare, pe niște teme vechi care se cereau, chipurile, elucidate. Cînd amicul nostru s-a înfierbîntat de-a binelea, cum îi era obiceiul, în contradictoriu, am intervenit eu:

— Lasă-mă, domnule, dumneata vorbești de originalitate, dumneata, care ești un plagiator ?

Trăznit ca de măciucă, Luca a pălit, zbierînd:

— Nu-ți e rușine, mă ? Eu, plagiator ?

— Da, dumneata, am continuat eu calm. Și am scos două cărți din raft. Uite, aici e piesa dumitale *Amon-Ra*, în care ai folosit o metaforă: « cuiul veșniciei » . . .

— Iar începi cu asta ? a sărit el. Te rog să mă lași în pace !

— Nu, nu încep eu, a început-o altcineva. Iată, aici, *Cocoșul negru* de Victor Eftimiu. În actul III, la pagina 106, se poate citi, negru pe alb, « cuiul veșniciei ».* Ei, ce zici ?

— Imposibil ! a îngăimat el, galben ca șofranul.

— Mai sînt obligat să arăt, am continuat eu imperturbabil, că piesa *Cocoșul negru*, cel puțin în ediția pe care o am eu, a apărut în anul 1920, iar *Amon-Ra*, în 1943. E clar ?

L-am lăsat apoi pe bietul om să sughițe și să se jure că el nu e capabil de un plagiat, că onestitatea literară e legea lui supremă etc., etc.

— Bine, i-am întins eu o punte, ești prietenul nostru și trebuie să te credem. Se poate să fie vorba de o falsă memorie. Mă rog, ai citit piesa lui Eftimiu sau ai văzut-o la teatru

* „Inel de care-atrîna întregul lanț al vieții
În cuiul veșniciei.“

sau ai ascultat-o la radio, iar metafora — care nu e chiar de toate zilele! — ți-a rămas undeva, în cutele subconștientului, și a ieșit la suprafață tocmai când dumneata scriai replica actriței Hatșepsut. Asta i se poate întâmpla oricui.

Nedîndu-și seama că-i oferisem un colac de salvare, și adînc rănit de asocierea numelui său cu acela al lui . . . Eftimiu, s-a jurat pe ce are mai scump că el niciodată n-a citit, n-a văzut și nu a ascultat «tîmpenia asta» de *Cocoșul negru*.

— Și de data asta sîntem obligați să te credem, am conchis eu pregătind lovitura de grație. În cazul acesta, nu ne rămîne decît să constatăm că între dumneata și Eftimiu există un raport de congenialitate.

E de la sine înțeles că asta l-a înfuriat mai cumplit decît plagiatul. Numai foarte tîrziu, după ce l-am luat cu binișorul și l-am îmblînzit, i-am declarat ritos:

— Să știi, domnule Luca, că n-am vrut altceva decît să-l răzbun pe Eminescu!

Ar fi fost de bănuیت că toate aceste «jocuri» erau de natură să provoace traume în sufletul unui om complet lipsit de simțul umorului, suflet care, și așa, avea destule, pricinuite de repetatele lui insuccese. Nu am presupus îndeajuns, deși vedeam bine că Luca rămînea din ce în ce mai singur. Dar tot atît de bine știam că avea și darul de a-și pierde prietenii. Că orgoliul său îi ofensa pe alții, mi-o spunea singur.

— Am avut ședință la Uniune. I-am cerut socoteală lui Baranga, el s-a legat de mine, și atunci l-am stîlpit cu degetul și i-am spus: Cînd o să devii și dumneata dramaturg, atunci să vorbești!

— Vai, maestre, mi-am frînt eu mîinile, cum ai putut spune una ca asta? Numele lui Baranga se răsfață pe toate afișele, piesele lui au un mare succes de public . . .

— I-am spus-o în față că nu e dramaturg!

— Și crezi că te va ierta? Haida-de!

Multe și hotărîtoare neajunsuri i se trăseseră din aceea că el își traducea conștiința de sine în bani. De la editori și teatre pretindea tarife speciale, la măsura geniului său, și în anii din urmă era contrariat că nu i se comandă piese, una după alta, pe care le-ar fi scris imediat, pe orice temă, într-o imensă disponibilitate. În vara lui 1952, cînd l-am întîlnit pe Victor Papilian la Vatra-Dornei, l-am întrebat dacă n-ar vrea să-i facă o vizită lui Ion Luca. « Nu, dragul meu, mi-a răspuns. Luca e un mare talent, dar, ca om, e imposibil. Cînd eram directorul Naționalului din Cluj, i-am jucat *Morișca* (după părerea mea, o comedie tot atît de bună ca și *Ultima oră*), dar nici nu înfiripasem bine repetițiile, că autorul a început să mă piseze să-i dau avans peste avans, uneori cerînd sume ce depășeau rețeta prezumată pe întreaga stagiune. Ei bine, m-am jurat că nu-i mai pun altă piesă. »

Din aceleași motive îl repudiasse și profesorul Al. Rosetti, care, hotărît să-i publice întreaga operă în Editura Fundațiilor Regale, a sistat aparițiile după al cincilea sau al șaselea volum. Fără entuziasm la adresa omului vorbea despre el și Ion Șahighian, după ce îi pusese în scenă, cu mare succes și cu girul numelui său, cel puțin două din piesele lui cele mai valoroase.

— Maestre, i-am spus odată, nu știu cîți dușmani are opera dumitale, dar în autorul ei, sigur, are unul, poate că pe cel mai mare.

Mă asculta fără să mă creadă. Nici eu nu mai insistam și eram din ce în ce mai puțin dispus să încurajez discuții pasionante. Mai degrabă cultivam zeflemeaua, a tînărului obraznic care știe că babacul nu-i mai poate împiedica emanciparea.

— Ești o bestie, îmi spunea uneori.

— « *Bête je suis, mais bête aigue* », îi răspundeam, surîzînd, cu un vers din Paul Valéry, despre care eram sigur că el nu-l citise.

Toate acestea însă i se acumulau, pe tăcute, în suflet, iar eu nu-mi dam seama că paharul se umple. Ziua fatală s-a întimplat în 1955, pe la începutul lui decembrie, într-o după-amiază, la mine. Nu cred că l-am provocat (evitam de mult să mai comit astfel de păcate), dar el a făcut ce-a făcut și s-a lansat din nou într-o filipică asupra tuturor făcătorilor de piese, pe care i-a tot ciomăgit și i-a căsăpit, pînă ce în juru-i nu mai zăceau, ca într-un final de tragedie shakespeariană, decît leșuri sîngerinde și supraviețuitori schilozi, dintre care nu lipseau Alecsandri, Caragiale, Delavrancea, Davila, Sebastian și, bineînțeles, Eftimiu și Baranga . . . Văd bine momentul. El perora, agitat, în picioare, eu îl ascultam, amuzat, dintr-un fotoliu.

— Indiscutabil, sînt cel mai mare dramaturg al României ! a conchis el ca o sentință de arhanghel cu sabie.

— Asta e foarte adevărat, maestre, i-am replicat eu calm, singura dumitale neșansă este aceea de a fi contemporan cu mine . . .

Dacă aș fi știut că acestea erau să fie ultimele mele cuvinte rostite în fața lui Ion Luca, mi-aș fi retezat limba cu dinții înainte de a le fi dat drumul. Uitasem că preopinentul meu era complet lipsit de simțul umorului. (Dacă aceleași cuvinte i le-aș fi spus, de pildă, prietenului meu Radu Pătrășcanu, la acea vreme deja autor al unui volum de poezii, acesta mi-ar fi servit pe loc o contrareplică și mai tăioasă, de care aș fi rîs o săptămînă.) E ușor de imaginat, cred, gratuitatea cu care rostisem acele cuvinte, eu, ilustrul anonim al literaturii românești . . . Luca și-a pus de îndată paltonul și căciula și a ieșit, fără să spună un cuvînt. Și dus a fost. Seara, l-am trimis pe Teodossiu să-i ia valiza. Zadarnic a încercat acesta, atunci și mult după aceea, să-l aducă înapoi, zadarnic a încercat profesorul Liviu Stan să-l înduplece, zadarnic i-am trimis eu o scrisoare plină de scuze și umilință. Luca nu mi-a iertat-o niciodată.

În primăvara lui 1957, Ion Şahighian intenţiona să-mi joace *Mioriţa*, la Teatrul Armatei (actualul « Nottara »), al cărui director era, şi m-a invitat să citesc chiar eu piesa în Consiliul artistic şi să particip la dezbateri. E foarte probabil că numai prezenţa insolită a unui astfel de autor dramatic într-un asemenea teatru a stîrnit foarte multe şi zgomotoase comentarii, cu atît mai mult cu cît avizul favorabil al consiliului nu întrunise unanimitatea. Aşteptam în linişte limpezirea unor opinii şi-mi vedeam de treburile zilnice, cînd prietenul meu Grigore Băbuş a venit la mine într-un suflet, speriat şi indignat:

— Ce e, frate, cu Luca, a înnebunit?

— Eu îl ştiam nebun mai demult, am răspuns într-o doară.

— Acum a înnebunit de-a binelea. Ştii ce face? De cîteva zile umblă din om în om — a fost şi la mine, de-aceea am venit să-ţi spun — şi te acuză de incorectitudine morală.

— În legătură cu ce, mă rog?

— A fost pe la Teatrul Armatei . . .

— Ştii de mult că se duce des pe acolo, îl pisează pe Şahighian să-i mai pună o piesă, să-i promită un avans . . .

— . . . şi a aflat că ţi se va juca *Mioriţa* . . .

— Fals, totul e în suspensie, am încă opoziţii.

— El crede că se va juca, aşa i-a auzit pe unii vorbind. Ei bine, a cerut să vadă manuscrisul şi urlă de furie că tu ai omis să-l treci şi pe el drept coautor.

— Coautor? m-am amuzat eu. De unde pînă unde?

— Aşa i-am spus şi eu (să ştii că m-am certat rău cu el), de unde pînă unde, domnule? I-ai scris dumneata măcar un act, o scenă, un vers? . . . Nu, zicea el, dar Anania a scris-o la mine în casă, mi-a citit fragmente, iar eu i-am dat idei . . .

— Bine, dar asta e o enormitate, am îngăimat eu.

Poate că nu aş fi dat importanţă acestei relatări dacă în zilele următoare n-aş fi aflat că Luca ajunsese cu astfel de plîngeri nu numai la Ion Şahighian, ci şi printre membrii consiliului artistic (dintre aceştia făceau parte, din cât îmi amintesc, Laurenţiu Fulga, Nicolae Tăutu, George Vraca, Nineta Gusti, Aurel Rogalski, Victor Bumbuşti), şi cerea ca eu să fiu obligat să-l trec pe copertă drept coautor. Dacă mă duruse pierderea prietenului Ion Luca şi mă învinuisem de nesăbuire faţă de sensibilităţile lui, acum simţeam o durere mai cumplită, aceea de a te şti calomniat fără putinţa de a te apăra, aceea de a vedea calomnia umblînd cu tine pe stradă fără s-o poţi lua de guler; pe deasupra, sentimentul că o recuperare a vechii noastre prietenii, oricînd de nădăjduit, devenea imposibilă.

Lucram pe atunci ca bibliotecar al Patriarhiei şi aveam biroul în vecinătatea secretariatului de cabinet. Într-o dimineaţă am aflat, întîmplător, că Ion Luca ceruse să fie primit de Bătrîn, că acesta, ocupat cu alte treburi, nu acorda în ziua aceea nici o audienţă persoanelor particulare şi că scriitorul, după obiceiul lui, insista aşteptînd. Atunci mi-am luat inima în dinţi şi mi-am oferit cel puţin şansa unei explicaţii. Am pătruns în secretariat şi, după ce am dat bună ziua tuturor celor de faţă, m-am îndreptat spre Luca, cu mîna întinsă. Mi-a întors spatele, făcîndu-se că se uită la un tablou.

Peste cîteva minute intram în cabinetul Bătrînului.

— Alături aşteaptă Ion Luca . . .

— Ştiu, dragă, m-a întrerupt el ridicînd din umeri, dar i-am trimis vorbă că azi nu pot primi pe nimeni . . . ce să fac . . .

— Preafericite, ştiţi că eu nu fac intervenţii, dar de data aceasta vă rog eu — şi vă rog insistent — să-l primiţi.

— Are ceva urgent?

— Nu știu dacă e urgent, dar bănuiesc că vine cu o plîngere împotriva mea și n-aș vrea să creadă că, datorită poziției mele, m-am interpus.

— Cu o plîngere? s-a mirat el. Doar sînteți prieteni.

— Am fost.

— Și ce fel de plîngere?

— E mai bine să v-o spună el.

Bătrînul l-a sunat pe secretarul Cazacu:

— Spune-i domnului Luca să vină în parc la ora patru, cînd ies la plimbarea de după-amiază. Să mă aștepte pe alee.

A doua zi aveam să aflu că Luca rezistase tuturor argumentelor, muștrărilor și avertismentelor (în sensul că el e cel ce se va face de rîs, nu Anania) și că, în final, nu-și mai pretindea numele pe coperta piesei, ci se mulțumea cu jumătate din drepturile de autor!

Bietul om nu știa că în mai puțin de un an avea să-și ia asupra-și lepădarea lui Petru, aflînd că atît *Miorița*, cît și unicul ei semnatar treceau prin purgatoriul unui fel de *opus igni, auctor patibulo* . . . Eram în obsedantul deceniu.

6

Ion Luca a mai trăit încă mulți ani și, după cît am aflat, a mai scris încă mult, în căsuța lui de la Vatra-Dornei, unde a fost îngrijit pînă la moarte de devotamentul unei alte femei, o călugăriță de la Văratec. Se pare că opera lui însumează peste patruzeci de piese de teatru. E firesc ca o operă atît de vastă să fie și foarte inegală, mai ales prin acele lucrări prin care el încerca să se « adapteze » noilor pretenții repertoriale, într-o lume care nu era a lui. Dacă alți dramaturgi dintre cele două războaie mondiale — și chiar după — îi rezistă timpului prin cîte două sau trei piese, el e menit să-i

reziste, după părerea mea, prin cel puțin cinci sau șase, din cele știute de mine. Cu toate acestea, chiar și acum, la atîția ani după moartea lui, cînd autorul nu mai poate fi dușmanul propriei sale opere, Ion Luca e încă un necunoscut. Îl pomeneste, din cînd în cînd, cite un specialist inițiat, și atunci mai mult în treacăt. Una sau două ediții selective sînt departe de a-l reprezenta. Teatrele nu-l aduc pe scenă, istoriile literare îl aproximează expeditiv, critica îl ignoră. Se pare că stigmatul de care s-a temut toată viața îl urmărește și după moarte, prin perpetuarea prejudecăților. Acum cîțiva ani am avut bucuria să citesc un articol semnat de un tînăr — încă, pe atunci — dramaturg băcăuan, prin care solicita readucerea lui Ion Luca în actualitate. Articolul nu a mișcat inertțiile. Tot acum cîțiva ani, cînd s-a ținut la București primul Congres internațional de bizantinologie, mă gîndeam ce nimerit și frumos ar fi fost — pentru noi, moștenitorii direcți ai Bizanțului — ca oaspeții străini să fi fost la un spectacol de gală cu *Femeia cezarului* sau *Năframa iubitei*, ca și la un concert — tot de gală — cu unul din cele două oratorii ale lui Paul Constantinescu. Cui i-a trecut prin minte? . . .

Puținii prieteni ai lui Ion Luca își pot aminti de el cu duioșie și sarcasm, cu veselie și amărăciune. Da, omul își avea și nebunia lui, era în stare ca, involuntar, să și amuze. El pretindea ca pe plicurile ce i se adresau prin poștă, numelui său să i se adauge mențiunea: scriitor. În tinerețe — cînd încă mai purta un țif de barbă — își făcuse o fotografie în sepia, cu semnătură autografă în negativ, care-l înfățișa purtînd în mînă un stilou deschis. Dincolo de dulcile lui ifose, omul a fost un scriitor adevărat și a ținut în mînă un condei fertil, în care a crezut cu fanatism și căruia i-a sacrificat totul. El nu a trăit decît pentru arta lui.

Înainte de a scrie acest capitol, am fost anume la Vatra Dornei, după treizeci de ani, și am văzut mormîntul lui Ion Luca, înghesuit în cimitir, fără o floare, fără lacrima unei

luminări, cu piatra încă neisprăvită. Am revăzut și vilișoara în care a locuit, pe strada Parcului, acum pitită printre edificii impunătoare, și nu am aflat în ea o casă memorială. Am colindat parcul, vastul, frumosul parc al băilor, și am descoperit în el statuile lui George Enescu, Ciprian Porumbescu, Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, I. L. Caragiale, Alecu Russo, dar nu am dat peste un bust al lui Ion Luca. Nici în Bacău nu e unul. Îl caut pe Ion Luca pretutindeni și nu-l găsesc decît în amăritele mele amintiri.

MARIN PEDA

1

Aș vrea să transcriu o pagină de jurnal, dar nu înainte de a mărturisi că relațiile mele cu Marin Preda nu au depășit, vreme de câțiva ani, pe acelea dintre autor și editor. Nu ne-am împrietenit, nu ne-am făcut vizite, la telefon vorbeam rareori, și atunci numai la apelul meu, în interes propriu. La Mogoșoaia, unde știam că-și petrece, scriind, mai toată vremea, nu m-am dus decît o singură dată, din simplă curiozitate, dar tîrziu, după moartea prozatorului și după ce vatra brîncovenească încetase să mai fie ceea ce a fost pe vremea lui, cînd simpla sa prezență acolo, în odaia de la etaj, prezuma că reprezintă o garanție morală asupra stabilității. Colegii care-l cunoscuseră mai îndeaproape îmi vorbeau despre el în chip contradictoriu; unii credeau că rămăsese un « Moromete » balcanic, ros de instincte primare, în timp ce alții, dimpotrivă, recunoșteau în el un rafinament subțire, disimulat cu arta țaranului inteligent. Cărțile lui îmi creaseră imaginea unui intelect mai degrabă robust decît ager și a unui talent care asudă din greu asupra paginii născînde. Ca director de editură, mă primea cu amabilitatea curentă față de un autor care nu-i anunța dificultăți, nu-i solicita avansuri bănești sau tarife de excepție. Dealtfel, problemele, cîte erau, le rezolvam cu Mihai Gafița, redactor-șef; contactele cu directorul erau mai

mult protocolare. Am băgat însă de seamă că, după prima sau a doua audiență, de câte ori voiam să intru la Preda, secretara avea ordin să mă anunțe și să mă introducă numaidecât, indiferent cîți ar mai fi așteptat la ușă și indiferent cu cine era el înlăuntru. Aceasta, firește, mă obliga să nu abuzez și să caut ca audiența mea să fie cît mai scurtă.

În 1971 mi-a publicat volumașul de versuri *Geneze*, ale cărui exemplare de autor aveam să le primesc tocmai în Honolulu, unde, adăpostit într-o colibă și lucrînd cincisprezece-șaisprezece ore pe zi, îmi pregăteam manuscrisul unei ediții de teatru definitive. În anul următor am venit în țară, pentru scurt timp, să fac corecturile la volumul *Poeme cu măști*. De data aceasta Preda m-a poftit pe un fotoliu, dispus la o conversație mai lungă. Introducere banală, cu « ce mai faci », « cînd ai venit », « cît mai stai » . . .

Într-un tîrziu a deschis vorba:

— Te rugasem și eu o chestie, părinte, și-mi pare rău că nu mi-ai răspuns.

— Ce chestie, dom' Preda? am întrebat eu, nedumerit.

— Cum, adică vrei să spui că n-ai primit nimic de la mine?

— N-am primit nimic, dom' Preda. Ce să primesc? Scrisoare? Telegramă? . . .

Prozatorul mi-a aruncat o privire groasă prin lentile, apoi și-a aprins o nouă țigară.

— Ei, dacă zici dumneata că n-ai primit, n-ai primit. Asta e!

— Da, dar despre ce era vorba?

— Ei, dacă zici dumneata că n-ai primit, nu mai are nici o importanță.

Am plecat fără să izbutesc să obțin mai mult.

De atunci am rămas față de Marin Preda cu un sentiment de jenă pedepsitoare. Principala mea problemă era dacă el mă crezuse sau nu. De partea lui avea toate motivele să nu

mă creadă, iar eu nu aveam cum să-i dovedesc contrariul. Situație fără ieșire. Îmi propuneam să-l evit. Cum să mai dai ochii cu un om în sufletul căruia te prezumi drept un descalificat moral? Într-un asemenea impas nu există nici cel puțin șansa unei reparații. Singurul meu argument era cuvîntul de onoare pe care i-l dădusem. Rămînea ca el, Marin Preda, să-mi dovedească, într-un fel oarecare, că nu mi l-a pus la îndoială.

În 1976 — cînd am și revenit definitiv în țară — tot « Cartea Românească » mi-a editat placheta *Istoriei agrippine*, fără nici un incident. A trebuit să-i duc lui Preda un exemplar, cu dedicația cuvenită. L-a primit cu o politețe rece, care mă biciuia.

În același timp scriam romanul *Străinii din Kipukua* și l-aș fi oferit bucuros oricărei alte edituri decît « Cartea Românească » dacă Mihai Gafița nu m-ar fi pus, încă din 1972, să semnez un contract în alb (la acea etapă cartea era concepută mult mai simplu și s-ar fi chemat *Legendele Hawaiiului*). Editura preconizase un tiraj de 10.000 exemplare, dar rețeaua librăriilor i-a făcut surpriza de a-i comunica, după anchetare, cifra rotundă de 30.000 exemplare (exact, 27.000). « A, nu, mi se spunea în editură, în nici un caz dom' Preda nu vă lasă tirajul ăsta, vi-l taie la jumătate, o să vedeți, așa face cu toate tirajele mari... poate, cine știe, o să aveți dumneavoastră noroc, dar noi știm ce știm, dacă vă aprobă 15.000, să fiți bucuros... sigur, orice autor trebuie să se bată pentru tiraj, că e vorba și de bani, dar în materia asta numai dom' Preda decide... mergeți la el... »

Am intrat la el cu gîndul că voi înfrunta proba de foc. Dacă Preda nu-mi aprobă tirajul, mă gîndeam, înseamnă că și-a rezervat prilejul de « a mi-o plăti »; dacă-l aprobă, pot respira ușurat. În acel moment nu tirajul în sine era important, ci atitudinea editorului.

— Dom' Preda, la urma urmelor, nu cer o favoare, cer numai să fiți de acord cu cererea librarilor; știți că ei trimit întotdeauna cifre minime . . .

— Ei, a mormăit el în cele din urmă, asta n-o prea facem noi cu oricine, dar, mă rog, pentru un scriitor ca dumneata, ne mai călcăm și noi pe inimă . . . Să fie, treizeci de mii !

— Mulțumesc, dom' Preda !

— Stai, că acum vin eu cu rugămintea aia. Ia loc !

Așteptam cu sufletul la gură, fără a bănui că de abia acum aveam să-mi limpezesc vechea nedumerire.

— Cred c-ai auzit că lucrez la un roman, o carte mare, cartea vieții mele, deosebită de tot ce-am scris eu pînă acum.

— Am aflat, desigur, ai dat și un interviu pentru televiziune la Mogoșoaia.

— Dă-i în mă-sa cu interviul lor, nu asta e interesant. Pe mine mă interesează apostolul Pavel.

— Pavel? m-am uluit eu.

— Vezi, în *Noul Testament* mă descurc eu bine, n-am probleme, dar cînd ajung la Pavel, mă poticnesc; aici mi se pare vorbărie goală, aici mi se pare că am dat de adîncimi la care nu am acces. Și, totuși, tipul mă interesează. Ai putea să mă ajuți?

— Dom' Preda, Pavel e un autor dificil, uneori foarte dificil, nici teologii de rînd nu-l înțeleg fără ajutorul exegezilor de specialitate.

— Și care sînt ălea?

— M-ai luat cam pe nepregătite. În orice caz, în românește există niște comentarii foarte bune, de pildă ale lui Vasile Gheorghiu, ale lui Haralambie Roventă . . . Firește, cele mai amănunțite și pertinente rămîn tot ale lui Lagrange, în limba franceză.

— Cum îi zice?

— Lagrange.

— Și ăsta m-ar interesa, mai ales ăsta, Lagrange. Poți să-mi faci rost de el? Dar și de ceilalți.

— Ar fi câteva volume . . . și două cursuri litografiate, ale lui Roventța. Bine, dom' Preda, le împrumut eu de undeva și ți le dau.

— Dar pe termen mai lung, nu așa, pe o săptămână.

— Le ții cât ai nevoie. . . Există însă o dificultate: Lagrange comentează pe textul original, cel grecesc.

— Nu-i nimic, eu îmi pun alături pe cel românesc. Care e, la noi, cea mai bună traducere a *Bibliei*? Că și asta voiam să te întreb.

— După părerea mea, dom' Preda, cea mai bună traducere rămîne tot cea din 1688. *Biblia* lui Șerban.

— Pe aia nu pot s-o citesc, că e pe chirilică.

— Mai apropiată de ea este ediția din 1914, cea dintîi pe literă latină.

— De asta poți să-mi faci rost?

— O am chiar eu, ți-o dau cu plăcere.

Peste câteva zile îi lăsam în birou un vraf de cărți, pe care le privea cu orgoliu și încîntare. Marin Preda a murit înainte de a fi apucat să mi le restituie. Le-am recuperat prin comisia care i-a administrat inventarul de la Mogoșoaia. Nu știu dacă și cît le va fi folosit. Sigur este însă că *Cel mai iubit dintre pămînteni* se încheie cu un citat din Pavel. Marin Preda mă crezuse.

2

Joi, 14 iunie 1979.

Ies din blocul de pe Bulevardul Republicii 72. Sînt abătut. Am fost s-o văd pe Marietta Sadova. Biata Marietta! Împutînată de bătrînețe, măcinată de boală, cu mintea ușor înnegu-

rată, mai are încă destulă putere să-și recunoască prietenii și să spună versuri de Eminescu. Vocea îi e dulce, vibrantă, a unei mari artiste, dar răspunsă parcă de pe altă lume. . . Se lasă înserarea. În forfota străzii dau cu ochii de Marin Preda. E singur, merge clătînîndu-se, se izbește de trecători. Sper să nu mă vadă, încerc să-l evit, dar în secunda următoare mă pomenesc cu el în brațe.

— He-hee, bună seara, părinte, ia uite, domnule, ce surpriză, ce mai faci, monșer, n-ai mai trecut de mult pe la mine. . .

— Eu fac bine, dom' Preda, dar dumneata?

— He-hee, Marin Preda a băut un pahar mai mult. . . dar nu prea mult. . . dă-o-n mă-sa de viață, asta e !. . .

— Încotro, dom' Preda?

— Spre casă, monșer, spre casă.

— Stai pe aproape?

— Mai aci, lângă Mîntuleasa, acasă mă duc.

Încerc să merg cu el, cîțiva pași, alături, dar el se împinge cînd în mine, cînd în alții. Îl apuc de braț și-l țin strîns, ocrotitor. Noroc că sînt în costum civil. Aici, la întretăierea bulevardului cu Calea Moșilor, traficul se rostogolește torențial, în toate direcțiile, și-mi dau seama că Preda n-ar putea traversa singur fără să se primejduiască.

— Dom' Preda, te conduc puțin.

— Asta-mi face mare plăcere. . . N-ai mai trecut pe la mine. . . nici nu m-ai invitat pe la dumneata. . . așa, la un pahar, ca între scriitori. . . he-heei, am auzit eu că pe acolo pe unde stai dumneata se mai găsește cîte un vin bun. . . he-hee, de ăla bătrîn. . . copt de vremuri, cum zice Eminescu. . .

Nu-l întreb nici de unde vine, nici cu cine a mai fost, nici ce fel de vin a băut.

Trecem Calea Moșilor, ne oprim, mai îngăimăm cîteva fraze, nu știu ce să fac. Se oprește lângă noi, mirată, Ioana Postelnicu. Stă și ea prin apropiere, merge spre casă.

— Bună seara, dom' Preda, bună seara, domnu Anania, ce surpriză... de unde și-ncotro?

Ne măsoară, amuzată, pe amîndoi. Bănuind că Ioana m-ar putea crede autorul moral al euforiei lui Preda, caut repede să mă disculp:

— Am fost s-o văd pe doamna Sadova, aici, alături, și la ieșire m-am întîlnit, uite, cu dom' Preda.

— Ce mai face Sadova? se interesează Ioana

— Așa și-așa, cam bolnavă.

Preda tresare din spatele ochelarilor:

— Dar cîți ani are, domnule, Marietta Sadova?

— Știu și eu? răspund. Poate optzeci și trei, optzeci și patru...

— Formidabil! Auzi, domnule, să trăiești optzeci și patru de ani! Eu aș vrea să trăiesc optzeci și patru de ani. Așa, să le fac în ciudă dușmanilor, să zică ăia: «Bă (așa și pe dincolo), ce e, bă, cu ăla de nu mai moare?» He-hee!...

Ne-a prins pe amîndoi de după gît, pe mine cu o mîină și pe Ioana cu alta. Rîde galeș și repetă de mai multe ori ce necaz le-ar face el dușmanilor săi dacă ar trăi optzeci și patru de ani. Nu ocolește înjurăturile, dimpotrivă, le strînge una în alta, apăsate. Trecătorii aruncă priviri piezișe la această scenă de mare familiaritate citadină. Ioana vrea să profite de ocazie și-l atacă:

— Dom'Preda, chiar voiam să te văd și să-ți vorbesc într-o chestie.

— Chestie, da, și ce chestie, mă rog?

— Cartea mea, știi — *Roată gîndului, roată pămîntului* — s-a epuizat.

— A-ha, asta-i chestia! Și?

— Și! Să-mi scoți ediția a doua.

— He-hee, auzi ce vrea cucoana, ediția a doua... Las', cucoană, că știu eu, dumneata vrei parale.

— Sigur că vreau și parale, de ce să nu vreau?

— Vrei parale, asta e, las', că știu eu. . .

Editorul își ia brațul de pe gîtul scriitoarei și rămîne atîrnat de al meu. Ioana insistă, Preda nu se dă prins.

— Las', că mai vorbim noi, treci pe la editură. . .

— Trec pe la editură, pentru amănunte, dar să-mi promiți că-mi scoți ediția.

— Las', că mai vorbim noi, săru'mîna, o să mă mai gîndesc. . . uite, îți promit c-o să mă gîndesc.

— Bine, dom' Preda, zice Ioana dezamăgită, eu mă grăbesc, că m-așteaptă Mircea. La revedere !

Rămînem iar în doi.

— De aici încotro, dom' Preda?

— Pe strada asta încolo, nu stați departe.

Strada, deși laterală, e destul de circulată. L-aș lăsa singur, dar îmi fulgeră prin cap că l-ar putea izbi vreo mașină. Nu mi-aș ierta-o niciodată. Îl las să-și aprindă o nouă țigară și-l apuc iarăși de braț.

Parcurgem strada agale, ferind trecătorii. Scriitorul are chef de vorbă, la un moment dat pomenește de Grecia și află cu mirare că eu, om umblat, încă n-am fost în țara lui Pericle.

— Aa, dacă n-ai văzut Grecia, părinte, n-ai văzut nimic. Eu am văzut-o. . .

Se oprește, răsucindu-mi-se în față, și, cu ascendentul moral al celui ce-a descoperit că știi mai puțin decît el, îmi vorbește îndelung — și destul de controlat — despre Elada eternă, cu eroii, templele, miturile și misterele ei (« oh, nu Grecia comitagiilor și plăcintarilor, pe ăia dă-i în mă-sa, nu mă interesează ! »), Grecia metaistorică, a lui Platon și Orfeu. . . Vorbînd, are în el o mîndrie duioasă. *Et in Arcadia ego!* ar fi vrut să spună.

— Eu, conchide el, după ce m-am întors din Grecia, am scris o carte.

Ajungem în piațeta de lângă Mîntuleasa. O grămadă de copii se joacă în faptul serii. Mingi, strigăte, hărmălaie, țipete, fluierături. . .

— De aici încotro, dom' Preda?

— Stai, că aici trebuie să fie și copiii mei. . . Mi-ai văzut copiii?. . . Nu?. . . Aaa, am, părinte, niște copii. . . He-hee, am niște copii. . .

Îmi dau seama că mîndria părintelui pentru odraslele lui e incomparabil mai densă, mai autentică, mai mișcătoare decît a scriitorului care a fost în Grecia. M-am oprit, el își rotește ochii peste forfotă, își umflă pieptul și strigă:

— Bă!

Nu-l ia nimeni în seamă, glasul lui nu a biruit hărmălaia, copiii continuă să-și vadă de ale lor. Preda se umflă încă o dată și strigă din răputeri:

— Băă!

Intrigați, cîțiva băiețandri mai din apropiere lasă mingea și se apropie. Preda nu recunoaște pe nici unul.

— Ascultă, bă, copiii mei nu sînt pe-aici?

Copiii ridică din umeri, nedumeriți. Ai cui copii? ar vrea să spună.

— Copiii lui Marin Preda, precizez eu.

Un băiețel mai mărișor se apropie și aude.

— Dumneavoastră sînteți Marin Preda? întrebă el parcă emoționat, uitîndu-se la mine cu vădit respect.

— Nu eu, dumnealui!

Copilul nu pare dispus să mă creadă, se uită cînd la mine, cînd la omulețul de sub brațul meu, care, probabil, nu seamănă cu ceea ce crede el, din spusele părinților sau de pe la școală, că ar trebui să fie autorul *Moromeșilor*.

— Cum, bă, zice acesta, nici măcar ăl mai mare nu e pe-aici? Nicușor. . .

Copiii se întrebă unul pe altul din priviri, apoi unul se dumirește:

— A-ha, ăla cu bicicleta verde?

— Ei, mă, se veseleşte tatăl, ăla cu bicicleta verde.

— Nu, nu e cu noi, răspund copiii clătînd din capete.

Preda bombăni, ca și cum ei ar fi vinovați că Nicușor al lui nu e printre ei. Se poate însă să-l fi jignit confuzia. Apoi mă smucește:

— Hai acasă, că-i găsim acolo ! Am, părinte, niște copii...

Intrăm pe strada lui, dar eu încetinesc pasul. Aș vrea doar să-i asigur apropierea de casă și să mă retrag. Pe Ioana Postelnicu, îmi zic, am convins-o ușor că nu am nici un amestec vinovat în această tovarășie, dar nu prea văd cum aș convinge-o pe doamna Preda. . .

— E departe casa?

— Uite-o acolo ! . . . Aa, am o casă, părinte, am o casă ! . . . Am cumpărat-o eu, cu banii mei, precizează el cu trufie.

În fața casei, la poartă, dăm peste vreo patru-cinci copii în plin scandal. Doi dintre ei se ceartă și se îmbrîncesc, ca într-un început sau un final de încăierare, ceilalți își dau coate pe margini. Acum e rîndul meu să mă cred puțin băut: aud cuvinte și expresii englezești, o clipă am impresia că mă visez la Detroit. . . , unul din cei doi e un copil negru, negru adevărat, ca oricare din foștii mei vecini de pe strada Riopelle, cu părul sîrmos și obrajii proaspăt ieșiți de sub peria lustragiului.

— Ce e, bă, cu voi aici? răcnește Preda către unul din copii, mai răsărit, lipit de poartă, în care-l bănuiesc pe Nicușor.

Acesta se uită la taică-său, pe jumătate ocrotit, pe jumătate speriat, și arată cu degetul spre negru. Acela s-a retras doi pași, dar se pare că un sentiment de demnitate îl împiedică s-o ia la fugă. Totuși, pentru orice eventualitate, stă cu un picior în coardă. Desigur, trebuie să fie feciorul vreunui diplomat de prin vecinătate.

— De ce vă certați, mă?

Copiii tac, stingheriți. Mă simt obligat să intervin înainte ca puiul de negru să părăsească scena:

— *Little boy, come on! What's the matter with you? What happened over here?**

Auzind vorbindu-i-se în limba lui, copilul se destinde într-o clipă, se apropie și începe să-mi dea explicații, anume că ei începuseră să se joace, apoi s-au luat la ceartă și, în cele din urmă, el l-a bătut pe acela (adică pe Nicușor). Uluit și amuzat în același timp, Preda urmărește conversația și-mi cere să-i traduc:

— Ce tot îndrugă cioroiul ăsta?

O fac cu exactitate, dar repede îmi dau seama că ar fi trebuit să trișez. De cum aude finalul certei, Preda mi se încordează sub braț și spumegă:

— Ce?... Mi-a bătut copilul?... Să-mi bată el copilul, la poarta mea?... Lasă-mă, părinte, că-l belesc!

— Lasă-i, domnule, că s-au bătut în parte, încerc eu să-l domolesc. Copiii, ce să-i faci?... Nu-i așa, băiete, că v-ați bătut în parte? schimb eu graiul către puiul de negru.

— Nu, precizează acesta, spre disperarea mea, eu l-am bătut pe el, că eu sînt mai tare. . . Dar să știți că-mi pare rău.

Ochii copilului sînt negri și umezi, foarte mari și foarte umezi, și se uită drept în ochii mei și mă imploră, simțind cum în omul de lîngă mine se dezlănțuie un tigru.

— Te-a bătut, mă? răcnește Preda la Nicușor.

Băiatul confirmă din cap, tatăl îl fulgeră, întăritat, pe negru:

— Bă, te belesc, m-auzi?...

Fac eforturi să-l stăpînesc, mai încerc o șansă de pace:

— Stai nițel, dom' Preda, să anchetăm cauzele. . . Poți să-mi spui și mie, îl întreb pe negru, de ce l-ai bătut?

— Fiindcă a rîs de limba mea, răspunde el în chipul cel mai firesc.

* Băiețelule, ia vino-ncoace! Ce e cu voi? Ce s-a întîmplat aici?

— Ei, a rîs, s-o fi amuzat și el, așa. . .

— Nu, a rîs a batjocură, precizează el.

— Ei, și dac-a rîs? Trebuia să-l bați?

— Da, dar eu n-am rîs de limba lui! se apără el cu argumentul suprem, ridicîndu-și umerii și sprîncenele.

Îi traduc lui Preda foarte exact, cu multă convingere, întîrziînd pe argument. Efectul e fulgerător. Trupul de lîngă mine se destinde, cu brațul liber își potrivește pălăria.

— Din asta s-au luat?

— Din asta.

— Formidabil! exclamă el într-un tîrziu. Asta-i formidabil, să-ți aperi limba cu pumnii! Apoi se îndreaptă spre Nicușor: Așa e, mă, ai rîs de limba lui?

Nicușor confirmă din cap.

— Uite-acum să vă împăcați, îi poruncește tatăl, acum, în fața mea! Întinde-i mîna și spune-i că-ți pare rău! Acum!

Copiii se împacă, negrul e emoționat și fericit, apoi pleacă fluturînd din mînă. Eliberat și de mînia lui, și din strînsoarea mea, Preda îi vorbește iarăși lui Nicușor:

— Bă, tu m-ascuți ce vorbesc eu aici? Pe asta, bă, să n-o uiți, că limba se apără și cu pumnii!. . . Marș în casă, zgaibă, că mai vorbim noi!

Copiii o zbughesc. În ce mă privește, rolul meu s-a isprăvit, o pot zbughi și eu.

— La revedere, dom' Preda, noapte bună!

Nu mai bag de seamă dacă mi-a răspuns sau nu. Preda e preocupat de altceva. Dispare cu capu-n poartă:

— Auzi, domnule, să rîză el de limba omului!. . .

V. VOICULESCU

I

Autorul *Poemelor cu îngeri* mi s-a furișat în viață, ca și-n amintiri, cu acea discreție cu care, probabil, s-a strecurat printre semeni de-a lungul unui veac de om. Sînt ani de cînd îmi solicit memoria și încă nu-mi pot oferi icoana clipei în care l-am cunoscut, cînd am stat întîi față către față și cînd ar fi trebuit să fiu fericit că strîng mîna poetului pe care-l citisem cu ardoare. Sînt în stare să realcătuiesc, în amănunt și nuanță, momentele primelor mele întîlniri cu un Arghezi, Blaga, Papilian sau Ion Luca, dar nu pot să dau de momentul Voiculescu. Mă trezesc dintr-odată cu el la mine în casă, pe Intrarea Patriarhiei, ca și cum ne-am fi știut de cînd lumea, sau ducîndu-mă eu la el, pe strada Dr. Staicovici, în odaia în care-și avea cărțile de citit, masa de scris, patul de odihnă și cîteva scaune pentru prieteni, într-o singurătate de eremit. De sfînt bizantin era și chipul său prelung, uscățiv, adiat de o frunte inteligentă, luminat de barba albă, îngrijită — pe care însă foarfeca o neglija în vremea iernii —, a cărui odihnitoare blîndețe se cumpănea cu genezele ochilor cosmici, izvoritoare de lumi. În mersul său domol, trupul firav era ca un templu pe plaur, purtat pe ape cu sufletul arzînd în trestii.

È posibil ca eu să fi întîlnit mai întîi un nume banal, un oarecare «doctorul Voiculescu» — așa cum pretindea

scriitorul să i se spună, niciodată «domnul Voiculescu» și cu atât mai puțin «maestrul» —, cîndva — dar nu mai devreme de anul 1952 —, într-o împrejurare cu oameni mai mulți la un loc, printr-o prezentare simplă, neprevenitoare, așa cum se întîmplă de sute de ori într-o viață de om, pentru ca numai după aceea să-mi dau seama că poetul V. Voiculescu îmi devenise prieten fără să știu cum și cînd, ca într-o copilărie de țară. Incertitudinea acestui început e una din mîndriile mele de taină.

Oricum, împrejurarea de care nu-mi amintesc nu putea fi străină de lumea Antimului, cea de atunci, pe care eu o cercetam foarte rar, ca unul ce nu-mi descopeream aderențe intime la subțirele univers al despățimirii și neprihanei. În ctitoria Ivireanului se strămutase, nă demult, poetul Sandu Tudor, fost director de gazetă, polemist, pamfletar, devenit acum Agaton, pentru ca nu mult după aceea să se schimbe în Daniil, nume destinat să transpară prin șorțul schimei celei mari, deseori pogorît din sihăstria Rarăului și purtat cu ostentație pe străzile Capitalei, într-o superbă atitudine de cabotinism cenobit. Instalat în chilia clopotniței, anume mobilată pe gustul și banii lui, Agaton se descotorosea tocmai de ceea ce-mi trebuia mie, și așa se face că de la el am cumpărat întîia mea mare colecție de discuri muzicale, vreo trei sute, împreună cu un splendid «His Master's Voice», al doilea exemplar dintr-o comandă specială, zestre cu care-mi împlineam un vis de demult, al ucenicului lui Anton Holban. Următor unor îndemnuri lăuntrice mai vechi, el se voia un fel de mentor al unei școli spirituale în centrul căreia se sîtua literatura filocalică, în parte cunoscută prin traduceri tipărite ale profesorului D. Stăniloae și în parte recoltată de prin manuscrise. Vara, sub nukul cel mare din grădina Antimului, zelosul neofit ținea lungi și stufoase prelegeri despre doctrina palamită, noutate — mai întîi tematică — menită să atragă interesul nu numai al celor din tagmă, dar și pe al unor scriitori, dintre

care nu au lipsit Al. Mironescu, Ion Marin Sadoveanu, V. Voiculescu și, pentru foarte scurtă vreme, Ion Barbu. Se pare că atunci și acolo a avut Voiculescu revelația unei alte dimensiuni a spiritului și de acolo și-a deprins noile sale lecturi și meditații, cu efecte radicale în poezia lui de mai târziu. Mai mult, cred că el a fost, pînă la urmă, singurul beneficiar al aceluia început de inițiere isihastă; Ion Barbu s-a speriat și a fugit, Al. Mironescu și Ion Marin Sadoveanu s-au refugiat într-un ritualism aproape bigot, ceilalți s-au păstrat în limitele decente ale onorabilității; cît despre Daniil Sandu Tudor, care știa foarte multe lucruri și vorbea enorm, el nu a izbutit niciodată să fie pe deplin convingător, poate și din pricina temperamentului său aproape imposibil, de duhovnic arțăgos, ale cărui opinii excelau prin agresivitate și intoleranță. Voiculescu a luat noutatea în serios și s-a angajat întru ea de unul singur, pe cont propriu cum s-ar spune, într-o uriașă aventură a spiritului. Aceasta a durat cîteva ani buni, în timpul cărora l-am cunoscut eu, cînd a scris și *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare*. . . , adevărata și marea lui poezie.

Voiculescu trăia simplu, foarte simplu, în casa lui din care își păstrase o singură odaie, înghesuit între cărți, multe și foarte felurite, îndesate în rafturi pe cîte două și trei rînduri, de jos pînă-n tavan, într-o aparentă neorînduială. La vîrsta lui, cînd atîția intelectuali sînt dezabuzați de lectură, el citea zilnic și era gata să-ți vorbească despre pagina cea mai nouă. Era destul de strîmtorat, iar aceasta se cunoștea mai întîi după ținuta lui vestimentară, întotdeauna corectă, dar trădînd intervenția repetată a curățătoarei chimice, și după indiscreția paltonului întors, cu nasturii de-a-ndoaselea. Iarna nu avea destule lemne de foc și deseori dormea în căciulă și bocanci. Cînd conducta de gaze i-a ajuns în dreptul casei, nu a avut bani să-și tragă bransamentul și multă vreme a continuat să sufle-n pumni. Se număra, împreună cu Arghezi, Blaga, Barbu, Bacovia și alții, printre scriitorii care nu aveau acces la tipar.

Nu se plîngea însă niciodată, nu învinuia pe nimeni. Mai mult, starea lui de sărăcie era o opțiune deliberată, ca într-un vot monahal, și se conjuga cu sentimentul demnității. În conducerea Uniunii Scriitorilor încă mai avea prieteni, dar a refuzat oferta acestora de a interveni pentru o pensie de onoare; i se părea că ar accepta o pomană. Nu l-a încurajat nici pe Zaharia Stancu în intenția acestuia de a-i juca o piesă la Teatrul Național. E adevărat că asemenea rezistențe erau alimentate — dacă nu chiar inconștient aplaudate — de doi-trei amici apropiați, pe care eu, la acea vreme, i-am judecat aspru. Scrupulele poetului mi se păreau excesive și nu l-am cruțat nici pe el de dojană, atît cît poate o muștrare să nu afecteze limitele deferenței. Voiculescu însă nu opunea contraargumente; mă dezarma printr-un surîs diafan și printr-o suverană ridicare din umeri:

— Ce vrei dumneata dacă așa-mi place mie să trăiesc? Supăr pe cineva?

Într-adevăr, omul acela nu era în stare să supere pe nimeni. Nu l-am auzit niciodată vorbindu-l pe cineva de rău, clevetind, insinuînd. Sufletul său avea o bunătate atotcuprinzătoare. Dacă vreunul dintre prieteni se întîmpla să debiteze în prezența lui o defăimare asupra cuiva, poetul se amuza cel mult de inteligența răutăciosului și nicidecum de adresa răutății. Rar am întîlnit o inimă atît de castă. Aceasta însă nu înseamnă că nu știa să fie și tăios atunci cînd avea de apărut dreptatea unei idei. Cînd opoziția lua în brațe absurdul, prefera să se închidă în sine și să plece.

La mine venea uneori singur, dar mai adesea însoțit de Al. Mironescu — Codin, cum i se spunea între prieteni — și rareori cu mai mulți la un loc. Voiculescu era un mare iubitor de muzică. Colecția mea de discuri ne-a oferit multe seri de extaz, deși el se înfrupta mult mai des din aceea a lui Apostol, celebrul chelner bucureștean care posedă, din banii de pe șervet, cea mai bogată discotecă după aceea a Radio-

difuziunii; am văzut câteva poezii ale lui Voiculescu datate cu mențiunea «după o audiție la Apostol». Dacă pe discuri eu nu aveam prea multe piese de Bach — întâia preferință a poetului —, în schimb mă mîndream cu bogata mea recoltă de colinde de Crăciun, în mai multe variante corale, înregistrate și reproduse pe unul din puținele magnetofone, pe atunci, de la noi. Întîmpinam sărbătorile cu asemenea festinuri spirituale din care, bineînțeles, nu lipsea poezia. Profanii cred că poeții se întîlnesc ca să-și citească unii altora versuri proprii. Se întîmplă și asta, dar mai rar. Noi ne desfătăm citind sau recitînd versuri din poezii cei mai feluriți, de la Eminescu și Baudelaire pînă la *Cînticele țigănești* ale lui Miron Radu Paraschivescu. Parcă și azi îl aud pe Codin, cu cîtă muzicalitate spunea *Dintre sute de catarge*. . . sau cu cît patos, ușor ironic, încheia:

Hypocrite lecteur, mon semblable, mon frère. . ., sub zîmbetul luminos al lui Voiculescu, care-i admira impecabila rostire a limbii franceze.

Versuri proprii citea poetul mai mult la el acasă. Rar se oferea din proprie inițiativă, dar nici nu se lăsa mult rugat. Avea un fel de a-și citi poeziile pe dinlăuntru, cu rezonanța simplității. Se pare că scria ușor, degajat, după lungi, laborioase acumulări interioare. Îmi povestea odată că, în vremea cînd își exercita profesia de medic și trebuia să alerge de la un pacient la altul, și-a scris multe poezii cam la repezeală, undeva, într-un local mărunt, pe un colț de masă, între două tramvaie, pentru ca să onoreze solicitarea unei reviste. În anii de care vorbesc lucra mult, aproape zilnic cite o poezie, într-o adevărată năvală a inspirației. Colegul meu de la Biblioteca Patriarhiei, care se ducea mult mai des pe la el, avea un caiet în care poetul îi transcria cu plăcere poeziile cele mai proaspete, cite cinci-șase deodată; în felul acesta eram și eu la curent cu producția lui literară, uneori cam descriptivă și convențională — ca să nu spun tezistă —, alături de-a dreptul uluitoare.

Conștiința valorii lui se consuma tot sub semnul discreției. Cred că singurul căruia i s-a confesat în acest sens a fost fiul său, Ion Voiculescu, pe care-l întâlneam aproape de fiecare dată cînd mă duceam în strada Dr. Staicovici și care, la sfîrșitul vizitei, atunci cînd nu putea s-o facă poetul însuși, mă conducea la stația de tramvai de lingă stadion.

— Ionică, îi spunea uneori poetul simțind că îmbătrînește, dacă mor, tu să ai grijă de manuscrisele din lada asta; cînd le va veni vremea să fie publicate, se va vedea că sînt de preț pentru literatura română și vei vedea și tu că poți lua ceva bani pe ele. . .

Din păcate, bietul Ionică, spirit cam dezordonat, boem de circumstanță, cînd cu serviciu, cînd fără, după cum îi porunceau capriciile, nu era dispus să ia în serios vorbele tatălui său.

— Auzi ce crede bătrînul, îmi spunea ținîndu-mă de braț, că el scrie acum, la vîrsta lui, mai bine decît a scris cînd era în putere, că ce are el acolo în ladă o să mă umple pe mine de bani. Haida-de !

— Ionică, să știi de la mine că «bătrînul» are dreptate.

— Ți-a spus-o și dumitale ?

— Nu, mie nu mi-a spus-o. Și cred că n-a mai spus-o la nimeni.

— Păi vezi ? se lamenta Ionică. Pe astea mi le spune numai mie, fiindcă eu sînt prostul familiei. Așa mă crede el. . .

Pe toate acestea i le-am amintit lui Ionică mult mai tîrziu, prin 1965, cînd l-am găsit la Editura pentru Literatură bătîndu-se aprig pentru opera postumă a «bătrînului». Ceea ce nu pricepuse de la taică-său înțelegea acum de la cîțiva redactori foarte inimoși, a căror admirație pentru *Sonete* se înfruntau cu unele inerții editoriale. La cîțiva ani după aceea am fost fericit să-l văd pe Ionică la volanul unui automobil, pentru ca să aud apoi că s-a prăpădit într-un accident stupid. De la el obținusem, la plecarea mea în America, o seamă de poezii și

proze inedite ale lui Voiculescu, pe care le-am publicat acolo. El era depozitarul acelei valoroase arhive, a cărei tipărire, după dispariția lui, e încă șovăielnică și departe de o ediție integrală. Nu cunosc să fi apărut în volum nici piesa *Priveaga*, pe care autorul mi-a citit-o, într-o seară de neuitat, acasă la Al. Mironescu, și nici nu știu să fi fost reprezentată pe scenă, în afară de cele câteva spectacole ale Teatrului « Manuscriptum ». În cele două volume de proză — apărute tot postum — lipsesc povestiri de o mare frumusețe și originalitate, printre care *Schitul de ceară*, *Blestemul smochinului* și altele.

Opera lui Voiculescu încă își așteaptă marele editor.

2

În 1953 isprăvisem *Miorița* în prima redactare și cred că Voiculescu și Mironescu au fost cei dintâi oameni de literă cărora le-am citit-o în întregime, preț de câteva ceasuri, la mine acasă, într-o seară lungă, neobișnuit de lungă, la măsura unei piese care număra nu mai puțin de cinci acte și patru « antracte », ale unei arhitecturi ce se voia cutezătoare. Era primul meu mare examen. N-aș putea să spun că așteptam verdictul cu sufletul la gură (autorul bănuia că știe el ce știe despre opera lui !), dar mă emoționa faptul în sine că prin acea lectură intram în conștiința unui poet de profilul lui Voiculescu. Ora se făcuse târzie și nu mai nădăjduiam că va fi timp și pentru comentarii. Cu toate acestea, ele s-au produs, și încă destul de aprinse, după ce ascultătorii au salutat noutatea și, cum spuneau ei, izbînda. Firește, n-au lipsit obiecțiile. Cea mai puternică a fost a lui Codin, ortodoxist grav și agresiv, dezolat de « păgînismul » unui mit pe care-l aștepta, cel puțin de la mine, plutind într-o aură de transfigurare creștină. Convins că Voiculescu îl va secunda, am avut surpriza să constat că acesta,

chiar înainte de a răspunde eu ceva, a luat poziție tocmai în favoarea «păgînismului» piesei și, mai ales, în favoarea libertății unui autor de a-și scrie opera așa cum crede și cum o vede el, nu cum ar dori-o prietenii lui. Pe această dublă temă s-a încins între ei o discuție aprigă, în care eu am izbutit să intervin de foarte puține ori, și anume de partea lui Voiculescu, a cărui larghețe în materie de artă era pentru mine, atunci, o revelație. Au plecat de la mine continuându-și dialogul, fără ca unul să fi cedat în favoarea celuilalt.

E probabil ca disputa lor să se fi prelungit în doi, pe stradă sau acasă la unul din ei, atunci sau a doua zi. Cert este că obiecția lui Codin i-a dat lui Voiculescu de gândit, și așa se face că după numai două zile primeam de la el, prin colegul de la bibliotecă, trei pagini de observații și sugestii, de data aceasta amendate substanțial în funcție de «ceea ce pretind unii mai exigenți», pledînd pentru «o mai complexă și încordată valabilitate dramatică, pe și în seva cărora s-ar putea altoi și crește spiritualitatea (creștină?), a treia dimensiune».

«O trăsătură originală a baladei — spunea el — este că dragostea Mioriței pentru păstor îi hărăzește darul profetic, o face năzdrăvană: motivul supraomului, ce potențează de la început fluidul de spiritualitate și seninătate ce străbate acțiunea care nu mai este o simplă întâmplare oarbă, ci preștiință, pusă la cale de soartă, prin oameni.»

De aceea, nu pentru un mecanic paralelism cu balada, nici măcar pentru o cît de mică apropiere a situațiilor, ci pentru îmbogățirea, complexitatea și idealizarea caracterului original și superior al Mioarei, cît și pentru posibilitatea unor eventuale încrângături dramatice ce s-ar putea dezvolta de aici — fata ar trebui să cunoască viitorul și să se lupte să conjure fatalitatea. Dragostea îi exaltă sufletul, îi ascute simțirea, îi înobilează întreaga purtare, nu mai este simpla femelă frumoasă după care se țin și se bat flăcăii ca un cîrd de cerbi după o căprioară, ci

o ființă înzestrată cu un fond (nu numai decît lucid) de rîvnă pentru mare, drept, cîstit, frumos, la care să ajungă chiar cu propria ei sacrificare. Ea, cu antenele-i hipersensibile, simte și presimte că se urzește ceva împotriva iubitului, că soarta l-a desemnat ca jertfă. Poate că a auzit, fără să fie văzută, unele puneri la cale ale rivalilor, care vorbesc de uciderea lui Moldan ca să i-o răpească. Sau a prins ceva de la suratele ei, ori din amenințările directe ale lui Vrîncu, vrînd să o despartă de iubit. Destul că ea își dă seama de primejdie, va fi o unealtă prin care fatalitatea va lovi. . . și se jertfește. Luptă cu patima ei, care se curățește, se purifică, nu primește să se mărite cu Moldan, fără să-i destăinui epricina adevărată, îl părăsește, fuge de el, caută consolare în religie, de unde legătura cu preot, cu schit. Dar din cauza asta tinjește, suferă, se chinuie: o plauzibilă pricină a boalei (oftat = oftică). Despărțirea și dorul îi dau subtilități de Miorița năzdrăvană. Preotul, sau o călugăriță, introduși chiar din actul I, ar fi un contrapunct al vrăjitoarei și al atmosferei de păgînism specific muntelui. (De ce oare nu ar fi un preot la praznicul morților din act I?) Pentru Mioara, sihăstria, schitul ar fi o răscumpărare din moarte, mîntuirea iubitului. Pînă la urmă, silită de familie, de surate, de viață, și ca o răzbunare că este bolnavă, jertfa se reduce la măritarea cu altul. Numai așa își justifică ea însăși primirea gherdanului de la Vrîncu și-l ia de bărbat. Moldan însă nu o slăbește, ci o silește să se destăinuiască, află motivul și o convinge că îndată ce se vor căsători, întîi în taină, primejdia încetează, deoarece rivalul are să renunțe: el țintește fata, nu nevasta altuia. Situația asta pune în valoare și se opune dramatic celeilalte realități, pe care spectatorul o cunoaște, că Vrîncu nu vrea fata, ci nevasta, ca să răpească odată și turmele și văduva ucisului. Mioara, lăsîndu-se convinsă, face, fără să vrea și să știe, jocul ursitei, împotriva căreia tocmai luptă.

O altă întărire a dramaticului ar fi poate ca otrava (nu e necesară, ea denaturează oarecum și frumusețea morții, care

trebuie să fie bărbătească) să nu i-o dea personajul parazitărilor al Roiniței, ci Mama sau chiar Mioara — ca efect al blestemului și ultim efort al fatalității, al ursitei nelnduplecate, care totuși este biruită nu numai prin apoteoza morții eroului, un fel de sacrare a lui (prin preot și practicile păgâne de la moarte), ci fatalitatea este biruită prin altceva, prin viață: Moldan nu moare întreg. Spre marea, cumplită bucurie a Mamei (și aici s-ar putea juca pe temele îngemănate ale jalei și bucuriei), și el, și Mioara mărturisesc că s-au împreunat mai înainte (fie cu binecuvîntarea tainică a preotului, fie cu cea și mai puternică a naturii) și că Mioara are în pîntece un rod, sîmburul nemuririi — copilul. Planul lui Vrîncu, să se însoare cu văduva rămasă fecioară, se prăbușește. Cătălina devine din nou sălașul energiei telurice, acum schimbată de adîncă mulțumire și recunoștință pentru Dumnezeu, care n-a îngăduit să i se stingă neamul, ci i-a dat un urmaș să ducă spița mai departe. Astfel primește să mai trăiască și să vadă cu ochii un alt Moldan.

Dramatismul s-ar îmbelșuga cu încă un adaos. În loc ca Moldan să-și spuie singur monologul morții — parafrazarea baladei — să se ție seama de originea Mioriței, care e bocetul, astfel că s-ar putea încheia deasupra mortului (un fel de Sigfrid) un straniu cor cu alternanțe între fete și flăcăi, strofă și antistrofă, care să recite dialogat lauda răposatului (voceratricele), cor condus de Mioara, exaltată de durere. Aici se poate amesteca preotul pentru îmblinzirea și împăcarea lumii care rămîne, cu nădejdea la fericirea la care se duce cel plecat dincolo, biruitor al morții, prin nemurire. Printr-un prestigios joc dramatic s-ar lega pe loc nuntă-moarte-nemurire. S-ar putea renunța la moartea prin otrăvă, care aduce o lungire a motivului morții — Moldan este lovit de la început mortal, ceea ce îl scutește de a vorbi mult și lung și dă prilej corului să-i ia rolul și să-i pronunțe panegiricul. S-ar putea prea bine îmbina creștinismul cu păgînismul în ceea ce are el pur, înalt, senin, prefigurînd creștinismul.»

Dacă tezismul lui Al. Mironescu, atât de transparent în aceste pagini voiculesciene, nu m-a entuziasmat, dacă mi s-a părut că cele mai multe din sugestii încercau să forțeze niște uși deschise, dacă n-am înțeles să introduc un preot în scena evocării morților (ritual trăit de mine însumi, ca atare, în vremea copilăriei), dacă am zîmbit la gândul că aş putea să-mi închei poemul dramatic cu o predică, dacă nu toate opțiunile poetului m-au urmărit în variantele de după prima redactare, în schimb trebuie să recunosc și să mărturisesc, acum și înaintea amintirii sale, că lui V. Voiculescu îi datorez finalul actual al *Mioriței* și că spiritului său îi transfer, cu recunoștință, meritele ce mi s-au atribuit. L-am scris fără șovăire, ca în urma unei revelații, și cu acest final a ascultat el piesa a doua oară, peste vreo doi ani, când am citit-o în casa lui Barbu Slătineanu, în cercul de prieteni literari ai acestuia. Atunci, în 1955, mi-a dăruit el un exemplar din ediția definitivă a poeziilor lui, cea de la Fundații, cu următoarea dedicație:

*Mini turmele-ți de gânduri la munte, flori să pască,
Pe guri de rai la sfaturi cu baci și oi plăvițe:
Acolo, la obârșii de taină românească,
Ai strîns în suflet tîngul eternei Miorițe.*

3

Despre Barbu Slătineanu nu se mai pomenește nimic. Era colonel pensionar, specialist în ceramica artistică, despre care publicase o carte și din al cărei tezaur, românesc și universal, posedă o vastă colecție, expusă în casa lui de pe strada Obedenaru, în cartierul Cotroceni, alături de tablouri, sculpturi, scoarțe vechi și alămuri orientale. Urmînd pilda lui Zambaccian, cedase statului întreaga colecție, devenită Muzeul Slătineanu, în schimbul dreptului de a locui într-o aripă a casei

lui, o casă în care toți membrii familiei cultivau artele, de la sculptură la muzică. Locuința avea un salon spațios, cu veche mobilă boierească (doamna Slătineanu era o Lahovary), în a cărei alcătuire se afla și un fotoliu foarte larg, acoperit cu un covor persian, în care-și petrecea mai toată vremea domnul Barbu, suferind de picioare. În aceste împrejurări își descoperise el vocația tîrzie pentru literatură și, încurajat de Șerban Cioculescu, începuse și continua să scrie mai întîi povestiri inspirate din viața omului preistoric, apoi un roman. Fie din nevoia de a-și citi și verifica producțiile epice, fie din nevoia, mai generoasă, de a oferi un spațiu și un climat familial unor prieteni de cultură, mai vechi și mai noi, pe care deceniul acela nenorocit îi surghiunise din patria lor literară, Slătineanu le-a declarat acestora poarta deschisă în fiecare zi de marți, la ora 5 după amiază, cînd salonul cu mobilă veche îi aștepta simplu, amical, fără protocoalele cu care, probabil, fusese obișnuit în tinerețe. Nu era vorba de un cenaclu literar propriu-zis, deși în cadrul acelor reuniuni nu se citea și nu se discuta nimic altceva decît literatură și artă, ci de o familie spirituală ce-și căuta supraviețuirea, întru noblețe, de-a lungul unei epoci literare dominate de ceea ce s-a numit mai tîrziu sociologism vulgar. Introdus acolo de Șerban Cioculescu, am frecventat și eu salonul Slătineanu, cu intermitențe, vreme de vreo doi ani, și îi găseam acolo, aproape cu regularitate, nu numai pe marele nostru critic împreună cu soția sa, ci și pe Vladimir Streinu, Elena Iordache, V. Voiculescu, Dinu Pillat, Cornelia Pillat, Alice Voinescu, Claudia Millian, precum și pe alți cîțiva cu popasuri efemere. Față-n față cu asemenea nume e ușor de imaginat atmosfera de subțirime intelectuală și elevație sufletească în care se desfășurau discuțiile de după lecturi, dominate de verva cerebrală a lui Cioculescu (care nu scăpa nici o ocazie de a mai face un calambur) și de magisteriul critic, întotdeauna elegant și precis, ca o tăietură de diamant, al lui Vladimir Streinu.

După amfitrion, Voiculescu era cel mai des solicitat să prezinte noutăți, invitație la care el răspundea cu o naturalețe vecină cu umilința. Nu mi-l amintesc să fi adus prea multe poezii, dar acolo, în casa lui Slătineanu, a citit el o bună parte din povestirile care, postum, l-au așezat printre cei mai mari prozatori ai literaturii române. Cu mult înainte de a fi fost astfel consacrat de cronică literară, el a trăit bucuria intimă de a se ști prețuit de cei ce, deopotrivă, îl iubeau.

Nu știu ce se va fi salvat din prozele lui Barbu Slătineanu, care a murit în împrejurări tragice, și nici ce sau cât va rămîne din ele. De numele lui însă rămîne legată, cel puțin în amintirea mea, o oază de sănătate literară, într-un pustiu al conștiinței, semănat cu leșuri.

4

În toamna anului 1955 scrisesem o poezie plină de amărăciune și cam în răspăr cu disciplina cinului meu. Covârșită de arghezianism, *Miezonoptica* mea pleca de undeva din *Duhovnicească* și se poticnea în *Evoluții*, pentru ca, după nu prea multe ocoluri, să răbufnească, timid eminescian, tocmai de prin *Scrisoarea a treia*:

*Cine-mi bate-n ferești?...
Doamne, Tu ești?
Cu brațele cruciș pe piept,
De cînd Te-aștept,
De cînd Te-aștept!
Mi-era dor să Te văd, să Te-aud
Ca Zaheu pe creanga lui de dud,
Să Te simt în suflet, comoară,
Cum Te-a simțit vecia-nțtia oară,
Cînd stelele nu aveau nume,*

*Cînd nu-ntinseseși cortul peste lume,
Cînd din praștie nu azvîrliseși luna,
Nici stele multe, una cîte una,
Cînd, ne-ncăput, urzeai din abur lut
Și, ne-nceput, urneai un început...*

*Dar tu parcă n-ai fi Tu!
Prin ce-nțeles se prefăcu
Veșmîntul tău de in
În strai de aur și rubin?
Cununa ta de spini, cununa ta,
E cușmă de diamant și catifea!
De cînd ți-ai pus panglici și zurgălăi
Să te slăvească cerșetorii tăi?
Picioarele tale, desculțe, sărace,
Pe cine-ai pus să ți le-mbrace
În ciuboțele negre, lustruite?
Eu le știam zgîriate, prăfuite,
Sfințite de osîndă, miruite
Cu lacrimile păcătoasei din Magdala.
Cin' ți-a schimbat frînghia cu beteala
Și trestia, cu cîrja de argint,
Și rănile, cu bumbi de mărgărint?
Nu, nu, tu nu ești Tu!
Tilharii tăi
Nu sînt nici ei mai buni
Și nici mai răi.
Urechile-ți aud, din mii de guri,
Cea dreaptă, rugăciuni,
Cea stîngă,-njurături.
În templul slavei zornăie parale
Lîngă icoana sfîntă-a Maicii tale
Și lîngă poala sfinților cumiņi
Rînjește corvanaua cu arginți...*

*Eu te-așteptam sărac și plin de har,
Să-ți storc licoarea răni în pahar
Și să te sorb așa, smerit cum mi-s,
Cel vechi, ucis,
Cel nou, închis,
Cel ce-o să vină, paradis,
Ca printr-un vis,
Ca printr-un vis. . .*

*Hai, suflete, pe calea ta întreagă,
Ia-ți piine și icoană în desagă,
Și-om rătăci așa, pribegi,
Ceasuri întregi și ani întregi,
Udați de ploi, uscați de vînt,
Și ne-om opri lîngă-un mormînt
Și-om scormoni cu ghearele prin glod
Să dezghiocăm o inimă de voievod
Și să vedem de-ntr-însa s-a ascuns
Cel neajuns,
Cel nepătruns. . .
Cu viața mîngîiată în răspăr
Ne-om închina în duh și-n adevăr
Și, sîngerăți pe frunți,
Ne-om răstigni privirile pe munți
Unde-au crescut și străjuiesc mereu
Veciile de piatră ale lui Dumnezeu.*

Spiritul polemic al poeziei era cît se poate de evident și pentru aceasta e de ajuns să amintesc că, citindu-i-o într-o bună zi marelui meu prieten, mitropolitul Firmilian, om cu largi deschideri spre cultură și, în același timp, cu un controlat simț al umorului, acesta m-a privit lung, zîmbind, și a clătinat din cap:

— E foarte frumoasă, dar dacă o publici, te caterisim !

Nu de spaima caterisirii am ținut-o eu în sertar și nu absența ei dintr-o pagină tipărită m-a salvat de osînda sinodală.

În seara zilei de 1 octombrie (1955) l-am avut la mine pe V. Voiculescu, împreună cu alți câțiva prieteni. Am ascultat muzică pe discuri, ca de obicei, apoi le-am citit câteva poezii, printre care și *Miezonoptică*. Cum întâlnirile noastre de acest fel nu aveau caracter de cenaclu, nici lecturile din seara aceea nu au fost urmate de aprecieri sau discuții critice. Am observat, cel mult, câteva schime de nedumerire. Cred că de îndată am și schimbat subiectul, ridicînd întrebări despre o nouă carte sau ceva în genul acesta.

A doua zi însă m-am pomenit de la Voiculescu cu două pagini scrise (transcrise) de mîna lui. Ele cuprindeau următorul

Adaos la o poezie a părintelui Anania

*De ce mă cerți, frăține Ananie,
Că la fereastra ta am lepădat
Veșmînt cîrpit, sandală, sărăcie
Și-nfățișez cerească măreție
În purpură și aur de-mpărat?*

*Ești Iov în fundul scîrbelor de viu,
Fără o zare de răscumpărare,
Dosit în iadul jertfelor amare,
Ca să-mi cîrțești splendoarea-n care viu?*

*Așa precum stau pildă umilinșii,
Sînt și izvodul gloriei de sus:
Ca tu să-nduri năboiul suferinșii
Cu ochii la răsplata lui Isus.*

*Pentru îndemnul tău când cazi și sîngeri
Jos pe cărarea-ngustă, însă dreaptă,
Cobor în slava mai presus de îngeri
Ca să-ți arăt, iubite, ce te-așteaptă !*

*Cînd treci prin chin, bătăi, scuipări, sudalme,
Și ura tuturor înfrunți, hidoasa ură,
Să-ți stau alături, mic, stîlcit de palme ?
Sau în străluminata armătură
De Domn etern al Biruinții calme ?*

*Să urc mișel cu tine pe Calvar,
Mînați de bici în aprigă prigoană ?
Sau să-ți arăt puternica-mi icoană
Și să-ți întind în loc de fiere, Har ?*

*Ajuns în piscul sumbrei Golgotă,
Să vezi cum ride-n coastă-ți roșul gîde ?
Sau sus, deasupra-ți, lin cum își deschide
Mîngîietorul albele-i ripide
Să-ți adumbrească agonia ta. . .*

*Și-n năruiri de spații și de timpi,
Cînd fulgeră în tine veșnicia,
Să te primesc, diacone-Anania,
Tot cu cunună culpeșă de ghimpi ?
Și îmbrăcat mereu cu sărăcia ?
(Cînd doar c-o rugăciune, c-un avînt,
Poți să le scuturi chiar de pe pămînt !)*

*Să-ți spun acum, ci nu pentru vreo căină,
Această sfîntă, -nfricoșată taină:
« Oricînd gîndești la Mine cu Iubire,
E-o clipă din a doua Mea Venire ».*

*Hai ! Chiuiete de-naltă bucurie,
Cum mi-ești tu drag, poete, Ananie !*

V. V.

*Duminică 2 oct. 1955
București*

Am citit-o, mai întâi emoționat de a mă ști obiectul unei replici voiculesciene (căci replică mi se părea, nu « Adaos »), apoi stupefiat de faptul că replica plutea în *ignoratio elenchi* ; după toate semnele, poetului îi scăpase mesajul polemic imediat al versurilor mele și-mi răspundea din ipostaza unui triumfalism eshatologic care nu avea nici o legătură cu ținta poemului meu. Faptul era cu atât mai de neînțeles cu cât acest mesaj, mai mult decât transparent, fusese ușor receptat de toți ceilalți (nu prea mulți) cunoscători ai poemului și era greu de presupus că tocmai un spirit atât de avizat ca al lui Voiculescu putea să-l ignore. În lipsa altei explicații, m-am mulțumit să cred că pricina nu putea fi decât o mare puritate sufletească, așa cum sînt încredințat că intelectul unui sfînt nu ar fi în stare să sesizeze erotica barbiană — aproape obscenă — cum observa un critic — din *Uvedenrode*. Nici această presupunere însă nu putea să reziste în fața unei judecări limpezi, și cu atât mai puțin în fața realității umane a poetului. Deocamdată am reacționat convențional, chemîndu-l la telefon și împărtășindu-i încîntarea.

Ceva mai tîrziu mi-am dat seama că acest *Adaos* al lui Voiculescu era o subtilă lecție de poetică pe care un scriitor bătrîn i-o oferea unuia în devenire. El voise să mă înștiințeze, pe această cale și în acest mod, că adevărata poezie, aceea care abordează universul metafizic, nu trebuie implicată în răfuiele contingente, ci se cere păstrată la marile ei altitudini. Transfigurarea nu suportă desfigurare, sublimul nu poate

suferi contrafacere. În cazul în speță, triumfalismul și opusul său nu puteau dialoga decît de pe același plan. Așa stînd lucrurile, poezia lui Voiculescu nu era o replică, ci un veritabil *Adaos*, o întregire, o continuare de la un nivel pe care eu îl abandonasem. Dacă, totuși, puteam citi în el și o replică, aceasta se consuma în planul moral: lamentațiilor mele de peregrin terestru, scormonitor de morminte, poetul le răspundea printr-un optimism robust, reconfortant, ancorat în absolut. Și trebuie să cred, acum, că acesta era optimismul de care el însuși a avut nevoie, în puținii săi ani de după 1958, cînd l-am văzut pentru ultima oară și cînd sfîrșitul aceluia deceniu avea să-l supună, și pe el, ca pe mulți alții, unei tragice experiențe de viață, la inofensiva vîrstă de șaptezeci și cinci de veri.

De abia după aceste limpeziri i-am făcut o nouă vizită. Era singur, în odaia lui cu multe cărți. Visa să facem împreună o călătorie lungă, pe jos, la mînăstirile din Oltenia. . .

— Domnule doctor, i-am spus într-un tîrziu, vă sînt recunoscător pentru *Adaos*-ul la poezia mea de atunci. . . Cam greu, dar cred că, pînă la urmă, am priceput lecția și țin să vă mulțumesc.

El mi-a zîmbit cu mare bunătate, apoi a deschis caietul și mi-a citit, scrise proaspăt, cîteva din *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare*. . .

5

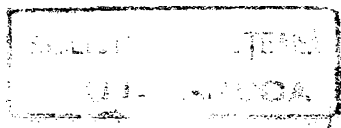
La vremea cînd l-am cunoscut eu, Voiculescu se afla în căutarea isihiei. Nu multora le spune ceva acest cuvînt grecesc, care înseamnă liniște, pace lăuntrică, dar cu un înțeles deosebit de acela pe care oamenii de rînd, neinițiații, i-l acordă. E vorba de o pace interioară, care este, în același

·

timp, nepace, neliniște. Ea nu poate fi confundată cu aceea, de pildă, a insului ajuns la o anumită vîrstă, suficient luiși, întru suprema împăcare cu existența, a omului care se contemplă pe sine privind împrejurii. Isihia e o liniște creatoare, neastîmpărată, în continuă mișcare, dar nu o rotire pe orizontală, ca aceea a vulturilor, ci o largă înșurubare pe verticală, ca învîrtirea iederii pe tirs, un urcuș în spirală către înălțimile cele mai de sus, acolo unde se consumă Logodna contemplației noetice.

Dacă e să se vorbească — și se vorbește — de religiozitatea lui Voiculescu, aceasta în nici un caz nu poate fi pusă alături de aceea a lui Arghezi sau de aceea a lui Ion Marin Sadoveanu, ca să-i citez doar pe aceștia doi dintre scriitorii cunoscuți de mine. Primul era un religios de tip meditativ, care renunțase la orice formă de ritual și se concentrase în cugetare. El spunea, și nu numai în poezie: « *Te caut, mut, te-nchipui, te gîndesc* », sau: « *Rugăciunea mea e gîndul* ». Al doilea, dimpotrivă, devenise un ritualist aproape bigot și nu puțini erau cei ce puteau să-l zărească într-un colț obscur de biserică, ingenuncheat în fața lumînării pe care o sărutase înainte de a o fi aprins. Față de meditativul Arghezi și de ritualistul Ion Marin Sadoveanu, Voiculescu era un contemplativ, pe o treaptă cu mult superioară. Nici contemplația lui nu avea un sens comun; el nu trăia starea de extaz, adică de revărsare a spiritului în afară, ci pe aceea de entaz, înmănunchere a sufletului în propriul său interior, o perpetuă angajare în urcușul lăuntric. E o experiență de excepție, la care se ajunge printr-o inițiere de lungă durată, răbdătoare și deloc lipsită de riscuri, mai ales că treptele ei mai de jos presupun și un atent proces de mortificare. Eu, de pildă, n-am fost niciodată un inițiat în isihie, dar Voiculescu era. El nu numai că o căutase, dar a și dobîndit-o, nu era un teoretician, ci un practicant, fapt pentru care și vorbea atît de puțin despre experiențele lui lăuntrice.

Am stăruit asupra acestei dimensiuni spirituale a lui V. Voiculescu pentru că, după părerea mea, marea sa poezie, cea din ultimii săi ani de viață, nu poate fi înțeleasă altfel. Cîtă vreme poetul s-a aflat în faza de inițiere, pregătitoare, adică prin anii 1948—1953, poezia lui — cunoscută sau încă inedită — se resimte de oarecare descriptivism; isihia îi era o *sursă* de inspirație. Mai târziu, cînd a ajuns la plenitudinea contemplației, isihia îi devenise *inspirația însăși*. Tocmai de aceea cred că e impropriu să se vorbească de o poezie de « *inspirație religioasă* » a lui Voiculescu; însăși rugăciunea lui era artă. Contemplația avea drept rezultat poezia. Nu fără să zîmbesc am citit cîndva surpriza unor critici literari care credeau că în *Ultimele sonete închipuite*. . . au descoperit nici mai mult, nici mai puțin decît răbufnirea erotică a unui poet la vîrsta de șaptezeci de ani, ca și cum pe acesta l-ar fi apucat amocul « ultimului iub ». Între *eros* și *agape* distanța e enormă și poate că în ea ar trebui căutată și însăși rațiunea de a fi a *Ultimelor sonete*. . . , sublim adaos la acelea ale Marelui Will. Dacă Shakespeare ne-a lăsat poezia unui geniu, Voiculescu ne-a dăruit pe aceea a unui harismatic.

CUPRINSUL

<i>Cuvint înainte</i>	5
Tudor Arghezi	7
Gala Galaction	83
Anton Holban	93
Victor Papilian	114
Lucian Blaga	166
Ion Luca	181
Marin Preda	227
V. Voiculescu	239

De același autor :

MIORIȚA, poem dramatic, Editura pentru Literatură, 1966.

MEȘTERUL MANOLE, poem dramatic, Editura pentru Literatura, 1968.

DU-TE, VREME, VINO, VREME!, poem dramatic, Editura Tineretului, 1969.

GENEZE, versuri, Editura Cartea Românească, 1971.

STEAUA ZIMBRULUI, poem dramatic, Editura Eminescu, 1971.

POEME CU MĂȘTI, teatru, ediție definitivă, Editura Cartea Românească, 1972.

FILE DE ACATIST, versuri, Colecția caietelor „Noi“, Detroit, 1976 (Hors commerce); București, 1981.

ISTORII AGRIPPINE, versuri, Editura Cartea Românească, 1976.

STRĂINII DIN KIPUKUA, roman, Editura Cartea Românească, 1979.

GREUL PĂMÎNTULUI, 2 vol., Seria „Teatru comentat“, Editura Eminescu, 1982.

Pentru copii:

PĂHĂRELUL CU NECTAR, fantezie dramatică în versuri, Editura Ion Creangă, 1969.

În pregătire:

ANAMNEZE, versuri, Editura Eminescu.